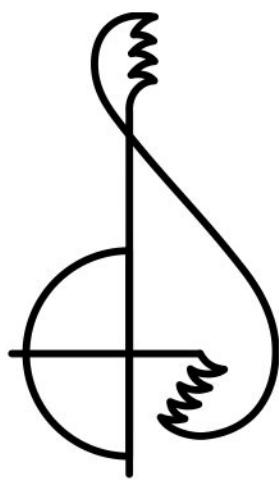

3
2011

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор
Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2011

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН ÆМÆ ÆХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæсттæмæ

Сæйраг редактор
Хъодзаты Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КъАДЗАТЫ Станислав, КъУСРАТЫ Анатоли,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2011

НОМЫРЫ ИС:

Фарн хъахъхъәнәг	5
<hr/>	
СЕЧЪЫНАТЫ ЛАДЕМЫР: 90 АЗЫ	
<i>СЕЧЪЫНАТЫ Ладемыр. Юмористон радзырдтәе</i>	14
<hr/>	
ДЗАБОЛАТЫ ХАЗБИ: 80 АЗЫ	
<i>ДЗАБОЛАТЫ Хазби. Аэз хурән бамынаңгәй тарстән... Амдзәвгәтә</i>	30
<hr/>	
ДЗУЦЦАТЫ ЭЛЬБРУС: 75 АЗЫ	
<i>ДЗУЦЦАТЫ Эльбрус. Рагон хәлар. Уацау</i>	39
<hr/>	
<i>АБАЙТЫ Эдуард. Фәскъәвдайы цин. Амдзәвгәтә</i>	81
<hr/>	
<i>СӘЛВИТЫ Дианә. Дзәнәтү дуар. Элеги</i>	85
<hr/>	
<i>АЕЛБОРТЫ Белла. Амбисәндтәе</i>	87
<hr/>	
<i>АБОЙТЫ Зарә. Аертә фәннаджы. Амдзәвгәтә</i>	89
<hr/>	
ТАЕЛМАЦТАЕ	
<i>Герта КРЕФТНЕР. Амдзәвгәтә, миниатюра</i>	91
<hr/>	
МАХ ДУДЖЫ РАВДЫСТ	
<hr/>	
АДӘМОН СФАЕЛДЫСТАД	
<i>Аргъяуттәе</i>	104
<hr/>	
АХУЫРГӘНӘГӘН АЕХХУЫСАЕН	
<i>МАМИАТЫ Изетә. Аивад – удварны рәззән</i>	117
<hr/>	
АРВИСТОН	
<hr/>	

*Журналы авторты хұуыдым тимә редакци
алқаð разы нә вәййы*

ФАРН ХЪАХЪХЪӘНӘГ

Сылгоймаг у нәлгоймаджы
хәлар әмәе әмтохгәнәг, адә-
мы мыггаджы авдән, уды
мидхъарутә рәзынгәнәг, нә
сабиты мад, къонайы фарн
хъахъхъәнәг, нацийы уидаг
әмәе бындур.

*Владимир Снегирев
(1847–1916), уырыссаг
ахуыргонда, дохтыр*

Пабло Пикассоның конд ныв

УРСЦОНГ АЕМАЕ САУДЗЫККУ

(Каталойнаг поэтэй)

Уый бонраeftы сæ уæлхæдзармæ схыzt,
æмæ зæрин хур иу исдугмæ атар.
Йæ дзыкку фасы Фарны чызg-цырагъдар, –
пылыштæг хъуырыл сау цыллæ æртыхст.

Кæд ацы зæд уæллæрвтæй у æрвыст? –
æз фестъæлфыдтæн: судзdzæn мæ йæ «азар».
Фыдæбойнаг! Äнцой дæ удæн ма ссар,
æвæлмас удыл чи баftыдта рыст!

Дыууæ тыхы – сæнтурс æмæ сæнtsау –
нæртон ерысы баçыдысты. Оххай! –
ныддис дæн æз: цы рауайдзæн сæ тохæй?

Лæгъстæ кæнын мæ мид-зæрды: Хуыщау,
табу Дæхипæн, ма саккаг кæ фидыд –
уæлахиз уæд тъымы-тъыматæм Фидыц!

2010.13.12

СЫЛГОЙМӘГТЫ НЫХӘСТАӘ

- ◆ Абон йә намысәй цы адәм бавдәлон, уый райсом бавдәлон уыңзәни къәбәрәй.

Элизә Олешко, польшәйаг фыссәг

- ◆ Маст әхсырәй уәлдай нәу, әгәр бирә дарән ын нәй.

Филлис Боттом, англисаг фыссәг

- ◆ Ацы ләг йә интеллектәй әппәлү. Ахст ләг, мә камерә стыр у, зәгъгә, куы ‘ппәла, уыйау,

Симонә Вейл, францаг философ

- ◆ Адәймаг хъәздыг у, цы ратты, уымәй, мәгуыр та у, цы нәе ратты, уымәй.

*Аннә София Свечина,
уырыссаг-францаг фыссәг*

- ◆ Әңәг хәләрттә дын уыдон сты, райсомы 4 сахатыл телефонәй бадзурән кәмә ис.

Марлен Дитрих, немыцаг актрисә

- ◆ Къалатиыйы кәй баппарат, ахәм цынугау әнәбон вәййәм, нәе мондтә ныл куы фәтых вәййынц, уәд.

Белвә Плейн, америкаг фыссәг

- ◆ Сылгоймаг кәм ис, уым кәләнтә дәр ис.

Нтозаке Шанж, америкаг драматург

♦ Сылгоймаг а дунейы негр у.

*Йоко Оно,
америкаг нывгәнәг, музыкант*

♦ Әдзухдәр ай дзыртон: куызд прозә у, гәды та – поэзи.

Джимн Берден, американ поэтессә

♦ Щиуты зард мын мæ сәры гуыв-гуыв бауромы.

Карли Саймон, американ поэтессә

♦ Ме ‘мбæлцæттæй мæ фærсут? Уыдон сты къуылдымтæ, хурныгылд әмæ мæ фыды әлхæд мæхи хуызæн стыр куызд. Уыдон адæмæй хуыздæр сты, уымæн әмæ алцыдæр зонынц, фæлæ дзургæ наэ кæнынц.

Эмили Дикинсон, американ поэтессә

♦ Max гæдитæ наэ дарæм. Уыдон наэ сæхæдæг сæ сæрмæ кæй хæссынц, уый тыххæй әрцæрынц немæ.

Делл Шенон, американ фыссæг

♦ Әппæтæй тынгдæр сайдтон, әппæтæй тынгдæр кæй уарз-тон, уыцы наэлгоймæгты.

Маргерит Дюрас, францаг фыссæг

♦ Йæ хъуыддæгтæ хорз кæмæн цæуынц, алы ахæм наэлгой-маджы фæстæ дæр диссаджы сылгоймаг лæууы.

Мэрион Пирсон, канадæйаг әхсæны кусæг

♦ Кæй уарзай, уыцы лæджы тæфæй хуыздæр тæф наэй а дунейы.

Дженнифер Анистон, американ актрисæ

♦ Нæлгоймæгты Хуыцау сфæлдыста, фæлæ мæнæн фадат ратт, уæд сæ æз хуыздæр скодтаин.

Эрмæ Бомбек, американ фыссæг

-
- ◆ Бәгүыдәр дән зәрәйтән әххуыс кәныны фарс. Уымән әмә мәхәдәг дәр искуы базәронд уыздынән.

*Алииан Картер, АИШ-ы президент Джимми
Кarterы мад, ацы ныхәстә загъта 85-аздзыдәй*

- ◆ Бәлләхтә фәдәлдон кәнын дә бон нә бауыдзән, уымән әмә ленк кәнынмә дәсны сты.

Маргарет Миллар, канадәйаг фыссәг

- ◆ Мойтә әртытәй уәлдай не сты – дә хъус сәм куы нә дарай, уәд ахуысдзысты.

Жа Жа Гabor, венгриаг актрисә

- ◆ ...кәд әмә тыхджын әдыхән әдзуҳдәр ныббары, уәд әдых та тыхджынән – никәд, уымән әмә йәм ныббарын йә цард рауәлдай кәныны хуызән фәкәссы.

- ◆ Әнәрынцойә кәрд, әмпъуз, рәхс, фәлә дә куыст рәстмә ма цәуәд, уый дын – цард.

Маринә Цветаева

- ◆ Дә риуы mast куы абуха, уәд архай, цәмәй де ‘взаг ма срәйя.

Сафо, рагон грекъаг поэтессә

- ◆ Әппәты нылләгдәр къуылдым йә аууон бакәны әппәты бәрzonндәр хохы.

- ◆ Дәхи цас фылдәр уарзай, уыйбәрц дәхицән знагдәр дә.
- ◆ Дә монцаң хицау у, де ‘фсармән – цагъар.

Мария Эбнер-Эшенбах, австриаг фыссәг

- ◆ Әңдәг хәст Ныгуылән әмә Скәсәны ‘хсән нә цәуы. Әңдәг хәст цәуы зонджынтә әмә әдилиты ‘хсән.

Марджейн Сатрапи, ирайнаг фыссәг

- ◆ Әдзуҳдәр афтә вәййы: сылгоймаджы куы сәсәрибар кәнәм, уәд сәсәрибар кәнәм нәлгоймәгты.

Маргарет Мид, американаг антрополог

◆ Мәстыйә адәймаг дәс азы хистәр фәзыны.

Геддәе Хоппер, американаг журналисткә

◆ Mast не ‘ппәтәй дәр әдымытә аразы.

Джоаннә Спайри, швейцариаг фыссәг

◆ Куыдзы цәстәй кәстгәйә, адәймаг дәр куыдз у, әрмәст даргъдәр әмәе әгәр хинәйдзаг.

Луизә Робинсон, американаг фыссәг

◆ Адәмы цас фылдәр базыдтон, уыйбәрц куыйты фылдәр уарзын байдыдтон.

Мадам де Сталь, францаг фыссәг

◆ Аппәт адәмтән хицон ахәм ләг свәййы, йәхи хәдзары әмәе йә дуджы дзырдзәугә, стыр чи у.

Алисә Акимова, уырыссаг философ

◆ Хорз чызджытә дзәнәтү ңәрдзысты, әвзәртә та – кәмдәриддәр.

Хелен Герли Браун, американаг фыссәг

◆ Иу секундмә цы хъуыды равзәрд, уый, уәвән ис, әмәе сәдәгай азты рәгъәд кодта.

Ольгә Муравьевә, уырыссаг поэтессә

◆ Стресс тыхджын кәфхъуындар у, кәнәе йә амарын хъяуы, кәнәе та әрмахуыр скәнын.

Манилу Хеннер, американаг актрисә

◆ Цәмәй йә бынат бахъахъәна, уый охыл алы диктатор дәр динил әнцой кәнә.

*Беназир Бхутто,
Пакистаны раздәры премье-министр*

◆ Хицауад дзәбуг у. Спайдагәнән дзы ис бәстыхай аразгәйә дәр, стәй халгәйә дәр.

Молли Айвинс, американаг журналист

- ◆ Хицауд хәрәг у – уәзвад әмәх хивәнд. Фәзиләнты зивәтгәнгә Ҷәуы, дәү азилын кәм нәхъеуа, уым та ныфс-хастәй араст вәййы.

Эллен Глазгоу, американаг фыссәг

- ◆ Абон райсомәй сабитән хәринаң кодтон әмәх мәм ахәм хъуыды фегуырд: «Уый (Рональд Рейган) тефлон тебәйә уәлдай нәу – әппындәр ыл ницы ныхәсы».

Пэт Шредер, американаг политикон күсәг

- ◆ Стырзәрдә кәй стәм, Җардә куылфәндыйы ҇аңстәй кәй кәсәм, уымәй ахъаз кәнәм коррупцийы рәзтән.

Бесс Майерсон, американаг политикон күсәг

- ◆ Хәзнадуртәй арәзт рәхисәй мәм сәрибар хуыздәр кәсы.

Мэри Монтею, английсаг фыссәг

- ◆ Иудадзыг әнхъәлмә кәсын: кәд мыйяг, йә сәрымагъз мәнәй хуыздәр кәмән кусы, ахәм наәлгоймагыл сәмбәлин.

Салмә Хайек, мексикәйаг фыссәг

- ◆ Хәст наәлгоймәгтә архъуыды кодтой. Сылгоймагән йә хотых ье ‘взаг у.

Хермион Джинголд, английсаг актрисә

- ◆ Әгәр бирә чи хъуыды кәны, ахәмтә гыццыл ис, әгәр гыццыл чи хъуыды кәны, ахәмтә та – бирә.

Франсуазә Саган, францаг фыссәг

- ◆ Дыууә сылгоймагәй иуыл иннәмәй хуыздәр дарәс куы уа, уәд син хәләрттә уәвән нәй.

Лори Колвин, американаг фыссәг

- ◆ Интеллект у, Хуыцау наәлгоймагән хорзы цәмәй баңауы, сылгоймаджы та әффхәргә ҇аңмәй бакәны, уый.

Светланә Хижина, уырыссаг журналист

◆ Сыгъдæттыл куы ‘рлæууæм, уæд уæлдай тынгдæр банкъа-
рæм, Фыдыбæстæйы фæздæг цас адджын у, уый.

◆ Күйдзы цардæй цæргæйæ канд фæстæмæ къæпп кæнын
нæ базондзынæ, фæлæ къæдзил тильн дæр.

Тамарæ Клейман, уурыссаg литератор

◆ Цæстфæлдахæджы æппæтæй тынгдæр хъæуы бæрзонд ре-
путаци.

Агатæ Кристи, английсаг фыссæг

◆ Бирæ азты размæ-иу аргъæуттæ афтæ райдыдтой: «Ра-
джыма-раджыма...» Ныр та афтæ райдайынц: «Мæн президентæй
куы равзарой...» Кæнæ та: «Депутатæй мæ куы равзарой...»

Кэролин Варнер, американаг политолог, профессор

◆ Ницы чи уыд, уыдон сæ сæртæ схъил кодтой, адæмы
хуыздæрты та сафгæ фæкодтой. Афтæмæй дын цард хуыздæрмæ
куыд разила?

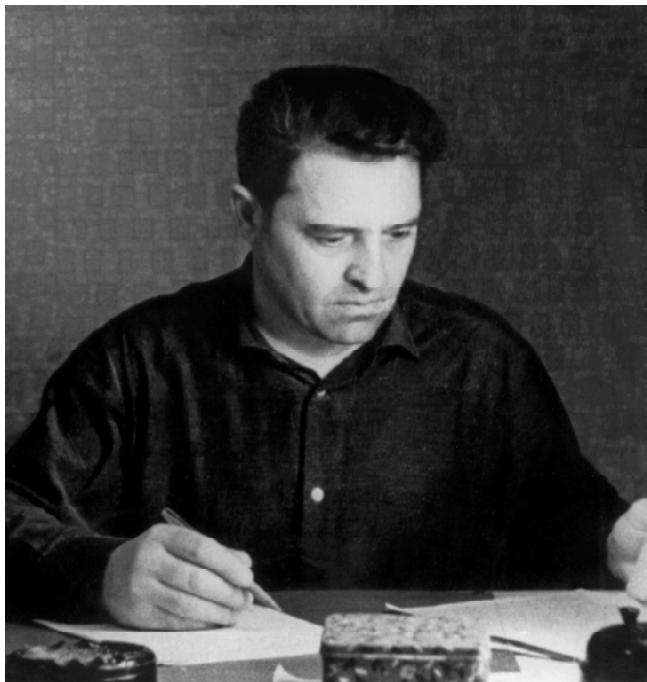
Агъниан

◆ Із зонын иунæг зæдбадæн æрмæст. Зæрдæ... Фæлæ йыл
хаттай фæкæнынц раст къуырма фосы лæгæрст...

Хостыхъоты Зинæ

СЕЧЪЫНАТЫ ЛАДЕМЫР: 90 АЗЫ

СЕЧЬИНАТЫ Ладемыр

ЮМОРИСТОН РАДЗЫРДТАЕ

ДЗЫГЬУЫР КАРК

Баестыл хъяууон маргъяй фылдэр ницы уарзта Хъаллае. Уый та цавэр Хъаллае у, зэгъыс?.. Хъаллае – мәнә сыхәгты ацәргә зәронд ус у, аәмә уый хорзы кой кәнын. Бәргә әевгъяу уыдис, фәлә фәзәронд, мәгуыр. Уәddәр ма, раст зәгъгәйә, мәнә иуәй-иуты күүд артасын кәнынц ивгъуыд азтә, ахәмәй йәм ницы ис, фәлә-иу йә чызгон бонты, фәтдзәгъдәнәй цагъд къуымбилау, хәмпүс уадултыл тыххәйтү цы цәсгомы цъар әххәст, уый ныр җенцүйлдә ныуурынгтә кодтой. Мәнә ма къәвдайы фәстә уымәл зәхх уаллон дәр афтә ныххәххытә кәны. Йә дыууә даргъ дзыккуйы иу быдән дәр стәнәгт сты. Сәрү хъуынтыл царды фәzzәг халас әрәвәрдта. Фәлә уәddәр цәсгом йә хуыз нә аивта – күүд тархуыз уыдис, афтәмәй бazzадис. Ныртәккә дәр, кәд фәкарджын, уәddәр ма уый кәрчытә, гогызтә, хъазтә аәмә бабысты дзугтәм чидәридәр бабәлдзән. Раст кәрты фидауц сты, кәрты!

Райсомәй кәркдоны дуар куы фегом кәны, аәмә уырдыгъай, әз фәраздәрон, зәгъгә, куы рапәр-пәр кәнынц мәргүтә әмгуыппәй, уәд уыдоммә бақәс! Уыцы рәстәджы зын бамбарән вайиы, чи сә кәуыл тынгдәр фәчин кәны:

мәргътә Хъалләйыл, әви уый йәхәдәг мәргътыл. Фәлә, уастән, тәныстон фәуәәд адәймаг: әнә хуулон митәгәнгә нә зоны... Ныр, Хъаллә нәу? Әнәсайд, рәстзәрдә, әнәуәлдай миты хицау адәймаг... Уый дәр йә дзыгъуыр каркмә уәлдай цәстәнгас дары. Бон-изәрмә дәр быхсдән, уәддәр иу гага нә аппардзән, йә дәларм ци чысыл бәрз кәфой фәдары, уымәй, цалынмә уыңы каркыл йә цәст әрхәца, уәдмә.

Әмәй йә иуахәмы уымән афарста Афассә (Тәбәгъсәрты Бибо рухсаг уәд, – уый әфсин уыд Афассә, Хъалләйән та – йә хәрз хо, әмә сәм уазәгуаты сәмбәлд):

– Дә мәрдтыстән, мәстәймарәгау та ма сә ци фәкәныс дә кәрчыты?

– Әниу мын сә гәккуыритә куы схауиккәй се ‘гасән дәр, уәддәр иу нәемиг аппарин әнә мә дзыгъуыр карк фенгә. Дзиу, дзиу, дзиу! – әнә йе ‘рғом раздахгәйә, дзуапп радта Хъаллә.

– Ай дын әмбисонд, гъе! – мидбылты худгәйә сәзырдта Афассә. – Сызгъәрин әйчытә дын ма әфтауәд, мыйяг?

Хъаллә нартхоры нәемгуытә тауәгау куы айзәрста кәрчытыл, уәд, йә кәфой галиу къухәй үоппай кәнгәйә, кулдуары ныхмә сарайы тъахтиныл әрбадтис. Дзыгъуыр карк-иу чердәм фезмәлыидис, уыңырда-иу йә цәстәнгас ахаста, әмә бузныг худтәй змәләйдисты йә былтә.

– Йәхәдәг мын кәй у сызгъәрин, уый әгъгъәд нәу, фәлә ма мын әйчытә дәр сызгъәrintә куы әфтауид!.. Әмә, мә судзгә мәрдтыстән, әңгәмә әмбисонды карк у. Әз дын уый хабәрттә куы фәдзурин сәрәй къәдзилмә, уәд кәуылты сты, кәуылты!..

«Цавәр тынг әй ныккодтай, карк йеддәмә ма исты у, дзыгъуыр карк йеддәмә?» – хинымәр сәзырдта Афассә, фәлә уәләмә иу ныхас дәр не суагъта, Хъалләмә дардәр хуыста.

– Амән, мә хур, йә мад бур карк уыдис. Әлләх, йә арты бынаәй рухс скәла, уый хуызән әнувыд къуырттыл фәбадынмә мә хәдзары маргъ никуыма равзәрдис! Әмә дын әй уәд иуахәмы куынәуал уадзин къуыртты бадын: гъеныр мә нал хуыдис цъиута. Айк нал уагътон әфтуан, йәхи йын-иу раппәрстон. Кәс әмә та-иу ногәй сбадт. Цыбыр ныхасәй, йә кәнон ба-кодта әмә ма ци артә айчы әрәфтидта, уыданыл бадынта бацайдагъ ласта әмә сын, мә хур акәнай, сә иу куы фәләхъуг

кәнид, иннәтәй сынты базыры хуызән дыууә цъиуы күү раудзид. А-мардзә, зәгъгә, хәссынта сә райдыдта әмә уәрцә зәгъин, фәлә уәрцәй егъаудәртә фесты уайтәккә дәр. Дис-саг күйнә уыдис уымә бакәсын, уый сә күйд әнувыдәй рәвдыйдта, уымә! Хорз, Ләгтыйдуар дын хорз ракәна... Уәд дын иу бон уәртә быруйы цур, тәккә кәркдоны дәллаг фарс, карк рыйджы йәхи әвдулы, йә цъиутә дәр әй фәэмәгай кәнынц үә фәйнәфарс. Замманай сәрдыгон хурбон: әнә мигъ арв, әнә дымгә... Стәй сыл, иунәт Хуыцау әй базыргай бакәна, цъиусур йәхи раугъата, дыууә цъиуәй иуы йә ныхтә фәсагъта әмә йә цәстыфәнүкъуылдмә фәауон кодта... Ахаста йә, уәдә цы.. Ныр-иу карк цыдәр әнахуыр хъәләсәй күү ныф-фәдис ласта, уәд уый тәригъадәй мәхициән дәр уайтагъд мә цәстыты сыг фемәхст. «Хъихъхъ», зәгъгә, әмә та-иу йәхи хәрдмә фехста. Уалынма кәсын, әмә зәххыл фәхъил ис, йә гәндәхтә аңағъта, къубал әмә къәхтә әлвәст даргъ акодта, стәй сабыргай йә зыр-зырәй бандад, әмә ма йә бәргәе ра-үигъ-бауигъ кодтон, фәлә ницыуал, йә зәрдә аскъуыд йә хъәбулы масти, мә игәр ын айхәла.

— Кыс, дә ныхас ма ферох кән... — әваст фәкъуыхцы кодта Хъалләйи Афассә, ие ‘ртом чысыл ләппумә фездахгәйә. — Ра-уай-ма мәм хәстәгдәр, дә фәхъхъяу фәуон, рауай, мә хъәбысы дә акәнон, мә къона... Йә ном та уын цы хуийны, йә ном?

Хъалләйи кәстәр чызджы сабиыйл ном күү әвәрдтой, уәд номәвәрдҗытәй кәйдәр әнахуыр ном (кәйдәр, зәгъгә, дәлә се ‘рвад Хадзыбечыры ном) халәппәрстәй схаудта әмә йә Тамерлан, зәгъгә, схуыдтой. Ныр чысыл Тамерлан, йә хызын әд тетрәйтәй йә фарсыл, афтәмәй дыккаг аз згъоры скъоламә. Растан, зәгъгәйә, Хъалләйи, бар уәвгәйә, нағәндәгай кодта ахәм ном сәвәрьин, — әңгәр ирон ном йә зәрды уыдис, фәлә дзы, гъе, къәйныхы кой айхъуысыны бәстү йә дзыхыл ныххәңцид.

— Мәгъя! — бывысчыләй сдзырдта Хъаллә. — Чидәр хәләфы әгас нартхоры кәрийә дзенкъорыл күйд фәхәст, уыйау мах дәр нә бирә ирон нәмттәй цыдәр Мерланыл фәхәст стәм... Мәрдтистән, ме ‘взаг дәр әм нә арәхсы.

Чысыл Тамерлан тыргътәм схизән асинтәй әргәпп кодта, раз-гъордта әмә йә нана — Хъалләйи хъәбысмә йәхи баппәрста. Афассәйән йә къухтә ахъәбис кәнын әзвонгәй аzzадысты.

— О, әмә дын уый дзырдтон, Афассә, — дарддәр йә ныхас

аңайдагъ кәнүнмә күйд хъавыдис Хъаллә, афтә йә чысыл Тамерлан фәккүйлымпы кодта:

– Цы бахәрон, нана?

– Уәртә ахсыры къус фелвас әмә хъарм нартхоры кәрдзынимә дәхи афсад, мә къона, цу.

– Нә мә хъәуы мән ахсыр, – кәүинхъәләсәй сдзырда Тамерлан, стәй йәхи фәиуварс кодта әмә тәргайхуызәй зәхмә сарәста йә цәстәнгас.

– Гъе, уәдә ды та мән нә хъәуыс. Коммә чи нә кәса, ахәм ләппу мән нә хъәуы... Ой, гәнystон куы фәуиккой нә рагон ирон митә! – Хъаллә йә ныхас Афассәйырдәм фездәхта. – Адәймаджы сәр разилы сә кәнүнәй... Гъенyr, мәнә сабитәй фескъуыдтон цыхты гүимбылтә, иу дыууә боны ахсырыл дәр фәеauәrston. Цы бачина, дә хорзәхәй?.. Дәлә, мә хур, Тотыкката рәхджы чындз хәсдзысты, гъемә уыдон ма бабәрәг кән, уәд – худинаг әмә аллайаг. Эмә, бәргә, куы әнтисид, фәлә хур дәр адәмән се ‘ппәтыл не ‘ххәссы. Гъенyr, ус чи хәссы, уый мә файнусты чызджы ләппу у...

– Әңдәгәй ма, Иналыхъистән, кәңәй кәдәмты сты ныр уыдаттә?

Хъаллә рахиз уәхск йә русы онг сивәзта, ома: «Мәгъя, фәлә мәненіл цәмән ахицән уа әгъдау...»

– Цон, әнтисы-не ‘нтысы, уәddәр мә чысыл къонайы арәв-дауын хъәуы, – сцәйстгәйә загъта Хъаллә. – Махән нә сывәлләттә буц ахуыр сты... «Махән» загъдәуид, фәлә ныры цот иуылдәр ахәмтә...

Хъаллә, хәдзармә баңаугәйә, йә фәдыл дуар бассыдта. Хъыгын уыдис, искаей цур Тамерлан къәйнүхәй кай ныуоцани ис, уый, әмә йәм, йә дыууә къухы бадаргъ кәнгәйә, сдзырда:

– Ныр, уә бындар фәуат, исчи нәм куы сәмбәлы, уәд уыл галиумә базыртә цәмән базайы, галиумә?! Гр-р-р! Цавәр у, иу бон, чи уә цы уарзы, уый нә, фәлә әндәр хәринаджы хъастә куы фәуат, уәд?

Афассәйи хъустыл әнәнхъәләджы әрцидысты уыцы нынхәстә, әмә йә мидбылты баҳудт. Стәй, Хъаллә куы рацәй-зәхт, уәд йә худын басусәг кәнүны тыххәй каркән уыссу, зәгъгә, фәкодта.

– Цәй, әххәст дын мә карчы хабар кәронмә ахәццә кәнон, әмә райсомы арт бакәнин афон дәр у, – зәгъгә, сдзырда Хъал-

лә, ногәй Афассәйы цур куы әрцәйбадтис, уәд – Дыккаг цыиу баззадис, уәдә цы кодта, иунәгәй! Иунәг кәм уыдис, – уымәй уәлдай маргъ – бирә кәрты, фәлә нал мад, нал йе ‘мбал. Мәхинымәры загътон: әнә схъомыл кәнгә йын нәй, зәхх иннәрдәм куы разила, уәддәр. Әмәй йә, раст зәгъын хъәуы, схъомыл кодтон. Скарк ис, айчытә әфтауын райдыдта. Айк та ахәм әфтауы, әмә бабызы айк уый цур лыстәг зыны. Гъе, стәй, туг сыл әруара әмә фәсмонгондәй сә мәгуыры хъистә фәхәрой немыш! Стыр къәвдайән арвы нәрын йә разәй куыд фәвәййы, уыйау сә сармадзаны гәрәхтә куы әrbайхъусиккәй! Хъәуы ма цы адәм баззадис, уыдон хәхтәм сәхи айстой. Уәлә Бтемырайы-фырт, – партийи хицау, – йә бирә әмбәлтимә адәмән сә ирвәзынгәнәг уыдис уыцы әвзәр заманы. Иуәй-иу мад әмә фыд сә цотән уынаффә кәнын нал арәхстысты, фәлә уый әеппәтыл әххәссүид, сызгъәрин феста. Айдагъ йә дзыхы ныхас дәр ләджы аргъ у... Гъеныр мах, дыууә зәронды, уәддәр нәм иу рәстәджы хикъахәй әрцидис әмә, дам, хәст карәй никәй равзардзән, на мад әмә на фыды хай: уәхи бафснайут. Гъемә мән бәргә фәндыйдис, куы ницыуал дзы ис сусәггәй, фәлә зәронд ныллаууыд әмә, дам, Советон хицауады руаджы мә зәнәг адәмы рәнхъытәм цы хәдзарәй рацысты, уый дзәгъәл на ныуудззынән. Стәй, дам, тәрсә ма кән, не ‘фсин: къәвдайы фәстә хур дәр ракәсы. Афтә, дәсны у махон. Раст цыма йе уәны фәкәсы, йә ныхәстә афтә рауайынц... Хорз, баззадыстәм. Фыщаг бонты нын бәргә ницы уыдис. Әнкъардәй бадтыстәм әмә кәрәдзимә джихтә кодтам. Уалынмә дын мах хәдзармә дәр әрбагәппитә кодтой дыкъахыг бирағытә... Фәкъәппитә нәм ластой, сниудтой ныл әмә на сарамә зәвәтдзагъдәй ратардтой. Әз дәр цы уәвинаг уыдтән, уый уыдтән, фәлә, судзгәтә, на ләгән йә зәрдә куынна аскъуыдис фырмәстәй?! Әмә сыл цәугә бәргә әркодта, куыддәриддәр скыуытта, афтә: «У-у, сизгъәрин Уастырджы, дам, рәхдҗы нәм се ‘сәфты кой әрыхъуысын кән!» Әңгәдәр афтә рауд: нәхиуәттә сә сә разәй куы акъуым бил кодтой, уәд сә се счылты пырхәнтәм фәкәсынмә дәр нал әвдәлдис. Әрра куыйтә! Ам дзы мах хәдзары чи цардис, уыдон иууылдәр мәрдцынди бакодтой. Немыш уыдисты әмә румин уыдисты, майрәм сә къона зоны... Уымәй махуэтты әрбацыдмә дәр нал фәкастысты, фәлә сыл

сәхи нәмгүйтә фехәлдисты. Мәңгәй нә фәдзурынц: «Æв-зәргәнәгыл йәхи хъrimаг дәр әваст кәны...»

Махән нә диссәгтә әңгә диссәгтә сты, әмә дын сә уымән биноныгәй дзурын. О, уәд дын зәронд, къахсәттәгау, нылләууыдис әмә загыта: «Хәрзсафт кәнәм, – нә колхозы кәрчыты фермә дзәгъәл баззад. Сыдай мәлдзысты әвәджиау дзугтә. Нә йә ныуудздзынаен дзәгъәл, хәст мә нәхи хәдзары къасәрмә куы аныхъуыра, уәddәр». Йә ныхасәй къәмы бәрп дәр нә аппәрста әмә сыйхы иугай зәронд ләгтимә быдымә, кәрчыты фермәмә, йәхи айста. Ныр хәст – йә тәккә тынтыл. Айста йәхи, уәдә цы кодта, әз та ам баззадтән. Кәсын, әмә кәркниз нә кәрты дыгай къәхтыл җоппай кәны. Мә кәрчыты мын иугай-дыгай сай емынә йәхимә исы... Амардзә, зәгъә, сә немыц Җәгъәдә әмә тәвдәй-тәвдмә къуыдырфых кәнгә! Уыдан уыдысты емынә, гъе! Бәргә зәрдә рысти, фәлә цы мә бон уыдис? Уымәй дәр Хуыщауәй разы: мәхи мын әгасәй кәй ныуагътой. Зәронды мард сын ницы хъуыдагән пайда уыдис, әвәццәгән... Уәddәр катай кәнын мәхинимәры, мә хәдзарәй бынтон куы сыйкъуына фәннык-хуыз карчы мыггаг, зәгъә, әмә уасәджы иуахәмы зәрондимә быдымә фәраст кодтон. Уәд ацы дзыгъуыр карк баззадис зыбыты иунәгәй, әмә йын уыцы диссәгтә кодтой, фәлә ницы хуызы әфтыдис бирәгъты къухы. Гъеныр-иу, мә хур, әхсәв әнафон әрбахъуызыдаид әмә уәлә цары карнизыр-дигәй цы фәрв хосыхъил ис, ууыл, әнасыбыртт фәкәнгәйә, сбадтаид. Бон әрбацъәх ис, зәгъә, уәд ратахтаид әмә хъәр, цъәхастгәнгә-иу кәдәмдәр баууон кодта йәхи. Әмә афтә фәзәгъынц: фос, дам, ницы әмбары. Тынг дзәбәх дәр әмбары, тынг! Знаджы, әвзәргәнәджы чидәриддәр зоны. Әз ай ардыдтон уәдә, гъеныр, мә дзыгъуыр карчы, дәхи знаджы къухмә ма ратт, тох кән, цалынмә дәе бон у, уәдмә, зәгъә.. Уый уәдә хуымәтәджы ахст нә, фәлә ма йә ливортәй дәр гәрах кодтой. Иуахәмы та йыл уәлә быруйы цурмә раләу-уыдысты сә гәрзтәй. Гъе, уәddәр ын, мә хур, ницы сәе бон бацис, әмә, йә бындур ныzzила, нәмыт та йыл күиннә уадис, нәмыг?! Уәдәмә алцыдәр амондәй у әмә, гъе, ирвәэт, әндәр уый нә акъахтаиккй? Адзал конд у, адзал... Раст уыцы гәрәхтә кәнгәйә, йәхи тәхаг цыиуау хәрдмә фехста әмә быруйы сәртү цәхәрадонмә батахт. Сә кәрәдзинимә-иу сдыгъал-дыгъул

кодтой цъаммартæ. Аевæцæгæн сæм хардзау æркаст. Хæрзаг загътой: «Ау, Кавказы онг куы сбырстам, уæд иу карчы фаг нал стæм?» Цæмæй уый зыдтой, æмæ ардæм сæ мæлæт схастой... Куыд æмбæлд, афтæ сын бакодтой махуæттæ. Амæ уæд хъæуы адæм фæстæмæ здæхын райдытой. Нæ лæг дæр уасæг йæ дæларм фæкодта æмæ арфæтæ кæннынмæ суадис; худæгæй мыл, мæ хур, йæхи схаста, мæ кæрчыты хабар мын куы базыдта, уæд. Кæсис, дам, махæн нæ иумæйаг кæрчытæй иу дæр нæ фæхъуыдис. Иу немыцаг хуыснæг нæм æрбахъуызыдис уасджыты хъæрмæ, æмæ йын йæ тъæнгтæ сагойæ руагътам.

Фæлæ!. Мæ судзgæ мæрдтыстæн, уыцы уасæг æмæ дзыгъуыр карк кæрæдзи куы федтой, уæд иу иннæйы фырцинæй хæргæ кодта! Жæнæттыст æрбауай, ныр дæр быруйы цурмæ хæстæг куы æрцæуы, æхстæг йæ кæдæм кодтой, уырдæм, уæд, мæ хур, йæ сæр хæрдмæ сивазы æмæ цыдæр æнахуыр хъæртæ скæны. Аевæцæгæн, истытæ æмбары уый дæр, и, Афассæ? Амæ уымæн дæр фенад сты, чи йæ æхста, уыдон... Хæрджытæ куы уыдисты фашисттæ!

Афассæ йæ цæстæнгас Хъаллæйы уæрджытæй дзыгъуыр каркмæ рахаста, йæ мæллæг цыргъ роцъо цы къухыл æнцой кодта, уымæй иннæ къух иуварс айста æмæ, дистæ кæнгæйæ, сдзырдта:

– Диссæтæ, Иналыхъистæн! Уый æцæг æмбисонды карк куы! Мæнæй афтæ та мын хъæзæн ныхæстæ кæнныс. Тпу, тпу, тпу! Цæстæй дын хай ма уæд!

– О, ахæм хабæрттæ, гъе, Афассæ, – йæ бынатæй сцæйтstgæйæ ма загътта Хъаллæ, стæй тагъдгомау фæраст ис æмæ сугдоны йæ раздарæнмæ лыстытæ æмбырд кæнныныл фæлæууыдис.

Сæууон хур дзæвгар суадис арвы цъæх риуыл.

Хъаллæ балаууыд чыритæ кæнныныл йæ хойы сæмбæлды но-мыл. Йæ уарзон дзыгъуыр карк та йе ‘ннæ æмбæлттимæ кæрты йæ кæркон митæ кодта.

ХЪУС

Хæст куы райдытта, уыцы аз нæ хъæуы ахуыргæнджытæ дзæвгар уыди. Цалдæр скъолайы ахуыргæнджытæ. Уыдонæй алчидæр йæ зонындзинæдтæ лæвæрдта рæзгæ фæсивæдæн, æмæ сæ иуæй иннæйы æхсæн мур хъауджыдæрдзинад нæ уыдис. Ахуыргæнæг æмæ ахуыргæнæг! Фæлæ дзы иу Астемыргонд

разында, иу, әмә әгәр уыдис, әвәдза! Афтәмәй йәм бакәс, уәд уыл дәр ахәм сәр, иннаты хуызән әнәсахъат къәхтә ‘мә къухтә, стәй әнәуи иннә алцытә дәр... Ома йә буарыл уәлдай хай нә уыдис, афтәмәй ие ‘үәнгты дзаг адәймаг. Гъе, әрмәст үә фындызы рагъыл, комкоммә қәсгәйә галиуырдыгәй, бызычы уыдис. Әмә цас диссаг у бызычы? Бызычы зондәттәг куы уаид, уәд фылдәр әдымлытыл нә заид! Уыл нәу хууыддаг. Уәдәмә уый хуымәтәджы ахуыргәнәг нә уыди, фәлә «хъәбатыр» зондамонәг. Гъе, «әнтыстә» дәр ахәмтән фәкәны.

Җәвиттон, хәст куы ныннәрыди, уәд, хотых үә къухтәм райсынхъом чи уыди, уыдонмә Райгуырән бәстә фәсидтис. Аstemырмә дәр иу әнәкүх ләппуләг сидты гәххәтт әрбаләвәрдта. Фыццаг әй үәхәдәг бирә фәраздух-баздух кодта үә къухты, стәй та үәм ие ‘фсин бавдәлдис.

– Уә тъәнгтыл хәцүт, Җалынмә уын нә ләг арты Җәхәрмә аңәуя, уәдмә! – гәххәтт иуырдәм ныzzывывт ласта, әмә, Җима әфсады хищауд иууылдәр үә уәлхъус ләууыдысты әмә уыдонмә зәхта үә налат ныхас, ахәм хъәләсө хаттәй зәгъы сылгоймаг.

Уымән үә дыккаг райсом Аstemыр фәстаг хатт ацыди куистмә әмә ма Җәй ахуыр, фәлә әнәуи бирә фәнхәстә кодта ие скъоладзаутимә. Сабитән әхсызгон кәм уыдаид сә ахуыргәнәгәй фәцуух, фәлә уәддәр әмбәрстой, хәс әвәрд ыл кәй ис, уый, тынгдәр сәхи фыдәлтә әмә әфсимәртәм гәсгә.

«Хәрзбон» сын куы загъта, уәд се ‘хсәнәй кәуын хъәләстә райхъуистис, әмә дын сын Аstemыр зәрдәтә әвәры:

– Тәрсгә ма кәнүт, сабитә, әз уын Гитлеры хъус слас-дзынән.

– Схәсс-ма-иу әй әңәг, Аstemыр, – дзырдтой ләппутә ахуыргәнәджы фәстә.

Аstemыр сәхимә әрцид, пъартфел иу къуиммә баппәрста. Әфсин әнкъардәй бады әмә зәхмә джихтә кәнү. Ничи сә ницы дзуры.

– Җәуыс?! – әрәджиау фәрсү әфсин.

– Кәдәм Җәуын? Исты сывәллон дән? – дзуапп радта Аstemыры «хъәбатыр».

– Әниу мын «о» куы загътаис!.. Мә фыды мын ахәстоны чи ныммарын кодта, уыдоны сәрүл ныр арты куы баңауиккам. Сә тъәнгтыл хәңәнт!..

Кати дын, Аstemыры әфсин, ныллағ скъапп иуварс аласта, уый

бын пъадвалмæ ныххизæн сыгом кодта æмæ йæ лæгмæ дзуры:

— Марадз-ма æмæ дæ бынат фен. Дæ цуры дын уый сынтаег æд хуыссæнтæ, чингуытæ, тас дæхи хъуыдыйы ауайынмæ, хæринаг æмæ-иу дын дон та ардыгæй ныддæтдзынæн. Хъусыс: хуыфын дæм-иу куы цæуа, уæд-иу армытъæпæнæй дæ дзых сæхгæн. На, æмæ дæм æхснырсæг æрбамидаег ис, зæгъгæ, уæд та-иу дæ фын-дзы кæрон æнгуылдзтæй æрцахс. Ардæм æнæ исчи æрбауайгæ нæ фæуыдзæнис, æмæ дæ уæд дæ дыууæ хъусæй сласын кæндзысты. Бамбæрстай? — кæд ын йæ бazzад æхсызгон нæ уыдис, уæддæр йæ лæггæн ахстон сарæста æмæ ын пъадвалмæ амыдта зонд.

— Уый бамбæрстон, Кати, фæлæ йед та?.. Куы уал ацæуин æмæ фæндагæй куы ралидзин, уæд хуыздæр нæ уайд? — бынæй хæрдмæ чысыл сабийы дзагъултæ скодта æмæ лæгъстæгæнæгау зæгъты Астемыр.

— Никуыдæм цæуæм мах! — фæхъæр ыл кодта ус, æмæ уый-адыл æрæхгæдта пъадвалмæ ныххизæн.

Уыцы агуырд æй кодтой... Йе ссарын никæй бон бацис. Ка-тийы-иу чи бафарстаид, уымæн æм цæттæ уыдис дзуапп:

— Срапвæз æй кодтон, æмæ нæ хæдзарæй сидты гæххæтты фæдыл ацыдис. Уымæй уæлдай кæд дæлдзæх фæцис, уæддæр ын ницы зонын...

Фесæфт Астемыр. Военкоматы дæр æй ууыл банымадтой. Äрмæст дæлдзæх нæ фæци, фæлæ дæлпъадвал, æд тас, æд хъуывгъан.

Иу скаст дæр æй нæ уадзы Кати, афтæмæй Астемырыл рæстæг ивгъуыйы.

Уæд та афæрсы пъолы бынæй:

— Äппын никуыцæй ма хъуысы, не ‘фсин, хæст фæуды хабар?’

Æмæ-иу кæд Кати иунæг уыдис, уæд радта дзуапп:

— Нырма йæ тækкæ цырены ис.

На, æмæ-иу йæ хæзгул Бызииммæ сусу-бусуты фæстæ сæхи куы ныххъус кодтой, уæд та-иу Кати йæ уарзоны хъуысы бадзырдта:

— Хуыцау хорз, æмæ ын скæсæн нæй, æндæр цы фæуиккам?..

— Ехх, фæлтау мæ куы ауагътаис! Ам лæг бакуырм уыдзæни,

— ныккæрзы Астемыр.

— Mayal сулæф! — фæсус хъæлæсæй фæзæгъы ус, æмæ та Бызи баходы, уым уæвгæйæ.

Йæ бонæй уæд Бызи!.. Цæуылнæ худа! Кæйдæр усы йæхи-уыл сбаста æмæ ын йæ бынта дыууæ комы къулæй хæры.

Зачъетә рауагъта әмәй йә, зәронд у, зәгъгә, хәстмә дәр нә кәнүнц. Астемырән та йәхъустә пъадвалы уырытә ивазынц.

Гъемәе та үәddәр ацы әнәрайы нозт бынгәнәг кәм нә у! Уый куы хәецә кәна, үәд цъутта дәр ницы әххуыс у ныхас бауромынән. Дзыих фәкъәртт вәййы, әмәе әвзат дзәгъәл цъыл-линджытә байдайы.

Раст Бызийыл дәр уыцы әмбисонд әрцыди. Даә зәрдә мә зәрдәе йын Кати, куыд йәе уарзонән, замманай тәвд арахъәй хуызәнән нынцъухын кодта. Уый бавдәлдис әмәе иуән дәр раппәлы, иннәмән дәр:

— Уәе, Катиың цәрәнбон мын бирәе әрбауа!.. Куыд дәсны у, куы, адәймаджы фәхынцынма! – стәй худәгәй бакъәцәл вәййы әмәе ма йәе ныхәстыл бафтауы: – Йәе бынсаф ләг та йын пъадваләй ләгъистә фәкәны, иу хуыпп мын үәddәр авәр, зәгъгә... Йәхигән та скәсән дәр нәй: ье схизәнәи сәрмәе скъапп әвәрд ис!..

Уайтәккә дәр Бызийы ныхәстә хәстон хицаудамәе байхъуыстысты, әмәе дын Катимә куы ‘рдигигул кәниккәй әмәе дын әңәт Астемыры ье ‘фәкъәттәй ье ‘мбәхсәнәй куы сцәү-цәу ласиккой. Дыууә гәрзифтонг салдаты йәе фәстәе, афтәмәй йәе әрбакәнәнц. Скъолайы цурмә куы ‘рбахәецә сты, үәд ахуыргәнинәгтә фәрсәгтәм рапәр-пәр кодтой.

— Даәләе Астемыр әрбацәуы!
 — Гитлеры хъус әрбахәссы!
 — Цәмәй йын әй мачи байса, уый тыххәй йәе куыд хъахъә-нынц, – дзырдтой сабитә.

ГАЕУЫСОН ТЕАТРЫ УЫДИС

Сәрдән йә налат афон, сусән бон арвы астәуәй, тәмәнтә калгә, йәе тынта фәйнәрдәм цы сәнтурс хур калдта арвы әнәкәрөн быдыртыл әмәе зәххы фәтән риуыл, уый ныр йәе ныгуылән фәндагыл хәхты цъуппытәм куы ‘рхәстәг, үәд куыд-дәр фәтугхуыз, фәләе йәм үәddәр цәститә комкоммә кәсүн нә фәрәзтой: ома мәнәе, «цъаҳ» харбызы карстмә кәсәгау, адәймаг мәймә куыд ныджджих вәййы, афтә. Марадз-зәгъай, кәд искуыцәй дымгәйи цъыртт змәлыд. Уадзән Бестау загъ-дәуы, асәст бон акәнныны мондәгтә әдзух ье ‘нгасәй чи әвди-сы, уый дәр әнуд боны тәвд йәе быны скодта.

Фәлә дын, кәйдәр загъдау, аниу зәххыл күң атулид хур, уәлдәр бон иу афон рәсугъд, тымбылгопп кәрз бәласы бынмә, кәрәдзимә гәстә, ма фәзыной Ануси, Хамбе әмә Гәуысон, – артә сыхаг зәронд усы. Әвәдза, зәгъгә, сә исты стыр циндинады, йе та зианы фәдил аңаугәйә кәрәдзи фенеңнән рәстәг нә фәци, аңағ диссаджы ныхастә сәм уйй фәстә рауайы.

Ныхас хосгәрдән җәвәг фесты!.. Әмә, хабәрттә кәрдгәйә, цы уыгәстә рауайы, уыданән ма фәстагмә сә мәкъуылы цъуппил иу күриш әрсадзынц Хъараты Алиханы ус Косерханы койә: «Әлләх, Косерхан! Әлләх, дә бындур ныzzила! Дзых хәрынмә нә ракурдзынә, къах җәуынмә, әндәр цы нә ракурдзынә, иу ахәм дын күң нә ис?» – зәгъгә.

Гъемә ма мах дәр күң ракәнәм Косерханы кой, уәд җәфыл рәхүист бафтаудзыстәм, стәй зәрдәхудт дәр у, әмә масть райсыны бәстү сын фәлтав сә ныхас кәронмә ахәцца кәнәм. Фыңгул ма искағи фыңгой ракәна. Даҳицәй сыхырна сараз әмә алы бырон луар, уйй дәләмә дәр әмә уәләмә дәр мисхалы аргъ хъуыддаг нәу...

О, әмә дын Гәуысон горәтәй къуыри балцы фәстә, дзыхъхыннәуәг сәрбәттән йә урс дзыккутыл баст, афтәмәй күң әрүздәхид, уымәй дәр – автобусы, әмә аборн йә уарзон сыхәтә Ануси әмә Хамбейи фарсмә зәрдәргъәвдәй күң бадид. Ныр дзы сусәтгагәй күң ницы и: зәгъгә кәд ницы кодта, уәлдәр хъәлдзәгхуыз йә уарзон әмбәлтты фендәй уыд. Уыдан та йә гачынырдәм фембәрстөй әмә йәм, әвәңгәтән, уымән алыхуызон ныхастә скодтой.

– Җәуынә балц кәнай, Зәрәда! Ахәм чызджы чызг дын схәцца Уәрәсейә, уәларвәй сыйгъәрины къәртт әрхауәгау,

– йә чызгон номәй йәм сдзырдта, мидбылты худгәйә, Хамбе.

– О, мә хур, о! – Хамбейи ныхастыл «о» загъта Ануси дәр.

– Мәнән та, мә игәр ын айхала, мә иунәг дарәг фырт дәр бабын ис хәсты... Айдагъ мәнән кәм, фәлә бирәтән.

Гәуысон, йә къухтәй йә дәләртты даргәйә, къулсәрәй әдзынәт кастис, сә цыуджын карк-иу йә мидбынаты күңд ракафәгау кодта, йә цынутәм сидгәйә, уымә. Хинымәр ахъуыды кодта, зәгъгә: «Фестон әмә сә хәдзарырдәм баздахон, ағуыздәгдзинады тыххәй мын сә Къаңты ногзад дзәргъ күң рауидза»... Фәлә дзы карк уайтәккә дәр әрбайрох, йә җәстәнгас кәрзы бәзджын цъәх сыйтәртәм система, чысыл къуырф җәстытәй тагъдомау атъәбәртәттә кодта әмә байдынта ахәм ныхас кәнен:

– Мәнән дәр цы фәци, уйй фәци хәст. Мин азы дәр әй күниәуал фенид мә цәст!.. Фәлә мын үәddәр Уарзет нәхирдығонау кәй нал дзуры, уйй иуыл мәстытән дәр маңт рауд. Иунәг Хуыщау ыл галиумә базыртә базайын кодта, әмә Баранцофәй күысыздәхт, үәдәй абонмә иу ныхас иронав нал хауы йә дзыхәй. Үәд искуы ахәм әмбисонд әрцәугә федтат?! Сымах дәр урс дадалиты онг күы фәцардыстут. Афтәмәй мә горәтмәе йә фәдыл ахәр-хәр кодта. Мәрдтыстән, кәстәр чызг Дибә ма немә цыд нә фәцис, зәгъгә, үәд чердәм цы чындауыдаид, уымән ницы иртасын. Цәй, куыд, дә хорзәхәй, ныхас күы нә әмбарай, үәд? Иронав әм сдзырдтай, үәд «не понимайт», зәгъгә, фәкәны, әмә, марадз, цу!.. Дибәйән йә хъусы дзурын: цы, зәгъын, хоны, цы уйй, – «не понимайт»? Нә, дам, дә әмбарын, нана, иронав, ома, – Дибә дын мын афтә... Үәд дә хәрз мадымады ныхас миаул әмбар!.. Фәлә, иннәрдәм күы дзураем, үәд әнәуи та хорз у, уды хъәдәй уйй хуызән бирәе най, – әңгәт сызгъәрины къәртт! Рәдау, зәрдә алхәннынмә дәсны. Уйй махән марозинәйә кәй бахәрлын кодта, аддыйн донәй нын кәй фелхәдт!.. Иу ныхасәй, къәхтыл дәр ма гуыбынтә уыд, зәгъгә, үәddәр капеккыл фәстәмә нә фәхәңыдаид. Әниу дын нә уыңы бон уырыссаг театры нә бамидәг ласта?

Ануси әмә Хамбе ләмбынәгәй хъуистой Гәуысоны ныхәстәм, фәлә күйдәр театры кой сә хъустыл әрцыд, афтә, цыма Хамбе рагәй дәр уымә әнхъәлмә кастис, уййау тагъдомау фәкодта йә ныхас:

– Кәса, кәса, кәса!.. Ныр амән йә фыд къогъодзийы сыррыттәй дәр тәрсгәе кодта, ай та мын, мә хур, театры баләууыд..

– Фәләуу-ма, уаих әрбауинәггаг, диссаг дзурын, диссаг! – худгәйә загъта Гәуысон, әмә йә цәстгомы әнцьылдатә ноджы арфдәр тәлмyttә фестадысты. – Баңдыстәм дын, мә хур акәнат, театрмә. Уарзет йәхәдәг разәй, әз йә фәстә, Дибә та мә фәдыл. Әлләх, уә бындур ныzzила, үәдә цы әндәрхуызән систы ног адәм! Амәй уйй араэздәр, уйй аивдәр, әмә дыууәрдәм кәнүинц, цәсттигә йәм нә ләууыдисты, ахәм рухс агъуисты. Мидәгәй дзы дукани най әмә, әлләх диссәгты Абәгиан, уйй адәймаг йәхи дыууә цәстәй күы нафена, үәд зын бауырнән у! Гъе, әрмәст кәй балхәнинц, уйй сыләй, нәләй кәрәдзийы әнә ‘фсәрмәй хәрлын кәй байдайынц, уйй сын иу адәймагәй мә зәрдәмә нә фәңыд. Уаих әрбауинәгтә, дыдын

дәр ма йә хәринаг чыргъәдмә хәссы, уәд сымахәй алкәмән дәр – галуантә, әмә дә гүбын дә хәдзары байдзаг кән! Әндәр дә хәрын адәмы ахсәнмә кәдәм хәссис? Мәгъя, кәд әз мәхәдәг әнәфенд дән, әмә мә Ләгтыңзуар исқәй тәригъәдәй баҳизәд, се ‘пәтән ахәм уайдзәф бакәнән нәй, раст зәғъгәйә. Гъәйтт-мардзә, зәғъгә, ма чи зоны ирон ағъдәуттә, ахәмтә дәр бирә. Ихх, анассыны! Уым иу сауәрфыг рәсугъд уыд! Уымән иу дыгуә дадалийы уыдис йә рустыл, иу дзыккутә!. Стәй дын ын йә къухыл исчи хәңцид? Ничи, мә хур. Иу йәхи карән ләпшу йемә ныхәстә кодта аивәй әмә, әвәццәгән, ие ‘фсымәр уыд – әнгәстә уыдысты... Раст мә зәронд уд йемә бazzад. Тәхуды, зәғъын, мәхинимәры, ныр иу ахәм зәды дә сыйбәстәм чындын әрпәу-цәу кән.. Гъе, стәй мын, мә хур, уыңы хъуыдышта күүд кодтон, афтә цыдәр әрбаци әмә чердәм фәаууон, Хуыща зоны.. Алырдыгәй дзәнгәрджытә ныzzәланг ластой әмә ма дзы, күүд фәзәгъынц, цәвәг марәджы равзәрстайд? Әddәг-мидәг фемхәццә сты адәм – чи иуырдәм, чи иннәрдәм.. Мәхинимәры дзурын: ам әнахуырәй фәдзәгъәлән бирә нә хъәуы, әмә Дибәйың цонгыл фидар хәңцин.. Ныр та, зәғъын, кәдәм цәүәм, Дибә? Әмә, дам, ысс, хъуыддаг йәхәдәг йәхи амондзән, мәнә уал Уарзеты фәстә цом. Ныр Уарзет та, мә хур, дәлә Уәрәсейы алы диссатыл нә сахуыр ис әмә номы тыххәй, әвәццәгән, билетты зынаргъытәләк анымадта. Йәхәдәг сыл ахуыр у әмә бынәй кәмдәр сбадт, фәлә махән Дибәимә амәй бәрzonдdәр әмә зынаргъытәләк ма ныууадз бынәттәй, уыдонәй әрәлхәдтә. Max дәр сыл, цингәнгәйә, күиннә әруагътаиккам нәхи... Әлләх, уә бындур ныzzила, уәдә цы диссаджы арәзтыйтә скәнынц театры агъуыстән, цы?! Фәйнәрдәм акәсай – адәм, бынмә әркәсай – адәм, хәрдмә скәсай – адәм.. Разай та – гъәйтт-мардзә хъәдабайә әмбәрзт, – мәнә бутъыро мәйдар әхсәв күйдәрiddәр мәнгсигъд кәна, уыйау та әрттивгә кодта. Гъе, стәй дын, мә хур, фын фенәгәу, сабыргай йәхи хәрдмә систа әмә цыдәр әрбаци. Цәстфәлдахән митә кәд сты, әндәр дзы күинә адәймаг разынә, күинә әндәр исты, уәд әмбәрзән йәхигъдауәй йәхи күүд систа? Дибә, зәғъын, мә уәд дын уайы. Ацы хидәй-дзагәй дә дымгә күи ныццәвә: әмбәрзән чердәмдәр фәаууон, фәсте та дзы къул нәй, әмә ныр къуыззитт кәндзән дымгә. Ноджы та ам, әвәццәгән, къевда уыд, әмә дәлә хәхты сәртә фәурес сты митәй... Әхгәд, дам, у, нана, ис дзы къул. Цәй къултә

мын, зәгъын, кәнис, дәлә арвәй, мәйә, стъалыйә куы зыныңц, уәд. «Уыдәттә конд сты, конд, нана», – афтә дын мын Дибә. Акса! Чысыл уәвгәйә дәр мә йә зәрды асайын уыд.. Цыма зәронды бонтәм фәцардтән әмә уыйбәрцытә не ‘мбарын.. Гъы, әнахуыргонд дән, театры дәр фыщаг хатт сәмбәлтән, фәлә, цәстәй цы уынон, уый раиртасынмә дәр нә арәхсын? Әз цы нә зонын, уый – уырыссаг әвзагыл нә сахуыр дән әмә йыл сәттәе дәр кәнин. Мәрдтыстән, «әри-ма» дәр не ‘мбарын әмә «гъя» дәр уырыссагау. Хәснаджы тыххәй мә бафәрс ныртәккае, театры кәй әвдистой, уымәй цы бамбәрстай, зәгъгә, уәд чысыл цыдәртәй дардәр ницы. Уый дәр се змәлдмә гәсгә. Гъеныр дзы, мә хур, иу бурхил зәронд зокъо раңыдис адәмы размә, әмә йә рондзимә скалай, уыйбәрц та йә хъуыры куыд ацыди хәрд әмә нозт?! Дыууәрдәм-иу куы адзор-дзор кодта, куы-иу ныххәкъуырцүү кодта әнәфсармәй адәмы раз! Адәм дәр ын цы фесты, уый фесты: хорз ын фәхудьсты йе ‘взәрдзинадыл, ныр мын Дибә та мә фәрстә куыннәе ссай кодта йә рәмбы-ныкъәдзтәй: «Мә дыууә къахы фәхаяуынц, нана, әмә ма цы фәуон? Нылхъывта мә мә къахы дарәс», – афтә-иу. Кыс, ныр хъал систы, хъал, мә хур, адәм! Әндәр ма кәд әз нә дзыртон Дибәйән, дә ирон дзабыртә скән, зәгъгә, фәлә дын бакоммә каст? Ныллаууыд, мә хур, әмә йәхи куыддәриддәр фәндыц, афтә бакодта әмә йә ног тъәпәнзәвәт туфлиты фәраст. Уый нә, фәлә ма уым дәр мемә сбыцәу ис. Әз ын афтә: «Фелвас уал, Дибә, дә дзабыртә. Дә цыннатә дәр хид сты, әмә уал сә мәнә дә размә әрцауынц. Дә къехтә дәр бауләфдзысты, стәй, цалынмә цәүәм, уәдмә кәд цыннатә дәр хус кәниккой. Әмә, дам, нана, «не культурнә», уәд әй чи ардыдта зулмә? Фәлә сә уәддәр фелвәста әмә сә әрцауыгъта. Әфсарм хорз у, фәлә, кәйдәр загъдау, адәймагән йәхи уәд зынаргъдәр ницы ис әмә ныр, зәрдәхудтәй тәрсгәйә, дәхи маринаң дә? Уәдә уым адәмы размә чи раңауы, уыданән, кәд хъазгә кәнинц, уәддәр кәрәдзийән батә ‘мә хъәбыстә кәнин ахсәр асәттәгаяүй уәлдай куынә у!.. Хорз у алцыдәр, бәргә, фәлә дзургә цы кодтой, уымән Хуыщау дәсны. Кәд кәрәдзийән алышыдтә калдтой, уәддәр сын мә дыууә хъусы – а-ба-бай! Әмә мыл уайтагъд хуыссаг фәтых ис, царәй зәхмә әркув-әркув райдыттон. Гъе, стәй мыл, мә хуртә, цәмәй тарстән, уый куы ‘р҃ңауид. Зәронд цы Хуыщау әрхъуыды кодта, уый дәләмә әрхауәд. Табу уә

фарнән, Дибәйы хъусы дзурын, зәгъын: «Чысыл фәгәдзә кән, аәз кәртмәе акәсөн». Уйын иу-дыгуүе наал загъта, фәлә бынмә, Уарзетмәе йәх хъәләеси дзагәй дзуры:

— Уарзетхан! Мәнә нанайы хуыссәг әрцахста, стәй йәх кәртмәе акәсөн дәр фәндү!

— Ысс, зәгъын, урс Аларды дын дәхурхы уадындзтәе стона, җавәр фәдис у?! Фәхудинаң мәк кодтай әнахуыр адәмы ‘хән, хъомтырын дыл сыйстә! Иу ныхасәй, адәмы мәм әркәсөн кодта. Тпуй, налат, къәйных сывәлләттә!... Растьын бындзабадәга-уәй уәлдай нәфесты мән ныхастә. Эрмәст, мидбылты худгәйә, йәх къахы дарәс кәныныл фәцис. Ныр цырәгътәе уышын тәпп нылластой, әмәе бонәй цы кәңыс ахәм рухсы цур! Адәм рагуылф кодтой. Цу әмәе сыл слест кән. Кәд дзы әгүйдзәгдизи-над әмәе әвзәр хәдзардзини аххосәй сыхағтәм цолпыгур чи аңауы, ахәмтә дәр уыдис, Косерханау, уәддәр сәе цәстәнгас маҳырдәм арәзт уыд. Уарзет дәр, мәнәй цыфәнды фәуәд, фәләе фәкъәмдәстыг; фәләе, куыд бамбәрстон, афтәмәй уыйас ницы бафәрәзта схуыст ныхасәй Дибәмәе адәмы ‘хән, йәхи фәурәдта, әмәе «пайдом», зәгътәе, цауыныл фестәм. Гъе, уый уын мәе театры хабәрттәе. Цәй, иститәе ма уын радзырдтаин, фәләе цон... Тъәпәнгәрдәгәй цәхдон акәнөн, зәгътәе, әмәе мән хуырх уәларт фәуагътон. Кәд афонмә пеци хай бацис, уәддәр цы бәрәг ис. Нә ләг, мән хур акәнат, уымәй хуыздәр ницы уарзы. Гогызы фыд дәр, дам, мән дзыхмәе не схәсдзынән уый цур. Цон, зәрдыйрай ут! — загъта Гәуысон әмәе йәх зәронд къәдз астәу куыд гуыбырәй систа, афтәмәй араст ис, йәх къухтәе фәсонтәм баппаргәйә. Иухатт ма фәзылд әмәе йәх ныхастә балхынцъ кодта:

— Кыс, уә дыууәйә йыл ныхасмә чи фәхәст уа, уый ма-иу нә Уарзетән бауайдзәф кәнәд, мадәлон әвзагәй мауал дзур, уый аив нәу, зәгътәе.

— Хорз, хорз.. Зәрдыйрай у, зәрдыйрай, Гәуысон. Бирәе хабәрттәе нын фәкодтай. Зәрондәй та уәддәр күйиннә сәттү дәх хъазән ныхас, дәх хъәбулты рухсәй бафсәдай! — йәх фәдый ма сдзырдтой Хамбе әмәе Ануси, стәй уыдон дәр цыбыр, уәззузу къахдзәфтәй сәе фәйнә хәдзармә афардәг сты кәрз бәласы бынәй.

ДЗАБОЛАТЫ ХАЗБИ: 80 АЗЫ

ДЗАБОЛАТЫ Ҳазби

ÆЗ ХУРАЕН БАМЫНÆГÆЙ ТАРСТАЕН...

* * *

Дæн цæуыныл авд дæлдæхмæ разы,
Басгарыныл зæххы арф къæсæртæ...
Гъе æрмæст туг ме уæнгты куыд хъаза,
Рæвдз куыд куса, абонау, мæ зæрдæ.

Фæлæ туг куы нæуал зила уæнгты,
Уæд мæн зæххы арф уæвын нæ фæнды;

Уæд фæдзæхсын: «Ма скъахут фыр хъыгæй
Арф мæ ингæн, – уадз зæмæ мыл уара, –
Искæд рæстæг ме стджытæн сæ рыгыл
Кæд æрзаид пардыхосæн тала...»

МАГУЫР

Куы цæрин æз æрмæст дзул зæмæ пайæ,
Уæддæр мæ сæры рухс хъуыдыштæ гуырид...
Йæ дзышп тышыр кæмæн нæ уа æхцайæ,
Æз ахæмты нæ нымайын мæгуырыл.

Мæгуыр у уый – йæ цæргæ-цæрæнбонты
Йæ исбоныл кæмæн вæййы йæ катай,
Хæрамдзинад кæмæн сæвзæрд йæ зонды,
Æфсымæрыл дæр чи рацæудзæн сайдæй;

Кæмæй у рох йæ уды цур йæ бæстæ,
Кæмæн у уазал, их-къæрттау, йæ зæрдæ,
Æмæ, кæнæ тæссæй, кæнæ æрмæстдæр
Æххуысæнхъæлæй чи дары «хæлæрттæ».

...Куы цәрин әз айдагъ дзул әмә цайә,
Уәddәр мә сәры рухс хъуыдтыгъ гуырид...
Йә дзышь тышпир кәмән нә уа әхцайә,
Аәз ахәмтү нә нымайын мәгуырыл.

* * *

Зарәг нывәндгәйә
Зәрдә цәмән риссы?
Хорз зарәг афтә арф
Риумә цәмән хизы?

Уыдон кәрәдзийы
Хуылфы цәвәрдәи:
Зәрдә ис зарәджы,
Зарәг та – зәрдәйы.

АМОНД

Аәз нә зонын, цы фәхоны «амонд»,
Искуы исчи куы фәкәнү арфә.
Фәлә зонын, кәйдәр фарнай абор
Уый цәттәйә кәй не ‘рхаудзән арвәй.

Ныр, кәддәрау, чысыл саби нал дән,
Цардәй федтон цыдәртә нә зәххыл,
Аәмә иуәй-иу буцәйхаст хъалтән
Аәз «цәй амонддҗын фестут» – нә зәгъин.

Мәнмә дуне фәкәсү уәрәхдәр,
Сайд ми фесты мәнән уәд цәстүсындз –
Куист фәуәевгәйә, хиды әртәхтә,
Хус фәд уадзгә, мә ныхыл куы сысынц.

Аәз әгад цард мә сәрмә нә хәссын,
Никуы никәуыл рапыдтән хинәй,
Аәмә амонддҗын уымән фәкәсүн
Аәз тыхст сахат дәр арах мәхимә.

САГЬÆС АНÆЗОНГÆ АЕМБÆЛÆГЫЛ

Æрвylрайсом, æнцойгæнæн лæдзджытыл
 Аердæгбыцæугондаeй, сæ кæрты дуармæ бадти
 Къæсхуыр, хъуыдзыаст лæг.
 Мæ фæндаг уыд йæ рæэты,
 Аæмæ ийн иуцасдæр нæ лæвæрдтон салам дæр.
 Фæлæ куыдфæстæмæ фæцахуыр дæн чысылгай -
 Мæ сæрæй-иу ын акуывтон æгъдауæн,
 Аæмæ-иу айрох и, аæцæгæлон пæуджытау...

Фæлæ зылд иу райсом цыдæр сагъæс мæ риуы,
 Куыст цыд æрвylбонау, фæлæ тыхстæн, æмæ мын
 Цыдæр нæ фаг кодта...

Æппынфæстаг мæ зæрдыл
 Аерлæууыд: ацы бон йæ лæдзджытыл быцæуæй
 Къæсхуыр, хъуыдзыаст лæг сæ дуармæ нæ бадти...

Фæскуыст сæ рудзгуытыл сындæг мæ цæст æрхастон,
 Фæлæ нæ разынди.

Дыккаг райсом дæр уынджы
 Нæ бадт æд лæдзджытæ. Аæртыккаг бон дæр афтæ...
 Аæмæ цыдæр сагъæс ныффидар и мæ риуы,
 Цыма зынаргъдæр уысм фæхицæн и мæ цардæй...
 Аæз та ийн афтæмæй нæ базыдтон йæ ном дæр...

ФАХСЫЛ

Рæудымгæ, сыйтæй хъазгæ, фахсыл
 Нæ цурмæ 'рбаулæфы рог,
 Куы дын дæ дзыккутæ æрфасы,
 Куы та сæ спыхпыл кæны ног.

Куы дын ныбба кæны æвастæй,
 Дæ хъуырыл атухы йæхи;
 Куы та фæцæйлидзы мæ кастæй, -
 Цæмæй ийн ма 'мбарон йæ «хин»...

**Аерзилы ног, цыма ныххуды:
«Ды та кәдмә ‘мбаехсыс дәе уарзт?..»
Аэз хъарын дымгәмә: «Тәхуды,
Дәуау ныр чи вәййы ныфсхаст!..»**

АЭЗ ХУРӘН БАМЫНАЕГӘЙ ТАРСТАН...

Къуыбыләйттәй ләгәрстөй мигътә,
Сә фәстә хурзәрин ныгъуылд...
Ды кодтай уәд цәуылдәр джихтә,
Цыдәр әңкъарддзинад дәм уыд.

Мән сау катай йә фат ныссагъта.
Фыр мәтәй разылди мә сәр,
Ды та ныххудтә ‘мә мын загътай,
Мә къух рәвдаугәйә: «Аевзәр!..»

Рәудымгә сау мигъты фәхаста,
Зәринау арвгәрон фәбур...
Аэз хурән бамынаегәй тарстән,
Фәлә та скаст фәстәмә хур!

АЛАСА

Уый уыд рәсүгъд.
Йә цъәх егъяу цәсттытә
Зәрдәбын тәмән калтой,
Агуәнчы суадәттау.
Йә зәлдаг барц, хәххон чызджы дзыккуйау,
Бәрзонд къубалыл дымгәмә фәйлыдта,
Йә ләгъз тәрныхыл амонды нысанау,
Дзыхъынног мәйау, урс зыгъар аербадти...
Ләг загътаид: уый рухс хъысмәтән равзәрд,
Хәрдзән сысджы, наәрдзән йә намыс дугъты!
Фәлә йә хицау – бинондар күистхәрд ләг
Уыдта аәрмәстдәр байрагән йә уәнгдых,
Аәмә йын, хъавгә, стъалыты мәнг рухсмә
Хуийәндагәй дәрзәг хамут раҳсадта...

*Амэ дзы рауд аласа. Суг ласта.
 Йэ лэгъэз рэсугъд рагъ ёфтаугэйж схандта,
 Альваст ныхыл дыууэ суадоны астэу
 Ныджджих цэуылдэр хидхъулон ардажмэй...*

БУЛАЭМЭРГЬ

(*Амбисондмэг гэсгэг*)

*Фэдзурынц: иу хъэлдзэг сэргд, дам,
 Уыд райгонд булэмэргь йэ күистэй:
 Йэ аив зарэджы зэлтэм
 Лэмбынэг дун-дунетэх хъуистой.*

*Уий хардзау халонмэ фэкаст,
 Аербадт бэрзонд наэзы бэлласыл
 Амэ, ныхъуыргэйж ю масть,
 Хэр-хэрэй булэмэргьмэ уасы:*

*«Арвилбон не ‘нцайы дээ зард,
 Мэн та мэхиньмэр дээ мэйт и, –
 Цы зарыс? – рухс бонты дээ цард
 Мэннау куы наэ уыдзэн дэргъвэтийн...»*

*Ыскаст эм булэмэргь бынэй,
 Анцадгай батылдта ю базыр
 Амэ юэ дзыхыдзаг хъэрэй
 Ныххудти халоны ныхасыл:*

*«Бэргэ, куы мын уайд цэрэн
 Ануустэм рухс царды тэмэнти,
 Фэлэ мэ иунэг бон дэр мэн
 Цэрын хэдмэлхорэй наэ фэнды!»*

* * *

*Лэг фэрэзы юэхи уды риссан,
 Лэг фэрэзы хъыгэн амэ низэн,*

Фәлә, оххай, куыд зын у фәразын,
Искуы исчи куы стыхса дә разы,

Ды зын сахат йә уәлхъус куы ләууай
Æмә баххуысхъом уымән куы нае уай.

* * *

Зәрда! Ды јевдисән
Дә мә цин, мә зынән.
Æз цәгъдын дә хъистыл,
Æмә кәд сә зыланг

Искәйы рәвдауа,
Уәд рәстмә стәм, науәд
Сты дзәгъял нае зәлтә,
Æмә зон, мә зәрдә:

Цас уой ‘лвәстдәр хъистә,
Уыйбәрц тоныңц тагъддәр,
Фәлә уыйбәрц искәй
Агайы сә цагъд дәр...

ХӘРӘГ АЕМӘ БИРӘГЬ

Фәсвәд ран бazzад хәрәг
Æмә ныңыңд фыр тәссәй, –
Цәмәй йә, сырд куыд хәры,
Уый ма уына йә цәстәй...

Æмә цыңд хәлцмә бирә
Куыд фәкастаид бираегъ?..

Фәлә йын хус кәрдихәй
Йә фәстаг къах куы хордта,
Уәд аәм аңпад ныдҗәжих и
Æмә хъуыдтыгъ кодта:

«Ныр мæ йæ цыргъ цæфхадæй
 Куы рацавтаид, сæрхъæн,
 Уæд цинæнхъæл æгадæй
 Йæ къæхты бын нае сæфтæн?!»

АРГЬАУ

Цæстыл уайы рог фын:
 Ме ‘взонг бонты уалдзæг, –
 Хъисуадул зæронд фыд,
 Урс рихиты андзæвд.

Бонвæллад уæрджытæм
 Мæйы айдæн рахауд.
 Аæмæ, ехх, фærнджындæр
 Дуне фестад аргъау!..

Халонбадæн къæйыл
 Аргъæутты бæстæйы,
 Талынгма бæлгæйæ,
 Рувас хурмæ срæйы.

Донбеттырты комы
 Саудалынг мæйдары
 Уазал къада-доны
 Арс æнгүырæй дары.

Худы фæрвы хихæй
 Аæксæрæг йæ мидбыл.
 Рагæпп кодта тигъæй
 Здыхтсыкъа дзæбиды...

Паддзахы рæсугъд чызг –
 Йе ‘мхъæздгуыты фауæн –
 Радта уарзты хъусæг
 Артзæрдæ фыйайауæн.

Раст лæг фос фæкодта,
 Хин лæг арты баҳауд...
 Ехх, мæ сонты бонтæ –
 Хъулонбазыр аргъау!..

ЗӘРДӘТЫ АӘМ҆ЦӘФ

Людмила йән

Куы цуда цард, ләг искәд бон куы стыхса,
Куы хъәрза уд, куырой-фылты әууылдау,
Уәд рох фынау әфхәрд зәрдә кәй мыса
Аәмә ныфсау кәмән бәлла йә уындмае,

Куы уа әнтыйст – аәнәенхъәл бонты халыл
Куы фена ләг йә бәллицтә әххәстәй,
Кәй агура уәд цингәнәг аәмбалән,
Кәмә хәсса йә ахсәджиаг аәмбәхст фәнд,

Кәй хуыз уайа фәстаг сахат йә цәстыл,
Аәмә йә ирд, йә мид-зәрдә тәрхоны
Кәмән дзура къәмдәстүгай йә хъәстаг –
Уый хонәм мах –
Уый уарzonдзинад хонәм!..

ДЗУЦЦАТЫ ЭЛЛЬБРУС: 75 АЗЫ

ДЗУЦЧАТЫ Эльбрус

РАГОН ХӘЛАР

Уаңау

I

Афсәнвәндаджы станцәйи хиңауы раз, райдзаст уәрәх кабинеты даргъ стъолы уәлхъус къәбәркурәгау әфсәрм-дженәй аәрләууытдән.

— Уә хуыздәр күсдҗытәй мын исқәй бацамонут, — загътон мә цыды сәр аәмә бамбарын кодтон, газетәй кәй дән, уый.

— Сәрмагонд уацхәссәг. Очерк ныффыссын мә зәрды ис, — «очерк» цы хъуамә уа, уый әнәмәнг кәй зондзән, ууыл нә гурысхо кодтон. Мәхинимәр та хъуыды кодтон: «Ныр, цымә, ацы ләдҗы, йә хъуыдәгтәй наә къуылымпы кәнин? Хъуамә мәхәдәт ма зонин, сә хуыздәр күсәг чи у, уыңы адәймаджы? Исқәй амындәй йә цәмән агурын?»

Редактор мә ардәм куы ‘рвыста, уәд мын ләмбынәг бацамыдта, цәуыл мә домы, уый:

— Не ‘фсәнвәндаджы станцә Цәгат Кавказы зылды фыщаг бынат бацахста аәмә йын Цәугтә Сырх Тырыса радтой. Уый тыххәй наә газеты цыбыр хъусынгәниаг уыд. Хус аәрмәг. Жәнәуд констатаци, — загъта, стәй мын ныффәдзәхста: — Ды бавдәл, аәмә сын сә фәэмнагдәр күсдҗытәй иуыл очерк ныффысс. Равдис ын йә удыхъәди хуыздәр миниуджытә, газеткасәдҗы цәстытыл йә фәлгонц ирдәй куыд ауайа, афтә. Ды уымә арәксыс, —

зәгъгә ма мын мә зәрдә алхәдта, әмә мын уый, кәй зәгъын әй хъуыди, әхсизгөн уыди. Фәләй йәем әппәлән ныхәстә уәләнгай әвәрдәй нә зыдтон, әмә, цы амыдтой, уый фәстәдәр бамбәрстон. Ныр та уал ын йә ныхасмә дардәр байхъуистон – Дә хорзәхәй, дә балц-иу станцәйы хицауәй райдай. Цәмәй йәем бацытә, уый куы бамбара, уәд дәм хорз җәстәй ракәсдән. Науәд хъаст фәкәнынц, се ‘вастәй сын нае газеты исты куы раудазәм, уәд.

Уыцы ныстуантимә станцәйы хицаумә баләууытән әмә дзы хъуамә җәмәй къәмдәстыг уыдаин? Исты мә мәхи уды цымыдис куы нае тардта размә, мыйаг. Уәвгә та афтә амыдта мә куысты фәтк йәхәдәг, институты фәстә мә царды фың-цагдәр хатт кәуыл фәхәст дән, уыцы куысты фәтк. Уымә мән фидарәй уырнытта: иугәр адәмән хабархәссәджы уаргъ мә уәлә әвәрд әрцид (уәдә әндәр цы хуызы әмбаргә у газеты фыдәбонгәнәджы хәс?), уәд цыдәр сәрмагонд бартай хайдын кәй фәдән әмә мә бон уәндон хъәләсү уагәй бадомын дәр кәй у. Искаэй хәдзармә дын уазәджы номыл куы нае бафтыдтән. Фәләй мәм цыфәндыйә дәр мәхи къәйныхәй равдисын аив нае каст. Стәй мын уымән әффсон дәр нае уыди.

Мәнмә гәстгә, уавәр хорз әмбәрста мә фысым, әмә уәлдай гәдзәтә нае бакодта. Раст цыма ме ‘рбацыдмә рагәй әнхъәлмә каст, (нае редактор әм рагагъоммә телефонәй цыма адзырдтаид?), уыйау мә уәлдай ницәмәйуал бафарста әмә хъуыдагхуызәй дзуапмә фәләбурдта:

– Хорз кусдҗытә наем бирә ис. Кәңыйы дын бацамонон, нае зонын, – загъта уый. Нырма йын ныр фәкомкоммә дән йә уынц, ыә кондмә. Уыди фәлурс, тәнтъихәг, фәлә нуарджын, раст мәнә зәгәлтыл амад кәмәй фәзәгъынц, ахәм рәстәмбис кары ләг. Әфсанәндаджы кусәджы дарәс дзәбәх фидытта йә хәрзконд уәнгтыл, әмә цыма уый йәхәдәг дәр әмбәрста, афтә уәгъдәй-иу йәхі ауагъта йә къәләтдҗыны. Иуцасдәр әнәдзургәйә абадт, мә иувәрсты рудзынгәй әddәмә кәсгәйә, стәй йә хъуыды фәбәлвирд кодта:

– Әвзәр нае уайд Ибырыхины тыххәй иу дыууә зәрдәбын ныхасы ныиффыссын. Фәттә әвәрдҗытәй наем чидәриддәр кусы, уыдонән у сә раззагдәртәй. Күйд фәзәгъынц – «Фәзмиаг хъайтар», «Фәллойы хъәбул». Сымах сә уә газеты афтә фәхонут, әнхъәлдән, – дзырдта станцәйы хицау, цыма мә цы

ныхастә бахъаудзән, цытә әмә куыдтә фысгә мын әр҆цәудзән, уыдон мын развәлгъау мә зәрдым ләууын кодта. Әви күң нә сарәхсон, уымәй тарст, әгәр әрыгон әм кәй фәкастән, уый тыххәй әмә мын әххуысы цыди?

Фәлә мән диси бафтыдтой ме ‘нәзонгә Ибырыхины әппәлинаг миниуджытә нымайгәйә, мә размә цы зонгә дзырдбәс-тыйтә әркалдта, уыдон: «Фәэмниаг хъайтар», «Фәллойы хъә-бул», «Раззагдәртәй»... Иу дәр дзы йәхи сәры нә сәвзәрд, кәм сыл фәхаст, уый дәр рарагом: «сымах дәр сә афтә күң фәхонут». Фәлә сә йә зәрдым җәй хорз бадардта, стәй сә йә былалгъыл җәмән рахаста? Сәхимә дәр уыцы әвзагыл фәдзу-ры, науәд ие ‘мкусджытимә? Кәрәдзийы сын уыцырдыгонау фәецамоны? Уәдә сә мәнән җәмән сног кодта? Фәлә сә раст кәй бафиппайдта, ууыл дәр басәттын хъәуы, әвәдза. Нә газе-ты ахәм джиппүуагъд, итувәрдау ләгъз ныхастәй әңгәгәйдәр арәх фәхъявәм газеткәсәджы билтә айсәрдымә әмә сыл җәмәй фәссауунмә баууэнда, уый нә фәфәндү. Әз сә размә дәр әrbаййәфтон, стәй сыл ме ‘мкусджытәй йә күүх сисинмә дәр кәй ници хъавы, уый бамбәрстон. Мәхәдәг дәр сәм фәеныхилын, гәди зәгъын къәм у.

Әниу, уәдә, махән дәр цы гәнгә вәййы? Газет комбайнәй уәлдай нәу, нә кусджыты фыдәбон уайтагъд йә хъуыры ауда-дзы. Фәстиат кәнүнмә та йә әвдәлгә нә кәны, әмә иуда-дзыг уыцы әрхъуыджынәй йә бон уырдыг ләууын қәмән у? Афтәмәй сабыргай, әнәбары бамбырд вәййинц әнцойгуы-сты иударон мадзәлтә, бахъуаджы заман нын нә тыхст чи ацаразы, ахәм дзырдбәститә әмә ныхасыздәхтытә. Әвәц-цәгән, газеткәсәджы хъус дәр арауын байдайынц, фәлә сыл фәцахуыр вәййы әмә сә хъуыды дәр нал фәкәны.

Фәлә мын сә мә җәстмә дардтаид станцәйы хицау, уый әнхъәл нә дән. Уәдәмә йәххәдәг дәр йәхи мә җәсты цы хуызы равдыстаид, уый нә зыдта, әмә сә әфстауәй исәгау мә размә рахаста. Фәлә ууыл дәр нә фесты йә дзырдуаты әвәрәнтә, әмә ма сыл ноджыдәр афтыдта:

– Әвзигъд ләппу у, сәрән. Раст әнәдөн ранәй дон сыгуы-рын кәндзән. Йә фәллойы фәндаг дәр ам, станцәйы, рай-дыдта. Гье, әрмәст әм иу хъәндзинад ис, – ардауыны хуызы загъта уый әмә мәнүрдәм къахәгаяу әрбакаст. Әз, цы уыдтән, уымәй иууылдәр хъустә фестадтән. – Усгурлы кары иучысыл

абадт әмәе нын нә цәститә ныуурс кодта. Фәләе йын уымә дәр әнхъәлмә кәсәм. Кәд нын тагъд рәстәджы исты сәнтауди. Әңгәг-иу уый тыххәй маңы ныфғысс, сраст кәндзән йә рәдыйд.

Уыцы фәстаг ныхәстә мә уәлдай тынгдәр баңыбәл кодтой Ибырыхинимә сәмбәлынмә. Уәддәр та ңыдәр дызды рухс бауагътой йә фәлгонцы, адәймаджы әңгәс әй чи кодта, ахәм, әмәе сә тагъдәр күү фәбәрдҗытә кодтаин, уый мә әрфәндиди. Цытә әмәе күүдә фыссын хъәуы, уый та мәхәдәг әвзардзынән. Әз ын күү нә амонын, мыйяг, йә күисты йә хәхи күүд дарын хъәуы, уый. Уәвгә та йә мә бон ләмбынәг әрфәрститә кәнүн дәр уыди, йәхі хъуыдәгтә күүд әуынц, уымәй әмәе йын бахъуаджы заман уайдзәфтә бакәнүн дәр. Дәхи әгәр уәзданәй күү әвдисай, уәд дә әнәдәндаг схондзысты. Әниу мә ныридәгән быңауты баңауын иу әмәе дыууә хатты бахъуыди?

Әрәдҗы мыл бынәттон хицәуттәй иу суант партийы райкоммә йә хъаст дәр ма бахаста, мәнәйуый, дам, мә къуымы бакодта, хорәфснайәнты тәккә тәмәнен механизатортәм сә хәрд афойнадыл кәй нә хәццә кәнүн, уый тыххәй. Цыма, дам, мән уыдәттәм әвдәлү! Тынгдәр әй әмәе әвдәлү, уымән та мын дзуапп нә радта. Әви йә йә сәрмә не ‘рхаста’?

Бузныг нә редактораяй – мәнүл къәм агадын нә бауагъта. Афтә, дам, амоны нә күисты фәтк. Классиктәй сын кәңидәрү ныхәстә сә зәрдүл дәр ма әрләууын кодта, хабәрттә уәлвонгәй чи нымайа, газет әрмәст ахәм орган кәй нәу, фәләе хъуагдинәтә әхсидгә әфсәйнагәй бынсыгъд чи кәнүн, ахәм ахъazzag фәрәз. Раст зәгтүгәйә, әз мә бартә мә разәй хылычийа нә хастон, фәләе сә уәгъд раппар-баппар дәр нә кодтон. Хъумамә әнәхъуаджы искәй зәрдәхудты әмән баңауон?

Ахәм хъуыдитимә раңытән станцәйи хицауы кабинетәй. Цы дзуринаң ма мын уыди йемә? Да нысан – бәрәг, архай, дә хъару әмәе дәхәдәг.

Фәләе мә иуцасдәр рәстәг рох нә кодтой станцәйи хицауы ныхәстә, ацы кабинеты фехъусын мә фәсонәрхәдҗы дәр әмән нә уыди, фәләе ныридәгән газеты фәрстыл мәхі әститә кәуыл фәңауыр сты (кәд бирә нәма кәнүн ацы күист, уәддәр), уыцы ихсыд дзырдбәститә. Ацы хатт мәм бынтон иударон, сә уд сә мидәг әмән нал и, ахәм фәкасты-

сты. Цыма кәмәндәр йә худ йә сәрәй систәуыд әмәе йә фәссауонмә Ибырыхини сәрыл ныччынди. Әндәр искаимә күү кодтаид йә кой, мәнимә нәе, фәләе, уәд дәр, цымә, уыдоммә әрхаудаид?

Ноджы сәе цыма фәзмәгау дзырдта, сәе мидәг сын Җавәрдәр сусәг хъуыды әвәргәйә, әрмәст мәнән бамбарән кәмән уыдаид, ахәм. Җавәр, цымә, стәй – цәмән? Мәе гурысхотән мәхирдигонау Җалдәр бәрәгәт ағсаны ссардтон, растидәр дзы кәңүү у, уымән абор дәр ницымы зонын, афтәмәй.

Иуәй йә, әвәццәгән, фәндыйди мәнән бамбарын кәнүн, газеты күсдҗыты фыдәбон уымән дәр әңгәгәлон кәй нау әмәе йын аргъ кәнүн кәй зоны (мәе зәрдә әлхәнинән?); науәд та хъавыд, әфсәнвәндагәй дардәр йә алыварс дунейи цаутәм дәр йә хъус кәй дары әмәе йәхү күисты къуындәг хъуздҗы кәй на бамбәхст (йәхицәй әппәленинән?); әви хаттәй-хатт ме ‘мхуызон газеткүсдҗытә, сәе фыдәбоны уаргъ фенцондәр кәнүнны тыххәй кәй фәнхилинц, иударонәй чи бауддзыд, ахәм джипшыугъ дзыробастытәм (фидиссаджы хуызән, ома: ды мән рафәрс-бафәрсил схәңүйтә, фәләе уаҳәдәг та цы мигәнәг вәййүт, искаи әрнү Җаңынмә күү фәхъявут, уәд?).

Ацы фәстаг хъуыдыйә цыдәр әнахуыр къәмдәстүг фәдән, әмәе, цыма ныр дәр кабинети хицау мәе разы къәләтдҗыны бады әмәе мын фәлварәгау мәе цәстүтәм комкоммә кәссы, уйяу мәе уадултә сырхъуулон афәлдәхтысты.

Ахәм гурысхотә мәе ноджы баңырендәр кодтой Ибырыхинимә сәмбәленинмә, кәд ыл мәе бон исты дзәбәх ныхастә зәгъын бауид, станцәйи хицау йә дзыхы кәй нае радава, ахәмтә: цыма мыл уый зәрдә күү фәхуда, уәд уымәй стырдәр худинаг нае, афтә мәм фәкаст.

* * *

Институт каст күү фәдән (әвзаг әмәе литературәйи ахуыргәнәг сдән), уәд газеты күисты әнәнхъәләдҗы фәнхастән. Ам кусын райдайдзынән, уый мәе фәсонәрхәдҗы дәр нае уыди. Фәләе йә, раст зәгъгәйә, мәхидән әңгәгәлон дәснүйядыл дәр нае нымадтон. Скъолайы ма күү ахуыр кодтон, сунг райдайән къләсты, уәдәй фәстәмә цәмәдәр гәсгә фергомыздәхт дән дзырдаивады сусәг гәнәнтәм, бәлвырд фәткыл амад рәнхъытәм. Кәләнгөндау мәм кастысты,

зәрдәйи рәбинаң къултә-иу зарәгау чи рәвдыдта, бындзарәй сә-иу чи сфералыдта, уыңы мыртә. Дамгъәты нывтә кәрәдзийә иртасын күңеңдидтон әмә сә иумә бастәй дзырдә уайы, уыданәй та – хъуыдыйәдтә, уый күңең афәлвәрдтон, уәд мәм джипшыуагъд фыстытә фәлгъауын рәсугүд аргъаумә хъусынәй уәлдай нал каст. Сәрәй исгә әмә бынәй ахадгә судонау мын фестадысты. Әвеңдәгән, сә мидәг әнәмәнг иставәр сүсәг хъуыды кәй әмбәхстой, бамбарән кәмән уыди әмә цәститыл ауайынгәнән, зәрдәмә чи хъардта әмә әнахъом сәримагъз кусыныл чи әфтидта, ахәм, уый тыххәй. Әнахуыр хиуылныхасаг әхциондзинад мын хастой. Күңең дардәр, афтә та цымыдисагдәр... Цардәгасау цәститы раз сәвзәрын кодтой, зәрдәмә хәстәг кәй истой, ахәм фәлгонцтә. Сә фәдыл дә әфтидтой әмә сә адәймаг атонын нае күымдат:

Уәды рәстәг мәм «Max дуджы» кәңцидәр номыр цы хуызы әрбахауд, уый нал хъуыды кәнин. Фәлә ма хорз хъуыды кәнин, мәстәймарәгау мә йәхиуыл чи сардыдта әмә уый фәстә мә фынтаң дәр ма чи ракызт, уыңы әмдзәвгәйи фыңцаг рәнхъытә:

*Дымгә гәдийайу нынниуы,
Дымгә ныккәны къуыззитт...*

Әмбисонды кәләнгодау мәм фәкастысты. Мән дисы бафтыдта сә аразгә хуымәтәгдзинад әмә сә цәституайгә әңгәдзинад. Бауырнын мә кодтой, дымгәйән уд кәй ис әмәй үәхәдәг дәр рис кәй әнкъары, ууыл, әмәй үйин әнәбатәригъәдгәнгә күңең фәцадаин! Мән сә фәдыл сайдтой, сидтысты мәм әххуысмә.

Фәлә диссаг уый мидәг нае уыди. Диссаг уый мидәг уыдис, әмәе уәды онг уыңы хуызы мәнимә мә алфамбылай адәмәй нәдәр нәхимә, нәдәр скъолайы ниши дзырдта. Афтәмәй та зәрдәйил уыйбәрц рогән әндзәвыйсты (уәдә сә әмдзәвгәтә дзәгъәлы хуыдтой?), әмә сә аләмәттәг хъару мән сә фәдыл амидингәнгә сайдта. Сәхи уагәй кәй нае рантыстысты, фәлә сә аразгә кәй счындауыди, цәрәг үдән кәй бакыымдтой кәнин, уый мәхимидағ әмбәрстон, әмә мын цыдәр цыбәлдзинады монц уагътой мә зәрдәйи. Се сфералисаң үәззехон ном әмәе мыггаг дәр амында уыдисты. Хъыагагән, ферох мә сты...

Æз дын айтæ-уыйтæ куы нæуал фækæнин, фæлæ куы бавдæлин, æмæ кæйдæр æмдзæвгæ мæ быны куы æрæвæрин æмæ йæ мæхирдыгонау куы рацаразин. Æмæ йæм цастæ фæнхильын бафтыдаид мæ къухы? Иугай дзырдбæстытæ дзы аивтон, фæлæ, дам, фæзмгæйæ райгуыры сֆæлдыстад. Ныр дымгæ гæдийай нал ниудта, фæлæ цæф арсау. Къуыззитт нал кодта, фæлæ æхситт. Æмæ уый чысыл æрхъуыды хонут, цæмæй æмдзæвгæ мæхиуыл баххуырсон, уымæн?

Æз æй рæсугъд рафистон, къонверты йæ хъавгæ, арахстгай сæвæрдтон æмæ йæ арвыстон. Кæдæм, уый дæр куыд нæ зыдтайн? Афтæмæй æнхъæлмæ кæсын байдыдтон. Фæлæ дзæгъæл бадт нæ кодтон. Сæ фæдыл мæ бафтыдтой мæ фæлтæрæнтæ, раст мæнæ хæйрæгæн йæхи куыд бафтыдтой йæхицæн йæ къæхтæ æрбабæттынæн бæндæн бийыныл, афтæ. Фемхиц сæм дæн æз дæр, æмæ сыл цыма мæхицæн дæр мæ бон бауыдзæн, уыйай мæм мæ зæрдæ фехсайдта. Уыдон кæмæй рантысынц, уыцы æвзаргæ адæм та цыма а-зæххæй не сты, фæлæ уæларвæй ратгæ, афтæ мæм кæсти. Афæлвæрдтон сæ афæзмыныл, æмæ мæ сæ фæдыл асайдтой. Фыдæбойнагæн, æвæцæгæн. Уæлдæр ахуыры скъюла дæр уымæ гæсгæ равзæрстон, афон куы ‘рхæцæ, уæд. Æмæ мæхицæн куыст агурыныл куы схæцыдтæн, уæд мын редакцимæ хуыматæджы нæ бацамындауыд.

Ноджы ма мын уæдмæ мыхуыры цыдæр дзымандытæ фæзынди, æмæ цыбæл уды монцыл æфтауентæ кодтой. Æвæцæгæн, кæйдæрты цæстытæ сыл æрхæцыдисты æмæ сын исты æнхъæл фесты. Æндæра мыл газеты редактор цæстуарzonæй цæмæн бузæлыдаид, йæ уæлхъус куыстагур куы балæууыдтæн, уæд? Æви йæм мæ хуызæн бацæуджытæ гæппæввонгæй нæ бадтысты?

Цыфæнды куы фæуа, уæддæр мын мæ фæндыл дыккаг нал загъта. Мæ царды хабæрттæй мæ афæрстытæ кодта, нæ хæдзарвæндаг дæр ын æнæзонгæ нæ разынди, æмæ мыл хионы цинтæ бакодта. Стæй мæ курдиат ныффиçсыныл бафтыдта æмæ мын зæрдæтæ æвæрынмæ фæци:

– Газет дæр, дзырдаивадау, бæлвырд амад рæнхъытæ æмæ дзырдбæстытæй конд у. Æмæ уыдоны адæй чи фæхъæстæ уа, уый ам дæр сарæхсдзæн.

«Æвæцæгæн, ай дæр йæ рæстæджы дзырдаивады фæлтæрæнтæм фемхиц ис, уый йеддæмæ йæ ардæм цы Хуыщау æрбахаста?» – ахъуыды кодтон мæхинимæр. Æмæ æцæгæй дæр цыма мæ

гүйрысхотә райхалынмә хъавыди, уыйау зонгә темәйыл тәрхәттә кәнынлыл схәңцыди.

— Аермәст дә зәрдым дар: газет әрвилбоны фидиуәгәй уәлдай нәу. Царды әңәг чи ‘рцыди, уырзәй басгарән әмә цәстәй фенән кәмән ис, ахәм цаутә әмә хабәрттәм дары йәхъус. Дәхицәй сыл маңы бафтауай! Дзырдаг дә фәкәндзысты, фыдгой кәнәе дын әй хахуырыл баннымайдзысты.

Зәрдаивәй әрбакости мәннырдәм, әмә йәм ләмбынәг кәй хъусын, уый куы бамбәрста редактор, уәд мынрагагъоммә ныстуанттә кәнәгату фәдзәхсын райдытта:

— Гъе, дзырдаивад та бинтон әндәр канонтыл арәст у. Уый дын мән амонын нәхъауы. Ам, кәуыл фыссай, уымән йәзәрдәйи әрфытәм ныккассын дәр дә бон у. Уымән әмә йын әңәг ном әмә мыттаг нәй, йәбәлвырд адрес бәрәг нәу. Әмә дыл ници никәдәм бахъаст кәндзән, азымы дәничи бадардзән.

«Аевәццәгән, йәхәдәг кәй бавзәрста, ахәм судзәггәгтәй мәхизынмә хъавы, уый йеддәмә цәуыл уа йә дард таурәгъ», — ахъуыды кодтон әз, фәләе йә фәрсын ницәмәй баяндыттән. Уый фәстә куыд арыхъуыстон, афтәмәй Тембол Хасакоевич (редакторы буц ном) йә рәстәджы уыди Ирыстоны зынгонд журналисттәй иуыл нымад. Йә критикон уацтә, уәлдайдәр та, дам, йә фельетонтә сәхимә әркәссын кодтой адәмь. Суанг ма сә обкомы бюроны дәр әвзәрстой. Стәй цәмәндәр фәкъуыхцы (әгәр уәллоз, дам, бавнәлдта, әмә йын әй нәхъаударстый) әмә карз әфхәрд баййәфта. Уый фәстә әрхәуд районы газетмә.

«Гъе, афтәтә мәх хур, гъе» — балхынць кодта йә дзуринаңтә Тембол әмә мын мә курдиат йәхимә айста.

Райдианты цастә арахстан? Фәләе мәм редактор цындацәстәй никуы ракаст, уый нә, фәләе ма мәм йәхъус дәр дары. Буц ныхәстәй дардәр мәм зыстәй никуы сдзырдта. Әмә әз дәр мәхі мәудәй хъарын. Мә ног әмбәлтти ‘хсән къәмдзәстүджы куыд нәхъафтон, ууыл мә быщынәг тонын. Афтәмәй мыл бонтә ләзәрыйысты: рацыд афәдз, райдытта дыккаг.

Мә зәрдә кәуыл ләууыди, ме ‘ххормаг сәримагъз кәмәй рәвдүйттон, уыңы дзырдаивады мәт дәр мәрох нәхъауди, бәргә. Кәмдәр әй мә риуы арфы узәлгә дардтон. Әнәмәнг мә уымә кәй февдәлдзән әмә йәм бәстонәй кәй бавналдзынән, уый

мæ уырныдта. Уæгъд рæстæг дæр мын-иу куыд нæ фæци, æвæдза. Аæгæр дæр ма. Фæлæ а-ныр æрбадон æмæ мæхицæй исты зæрдæвæндон рæнхъытæ ралæмарон, зæгъгæ та-иу мæ риуы рæбинаг къуымтæ афтид разындысты. Аæз дæр цыдæр æбæрæг амгъуыдтæм æргъæвтон ме ‘хгæд фæндтæ.

Ныр мæнæ станцæйи хицауæй рацыдтæн æмæ сагъæссаг фæдæн.

Ибырыхин, Ибырыхин... Чи уа уый? Ау, амæй размæ та йæ куыд никүы æрыхъуыстон, фыццаг хатт куы нæ дæн станцæйи! Цæй, кæд базонгæ уаиккам, зæгъгæ, мæхицæн ныфсытæ æвæры-ныл фæдæн. Уыцы изæр ын бабæрæг кодтон йæ куысты бынат, уыцы изæр баҳаудтæн къæмдæстыджы уавæры дæр.

II

Йæ рады сменæ хауди изæрмæ. Зымæгон æхсæв сабыргай цыди йæ барты æмæ алы уысмæн дæр мæйдар йæ сай пæлæзæй æнгомдæр æмбæрзта йæ алыварс дуне. Телыхъæдты цырæгътæ æмæ дардмæцæвæг проҗектортæ не сты, зæгъгæ, уæд цæстсты къух аттысæн нæ уыдаид. Скæсæнырдыгæй дымдта уазал дымгæ æмæ цæсгом æлхысчытæ кодта. Бæстæ уыди сабыр, фæлæ-иу вагæтты домбай зыланг куы иуырдыгæй фæцыди, куы иннæр-дыгæй, æмæ уый хæлдта æхсæвы æгомыгдзинад. Къуыбырæй сæ лæгъзмæ раудзынц æмæ сæ иумæ бæттынц хицæн хæлттæй. Кæрæдзиуыл куы сæмбæлынц, уæд та сæ къуырмагæнæн цæлхъ арвил сæмбæлы. Паровоztæ уæззau хъæрзgæ дыууæрдæм кæнынц. Ам фыццаг хатт нæ уыдтæн, фæлæ сæм кæсныыл фæдæн. Ног чи ‘рбаfta ардæм, уый раздæр бæлвирд нæ раиртасдзæн, сæ цоппай цæуыл у, сæ ракæ-бакæйи цавæр сусæг хъуыды ис, уый. Фæлæ куыст дардæр дæр æнæкъуылымпийæ куы фæцæуы, уæд бамбары, æдвагон паровоztы æмæ æнæпаровоз вагæтты æвæлмæцgæ ерыс хуымæтæджы кæй нæу. Аæмæ уæд йæ риуы сæвзæры цавæрдæр буцдинады уылаен, ам чи кусы, уыцы адæммæ. Аргъ кæнын сын байдайы ноджы тынгдæр; чи зоны, лæг царды йæхи бынатмæ дæр æндæр цæстæй акæсы.

Посты ничи уыд, æмæ æдде æнхъæлмæ кæснын баҳуыд. Телефоны дзæнгæрæг райхъуыст мидæгæй, æмæ, цыма зæххы скъуы-дæй февзæрд, уыйау мæ рæзты æрбазгъордта иу бæзæрхыг-арæзт лæппу. Бауд мидæмæ, байхъуыста телефонмæ, æмæ та

әддәмә фатәйәхстай ратахт. Мәнүрдәм фәкаст, ай та чи уа, зәгъгә. Фәлә ныхстуаты уыди, әмә мын күхү фәтылдәй бамбарын кодта: ома, хатыр, федтон дә, фәлә мә дәумә нәма әвдәлы. Йе ‘мбалмә цыдәр адзырдта, йәхәдәг уадындзәй ныууасыд. Уайсахат ын инна постәй дзуапп радтой уыцы лыстәг, зырзыргәнаг хъәләсәй, әмә уадындзы әхситт дарддәр ахәццә.

Үйд сигнал у, әмә цы амоны, ацу әмә йә базон. Әф-сәнвәттә кәй бар сты, уыцы кусдҗытәй әхәдәг хорз зо-ныңц. Уадындзәй раст Ацәмәзәй уәлдай не сты. Уайтагъд сә цъәхснаг хъәләсмә паровоztә фенкъуысынц, вагәттә дәр кәрәдзий күүрдтыйтәгәнгә атәхынц; стәй та күист фен-цаддәр вәййи.

Мә размә та әрбазгъордта бәзәрхыг ләппу. Әз әй фәу-рәдтон.

– Бахатыр кән, әфсымәр, Ибырыхин ам нәй?

Раст та йәм уыцы рәстәг чидәр фәдзырдта, әмә мын дзуапп дәр нәма радта, афтә уыциу гәпп аласта. «Уәуу, әнә-хайыр», – зәгъгә, мәхинимәр бахъуыр-хъуыр кодтон, фәлә цы гәнән уыд.

Фәстәмә уайтагъд фәзылд әмә мәм әнәдзургәйәй әх күх әрбадаргъ кодта. Кәсүн, әмә дын Толә – мә рагон хәлар. «Ау, Ибырыхин та ма дзы чи уа?» – ахъуыды кодтон әмә йын йәк күх нылхъывтон.

– Адафон дә ардәм цы хуыңау әрбахаста? – фәрсү мә.

Мәнә мә, зәгъын, ахәм әмә ахәм адәймаг хъәуы. (Цәмән, уый нәма загътон).

Толә мидбылты зына-нәзына баҳудт, стәй мын мә къаба-зыл ахәцыд.

– Мидәмә уал цом, стәй уәд Ибырыхины дәр базондзынә. Ардәм әй хъәуы.

Баңыстыәм әх кусән уатмә. Толәимә рагәй зыдтам кәрәдзи. Скъолайы ма күи ахуыр кодтам, уәдәй, фәлә нә уый фәстәг алчидәр аңыди йәхи фәндагыл. Стыр хъуыддәг-тил ләуд нә фестәм, стәй нә царды гүүлфәнтә домгә дәр тынг нә бакодтой. Әмә әз дәр диссаджы тыххәй нә райдыд-тон дардыл дзурын, фәлә кәддәриддәр әмә кәмдәриддәр күүд вәййи, ууыл у мә ныхас: ахәм әнәнхъәләдҗы фембәлд-тытә иу әмә дыууә әрцәуы!

Алчи дәр нә ләууыди йәхи хъуыддаджы сәр, алчи дәр царди йәхи цәрайә, алкәмән дәр нә фәци ног зонгәтә әмә әмбәлттә. Фәлә нә уыдан әңгәлөн не скодтой, уымән әмә нә хәрамдзинады цымараиы ничи бахауд, хәләттәнаг әмә әвзәр үдыхъәды әндәр миниуджытыл хәст нә ничи фәци; әнәрәдигә чи у, фәлә әмсәр, әмзонд, әмхъару ләппутә уыдистәм. Цыбыр дзырдәй, нә зәрдә дардтам, нә раздәры хәлардзинады кәй ницы къәм ис, ууыл.

Мән Ибырыхин хъуыди, ныхас та Толәйыл цәуы. Ахуыр кодта скъолайы, ацыд әфсадмә, ссыди, райдыта кусын. Кәрәдзий дәр ауынәм. Фәлә раздәрау иумә афәстиат уәм әмә нә зәрдиагтә хәстәг хәләрттау бәстон әркаләм, зәгъгә, нә уымә нал равдәлы. Жәрмәст нын ныр әнәбары уәгъд рәстәг фәци, әмә хъусәй куыд бадтаиккам? Ныхас ныл ацайдагъ. (Цыма нын уымәй размә фадат никуы уыди, уйайа. Фәлә мысинаг бонтәй иуы йә тәхгә уадәй әруромын куы бахъәуы, уәд рауайы афтә, әмә йә мах дәр кәнәм.) Бадәм, дзырдәппарәнтәй хъазәм, фәлә та ныр дәр уәләнгай әхсгә фәрстытәй дардәр не ‘вналәм бәлвырдәр хабәрттәм.

- Куыд дә? Цы дә? Исты хабәрттә ракән...
- Афтә цәрәм. Тох кәнәм. Дәхимә фен!

Толәимә сәмбәлд мын кәд әхсызгон уыди, уәддәр мәхинимәр әнхъалмә кастән, мән ахсджиагән чи хъуыди, уыцы адәймагмә – Ибырыхинмә.

– Афтәтә гъе, – зәгъгәйә сыйстади Толә, цәуылдәр ныхъхъуыды кодта әмә рудзынгәй әддәмә акаст.

- Ме ‘мбал цәй әрәгмә зыны?’

– Ма тыхс, ис әй хъуыддәгтә, әвәццәгән, әндәра йә ацы ирдәйи әдде цы уромы, – бафиппайдтон әз, бирә кәй нә бафәстиат уыдзән, ууыл мә зәрдә даргәйә.

– Нырма әрәджы декретәй рацыд, әмә, зәгъын, дәхи фәхъяхъхъә. Уәддәр, марадз зәгъай, уисән кәна! Уәлә къуыбырай вагәттә кәцәй уадзәм, уырдәм ацыд, нә мәм байхъуыста.

– Чи ма дзы уа, декретәй чи рацыд, уый та? Ам, цымә, цаләй кусынц? Ау, Ибырыхин ацы постәй нәү? – гуырысхойаг хъуыдтә ауадысты мә сәры. «Ацы къуындәг уат (уымә хәрзәфснайд кәй уыди, дидинджытәй аив фәлыст, ууыл мә цәст әрхәецыд, ардәм куыддәр әрбахызтән, афтә) иу адәймаджы

фаг дәр зынтәй куы кәнү, уәд дзы ңаләй кусынц үңцы иумә?»

— Сменәгай кусәм иугәйттәй, — загъта Толә. Әвәецәгән, мә зәрдә цәмә фехсайдта, уый бамбәрста. — Кәрәдзи ивәм. Бон бакус, уый фәстә дыккаг әхсәв, стәй дыууә суткәйи — уәгъд. Ахсәв Антонинәйи рад у. Әз әм ныртәккә пост рат-дзынән әмә — наәхимә. Ау, Антонинәйи нал хъуыды кәнүс² — цыдәр къәмдәстүг мидбылхудтимә ма бафтыдта йә ныхасмә.

«Антонинә... Антонинә...» — ныххъуыды кодтон, фәләйә мә зәрдил аәрләууын кәнүн мә бон наә баци.

Үңцы рәстәг дуар аәрбайгом, әмә мидәмә сылгоймаг йәхәдәг аәрбахызт. Уазал уәлдәф къуыбыләйттәй ңемә быр-сәгай аәрбакодта. Йе ‘рмкъухтә фефтыдта әмә сә бустәхуызәй стьолмә баппәрста.

Цыдәр әнахуыр зонгә мәм фәкаст. Сәрбәттәнәй әddәмә цы мыдхуыз сәрыйхъуынта зындис, уыдон хорз фидыдтой хәларәнгас цәсгомыл. Йә рустә уазалмә ссырх сты, цәстүтә цәхәртә калдой бәрзонд аәрфгуыты бынәй. Мәнән арвәрт-тывдау мә сәры февзәрди гуырысхо хъуыдиты уаццаг — уай-сахат мә зәрдә ахсайдта: «Ау, Толә йә уәддәр наә ныууагъ-та?! Уарzonдzinад, әвәдза, уарzonдzinад!»! — әмә мә хәлармә зәрдаивәй бакастән. Фәлә мын сылгоймаг йәхәдәг мә гуырысхо әмхәццә хъуыдитә фәлыг кодта:

— Әз наә уарзын, тәригъәдтә мын кәнөй, уый. Кусгә — уәд куссәгай, — мәстыйә дзырдта, йә мидбынаты дыууәрдәм кәнгәйә. — Әз наәхи ләгәй дәр тәригъәдмә не ‘нхъәлмә кәсүн, стәй наә уарзын.

Уәд бамбәрстон хабар.

Загъдмә, зәгъын, сын куы асайа, әмә әз дәр се ‘хсән мә ныхас баппәрстон:

— Толә дәр дә йәхицән ницы агуры.

Сылгоймаг мәнүрдәм разылд әмә цыма, ам кәй дән, уымын диссагәй ницы ис, уыйай сәфәзмыйда:

— Хорз зәрдә... Ахәм зәрдәйә уәлә үңцы чызджы хурхәй куы наәуал мариd. Зәронд устурәй кәдмә баддзәни? — цыдәр хиционы аәфхәрәг зәлтә фәзынд сылгоймаджы хъәләсү.

Үңцы ныхәстәм Толә фефсәрмы әмә дзы цыма цыдәр тагъд хъуыддаг ферох, уыйай әddәмә разгъорәгай кодта. Әрмәст уәд аәрыйхәлди мә сәры, әлхынцъәй ма чи бazzади рагбонтәй, үңцы мысинаг. Фәлә ийин бынтон райгом кәнүнмә

бар нәма ләвәрдтон. «Ау, ай уа уыңы бурдзалыг тәнтъихәг Антонинә?»

Антонинә, мадзурайә бадын аив нәу, уый фембәрста әмә мын райдытта Толәйы хабәрттә кәнын. Мән дәр ма йә зәрдыл дардта, йәхи дәр мын бацамыдта. Суанг ма мын ахәм сусәг хъуыдаг дәр схъәр кодта. Иу чызджы, дам, ын нымудзын, чызг йәхәдәг дәр Толәйы зәрдәмә цәуы, фәлә ләппу йәхи әфсәрмыгәнәт скодта.

— Афтәмәй сывәллон нал у, — Антонинәйи хъәләсү та фәзынд хионы әфхәрән зәлтә. — Фәоцани, фәоцани, әндәра уый кары ләппу ахәм вәййы? Фәлә йә ныр афтә нал ныу-уадззынән.

Әз бамбәрстон, күисты мидәг кәрәдзийән хорз аргъ кәнынәй фәстәмә ма хорз әмбәлттә дәр кәй сты ацы дыу-уә, уый, әмә мын уыди әхсызгон. Хәлар зәрдәйи ахаст уыди кәддәридәр Толәйән әмә йәм мәхинимәры хәләг дәр бакодтон.

— Стыр зәрдәйи хицау у, — дзырдта дардәр Антонинә, әмә әфхәрыны тыххәй афтә загъта әви әппәлыны тыххәй, уый дзәбәх нә бамбәрстон. Стәй йәхәдәг фәбәлвырдәр кодта йә ныхас: — Ома күистыл нәу стырзәрдә. Йәхинуыл нә ауәрды, — әмә цымыдисхуызәй радзырдта ацы хабар, цалынмә Толә йәхәдәг нә фездәхт, уәдмә. Әппәләгай дзырдта, мә цәсты йә цәмән каджын кодта, мәгъя. Цыма йә мәхәдәг нә зыдтон...

Уый фарон уыди. Тыхджын къәвдатә әрциди, әмә дәттә раивылдысты, әфсәнвәндаджы астәу уыңы дәргъвәтәнәгәй мәлттә-мәлттә сси. Къәвдайы дон, йәхицән фәндаг агургә, рельситы бынта хордта, ләбурдта алырдәмты. Йә знәт ивыләнтә әгәр-әгәр күы кодтой, уәд фәсидтысты станцәйи күсдҗытәм.

— Толәмә бакәсүн! — хъазгә әфхәрән зәлтә та ногәй фәзынд сылгоймаджы хъәләсү. — Цыма йә иннәтәй фылдәр хъуыди! Йәхи бағистәдҗытә кодта әмә гъәйтт-мардзә, зәгъгә, бавнәлдта. Кәд уәлә уыңы чызджы цәстмә сцырен? Уый дәр уым уыди. (Фәлә йын әй хъазгәмхасән йә цәстмә күы бадардта Антонинә, уый тыххәй нә ауәрстай дәхиуыл, зәгъгә, уәд Толә цәхәртә акалдта: — Әз әй уынгә дәр күы нә фәкодтон!)

– Әмәе йә әңгәндәр нә федта, уый фәстәдәр әрбацыд, әз әй әрмәст мәстәй мардтон, – фәбәлвырыд кодта йәе дзуринағ.

– Иууылдәр ыл дисәй амардысты. Уазәлттә ма уыди, әмәе доны къух нә ләууыди, фәләе дзы уый уәрджыты онг бәгъәввадәй баләгәрста. Иннәтәй дәр чидәртә уымә гәстә фәхъәбатыр сты, фәләе дзы уәddәр афтә арф ници бауәндыйд. Хицай әм уый фәстә хәцыди, дәхи, дам, Җәмәен сахъат кәенис, фәләе Толә къәмдәстүг мидбылхудтәй дзуапп радта:

– Фәлтәрд дән ахәм уазалтыл, нә мәм хъарынц.

Адәм фәдисмә – әз та къәбицмә: «Ныр уыцы хабәрттә иууылдәр Ибырыхины тыххәй куы дзурид, уәд мә хъуыддаг җәттә нә уайд», – сусәг хъуыди февзәрд мә сәры. – Фәләе, әниу, ууыл кәд фылдәр истытә радзурән уыдзән, уәд та?» Әмәе әнхъәлмә кастән.

Уәдмә әрбайсәфт мә гуырысхо хъуыдыйы фәд, әмәе мә риуы рог фынау сындәтгай әрыйхәл сты мә рагбонты мысинағ Җаутә. Мә Җәститыл ауадис цъәхдзаст худәнбыл Антонинә, нырма уәд 10 къласы каст чи фәзи, уыцы кары чызг. Рог сәрдигон къабайы, хәрзкөнд, гуырвидауцәй-иу ләппүты рәэстү куы ‘рбацәйциди, уәд ыл-иу сә Җәститә әрәвәрдтой. Афтәмәй фәзонгә ىемә Толә дәр. Фыццаг хатт әй куы федта, уәд иумә уыдистәм. Не ‘мәлләттәй чидәртә чызгимә әнәхъуаджы дзырдәппарәнтә скодтой, фәләе сәм Толә фәцәхгәр. Йә Җәстгом туджы разылдта әмәе сәм фәләбурдта:

– Чызджы йә фәндагыл Җәуыннә ауадзут? Җәуыл дзәгъәлы дзурут?

Афтәмәй та йын йәхи дәр тынг уәздәттәй нә зыдтам, чызджытыл афтә узәлаг нә уыди, ье ‘лхыскъ ныхас-иу кәддәриддәр, фадатджын ран, сә фәстә фехста. Әмәе ныр махыл куы саргъуыдта, уәд нәм диссаг фәкаст, әрмәст зәгъгә ничиуал ници кодта.

Дыккаг изәр әй чызгимә федтам клубы, уырдәм Җәуаг уыдистәм. Алы кары адәмән дәр, әвәңцәгән, ис сәхи хъуыдигонд ирхәфсән мадзәлттә. Махән та ацы кәфтиятә систы нә Җарды цыдәр әнәмәнг хъәугә хай. Әмәе-иу клубы дуарыл къурийи дәргүры ставд фыст афишә «Кәфтиятә», зәгъгә, куы нә федтам, уәд-иу уайтагъд нә хъаст газетмә фәхастам, фәсивәди рохуаты уадзынц, зәгъгә.

Цалдәр хәррәгъ, зәронд пластинкәйи-иу әнәхъән изәр

зәрдәйи хъистә тыйтой сә тъизынәй, сә уацары-иу бафтыдтой гъәйтт-мардзә ләппүты әмә чызджыты. Фәлә уәddәр нә къах нә фәллад. Дыккаг хатт дәр та-иу ам әрбаләуы-дистәм әмә та-иу уыңы зәрдәхалән мырты ахасты бафты-дистәм. Фәсивәдәй та йә хъуыдыры кәрон дәр никуы никәмән әрәфтыдис, клубы разамындә бацәуын әмә сә афтә бадомын:

– Ныр уыңы кәфтытәй цы әхца әмбырд кәнүт, уыданәй иу изәры әeftиәгты дәсәм хай схардз кән әмә дзы ног пластинкәтә балхән, уәд хуыздәр нә уайд?

Чи зоны, клубы разамынд дыккаг нал загътаид. Фәлә фәсивәдәй уйй никәй зәрдыл әрләууыд. Уыданы тынгдаәр цы хъуыди: әрәмбырд уәвүн, кәрәдзимә бакасын, уарзәгой сусәг әмбүдәнты уацары баҳауын әмә фәстәмә зәрдәлвәст монцтимә ацәуын. Уымамә – әрвыйлизәр дәр уыңы иу адәм. Хатгай-иу, иставәр әнәбон ног рәсугъд куы фәзынди клубмә, уәд ыл-иу кәрәдзийи ныттыдтой. Хылтә дәр-иу рауд ахәм рәстәг. Фәлә уәddәр нә хәлди уыңы кағгә-симгә дугъы фидар фәтк, әмә та-иу уйй фәстә дәр афтә әнәзивәгәй әрбамбырд стәм клубмә.

Антонинә дәр уыңы изәр фыццаг хатт фәзынди ардәм, әмә иыл ләппүты Җәст андәгъд. Фәлә кәимә әрбаңыд, уйй куы федтой, уәд дзы сә бон базыдтой. Уйй цыма чызджы зәрдәмә фәңцид. Мәнәй арәхдәр әм-иуничи бауад: бынтон рохуаты ма зайа, зәгъгә-иу ай ме ‘мбалы зәрдә ‘лхәнныны тыххәй рахуыдтон. Фәлә йәм ме ‘ргом әгәр куы здәхтон, уәд, цыма, уйй Толәйи зәрдәмә нә цыди. Әмә йә әз дәр тынг нал хъыгдардтон.

Афтә фәцалысты Толә әмә Антонинә кәфтытәм. Уйй фәстә сә әнәуый дәр тынг арәх уыдтам иумә. Max нәхинымәр Толәйил нә къух ауыгътам, не ‘хсәнмә йә арәх куы нал әвдәлди, уәд: «Аныгъуылди дзы, мәгуырәг. Ныххаудта дзы йә хъусты онг». Сәмбәлгәйә, уәд ай әнәафәрсгә нә уыдистәм:

– Толә, Җәй, чындахсәвмә нә нәма хоныс?

Уйй-иу зәрдәбынәй арф ныууләфыди, зына-нәзына-иу йә мидбылты баҳудт әмә-иу иннаәрдәм аздәхта ныхас. Бәрәг уыди, йә зәрдә йын цыдәр сагъәс кәй әхсыны, әмә дзы цы хуызы фервәза, уйй кәй нә зоны. Фенкъардхуыз Антонинә дәр, Җәститә мидәмә баҳаудысты. Цы хабар у, цы қәнинц?

Сæ мыды исты къæм бахаудаид, æмæ уæд куыннæ фæтигъ вæййынц кæрæдзимæ? Фæлæ сæ куыдфæстæмæ къаддæр уынын байдыдтам иумæ. Иу хатт та Антонинæ кæфтитæм æрцыди æндæр лæппуимæ. Толæ дæр уым уыди, кæрæдзимæ-иу сæ цæстыты бынты аивæй бакастысты, фæлæ сæ дзургæ ничи ницы кодта. Дардæй-иу кæрæдзийæн æцæгæлæтты салам радтой. Уый мах дисы бафтыдта, фæлæ хъуыддагæн ницы зыдтам. Иу æмæ-иу дыууæ лæппуиы кæнæ чызджы фæзонгæ сты æндæртимæ?

Æфсадмæ куы цыди Толæ, уæд Антонинæ дæр кæцæйдæр фæзынд. Лæппуты æхсæнты мæм хæстæг æрбацыд æмæ мæ разы слæууыд. Махæй æфсæрмыгæнгæйæ йын зæгтгæ дæр ницы кодта, æрмæст ын йæ дзыппы цыдæр урс хæцъилы гæбаз (къухмæрзæн, æвæццæгæн) авæрдта æмæ йын йæ хъуырыл атыхст:

– Фæндараст.

Йæхæдæг йæ цæстытæ доны разылдта. Æрæппæрста йæ сæр йæ риумæ Толæ дæр, фæлæ йын хъынцъымгæныны фадат нæ фæци: поезд ныуусыди æмæ араст. Тæхгæ-тæхын ма дзы абадт æмæ нæм бирæ йæ къух фæтылдта.

Дыууæ азы фæстæ райстон Толæйæ фыццаг писмо. Уый дæр мæм, чи зоны, нæ ныффыстаид, фæлæ йæ мæ сæр бахъуыди. Базонын æй фæндыд, Антонинæ йын цæуылнæуал дæтты дзуапп йæ писмотæн, уый. «Æ-æ, ме ‘рðхорды гæбаз, – мæхинимæры дзы дардмæ ма маст истон æз. – Сылгоймаг дын зынаргъдæр уыди, нæ? Уый тыххæй мæм нæ фыстай?..»

Фæлæ йæ бирæ нал бадардтон азымы, Антонинæ уыцы лæппумæ смой кодта, уый куы базыдтон, уæд. Нæ бамбæхston хабар мæ хæларæй дæр. Ныфсæвæрæн ныхæстæ йæм фыстон, йæхи цæмæй ма ‘фхæра, чызджытæ кæй нæма сихсыдысты, йæ æцæг амонд кæй ссардзæн нырма. Мæхинимæр та мæстæй мардтæн Антонинæмæ: «Ау, комдзог? Æмæ ма уæд уарzonдzинады ардахæр-ды ныхæстæ тæ?» Æмæ мæхи цæттæ кодтон, лæгæй-лæгмæ йыл куы сæмбæлон, уæд йемæ зæрдæбын ныхас акæнымæ. Æмæ мын ахæм фадат дæр фæци. Фæлæ дзæгъæлы æфхæрдтон Антонинæй! Уый абоны онг дæр йæ зæрдæ нæма сивта ме ‘рðхордыл.

...Фæлæ ме ‘рðхордæн йæхицæн йæхиуыл йæ бон кæй нæ цæуы, фæлмæнвад кæй у, æмæ йæ æнæбары куырдуаты дарæгау кæй кæны, уый мын мæ цæстмæ бадардта чызг. Цыма дзы æз исты аххосджын уыдтæн..

«Æмæ цы зæгъæн ис? Æз æй зылынджын нæ кæнын: мады

сәрән әппарән нәй. Сәхимә йә нә уадзың мән ракурын. Әмә, чи зоны, раст сты сәхирдыгонау», – әмә Антонинә йә цәститтә доны разылдта, йә кәуын былалгымә схәццә. Ныр та мә зәрдәйы әнәуын ондзинады фат әвиппайды Толәйирдәм фәңдарәзтон. Уыцы минут мә разы күни фестадаид, уәд ай, әвәццәгән, күйты хәринағ бакодтаин. Фәлә цы мәе бон уыди! Әрмәст әм масты ңәхәртәй дзаг писмо арвыстон, зәд әмәйин дуаг нал ныууагътон.

Толә нициуал дзуапп радта. Фембәлдистәм, әфсадәй күни сыйздәхт, уәд. Мәнән уәдмә мәе масти ссыди, фәлә цас ңәссүг ныккалдта Толә! Йә күхү фыдтә хордта. Йә мад дәр уәдә ныр фәсастәр, әмә аххос Толәйән ңәхирдыгәй фәци. Йә сәр ма бәргә хоста, фәлә цы... Уыцы хтынцымын йә зәрдәйы цы фәд ныууагъта, уый йәхій иеддәмә чи зондзән. Әңгәт әм әгәр әрәджиуа әрхъярдта фәсмон. Ацы хатт ын зондыхос фәүәд.

Җәмәдәр гәстә мәе зәрдыл әрбаләууыд Антонинәйы чызгымыгъды хабар. «Әвәдза, цы хорз зәрдәйы хиңау! Сызгъарин!» – ахъуыды кодтон әз әмә сылгоймагмә цыдәр буц хүүдәйи уылән сәвзәрд мәе зәрдәйи, раст дзы галы бузныг фәдән. Мәнә мын цима мәхицән исты хорздинад ракодта. Фәлә уыцы иу рәстәг цыдәр сусәг цымыдис фегуырд мәе сәры: «Ау, афтә фестырзәрдә уыдаид ме ‘радордыл Антонинә, әмәйин әндәр чызджы нымудзыныл схәңдәй! Ныр та ма сә цы хыыгдары? Ау, иу посты фәрсәй-фәрстәм кустәйә, афтә адард уыдаиккөй? Цымә, ңәстмәхъус ныхәстә нә кәнен Антонинә? Әмә сә кәй сайы?»

Уыцы хүүдәйти хәдуәлвәд та мә ног гуырысхотә фәңдайтой: «Сә дыууәйә йә цард кәмән нывылдәр у? Кәй зәгъын ай хъәуы, Антонинәйән. Уый моймә ацыд, цот ын фәзында. Цымә, Толәйил йә уды бар кәй ңәуы, уымәй йә әндарәны дарәгау нә кәнен? Оцани дәр уымә гәстә нә фәци? Әмә уйин кәй аххос у?»

Фәлә уыцы фәрститә кәмә радтаин әмә сын дзуапп кәмәй райстайн, уый нә зыдтон. Әрмәст мәе бадт әгәр кәй ныддәргъвәтин, уый бамбәрстон әмә Антонинәйи бафарстон:

– Ибырыхин та кәм и, Ибырыхин? – әмә уйин мә цыды сәр бамбарын кодтон.

– Ибырыхин зәгъыс? – фәрсәгаяй йә мидбылты баҳудт Антонинә, цима дзы хъазгә кәнен, афтә йәм фәкаст. Фәлә, әз

аңғәг дзурын, уый куы фембәрста, уәд ма йә ныхасмә бафтыда: – Әмә дын уәдә кәй кой кәнын?

Мә зәрдә нырма уәд фәкъәпп кодта, цы рәедыд аруагътон, уымә. Хион, дам, әесты нә фәахады. Уыцы әмбисонд дәр, ай-гъай, раст у. Йә мыггат ын куыд нә зыдтон, фәлә мын хуыздәрты хуыздәрән кәй бацамыдта станцәйы хицау, уымән Толә разынын әнхъәл чи уыд? Әмә мәхинымәры ныддис кодтон. Туг әсгоммә ныщавта: фефсәрмы дән, фәлә ма мәхі рәститә кодтон. Уалынмә Толә фәстәмә фездәхт әмә мәм худгәйә сәзырдта:

– Цәй, Ибырыхин нәма фәзынд? Әнхъәлдән әмә дын дә әестытә ныуурс кодта.

Әз фәкъәмдзәстыг дән мә хәлары ныхәстәй, мә зәрдә мәхиуыл әрхудти: афтә әнәрхъуыды разын! Цы ма загътаин?

– Ау, әмә дә Ибырыхин скъөлайы куы никуы хуыдтам. Ахуыргәнәг дәр дәм Толәйә куы дзырдта, – ахәм рәстәдҗы ма ләг йәхи ныхәстәй уәддәр спаст кәны.

Фәлә дистә әмә мысинәгтә – хорз, хъуыддаг та йәхижүәттәе домдта. Толәйы ницәмәйуал бафәрсын бауәндидтән: дә әрд-әмгары аңғәгәлоны рафәрс-бафәрсыл схәц, уый әас аив у?

Әз бамбәрстон, Толә йәхи рагром кәниныл ңауылна тагъд кодта, уый. Постәй дәр әддәмә, әвәццәгән, уый тыххәй рауд әмә афәстиат. Радта мын рәстәг ме ‘муд әрпәуынән, мә рагбонты мысинаң ңаута зәрдыл әрләууын кәнинаен. Кәдәм хъумам тагъд кодтаин ме ‘рдхордәй? Арах куы нә сәмбәләм, мыйяг. Фәлә мә къәмдзәстыдҗы бафтыда, әмә тагъддәр раңауыныл бахъардтон мәхі фыр-әфсәрмәй. Мәнән әхсызгон уыд, мә рагбонты хәлар нымад адәймаг кәй разынд әмә йын аргъ кәй кәниң, уый. Мә зәрдыл әрбаләууысты станцәйы хицауы ныхәстә: «Фәллойы хъәбатыр!» – цыдәр әнахуыр уәлвонг мәм фәкастысты ацы хатт уыцы дыууә дзырды. Афтәмәй сә газетты фәрстыл сихсийин кодтам. Мә цыдәй дәр куы ницы рахәс-сон мемә, уымәй фәтарстән. Фәлә уәдә иудадзыг әнәкъуых-цы вәййи адәймаг? Хъумам мә хәстәгдәр хәларәй дәр мә куысты пайдайән сой ратәдзын кәнон?

III

Æцæгæйдæр, боныфæстагмæ очеркæй ницыуал рауд, æмæ Хуыцауæй разы.

Ома, афтæ нæ зæгъын, æмæ йыл мæ бон нæ бацыди æмæ мын гæххæтмæ зæрдæвæндон рахæссын нæ бакуымда. Мæхицæн æй куыд ныв кодтон, уыцы хуызы раст къуырийы æмгъуыдмæ лæууыди редакторы стъолыл – машинкæйыл сыгъдæг мыхуыргондæй æмæ къухæй лæмбынæг рæстытæгондæй.

Мæ нымадмæ гæсгæ, хъуамæ газеты æнæхъæн фарсæн йе ‘мбисæй фылдæр йеддæмæ, къаддæр бынат ма бацахстаид. Раствæндæр та ахæм дымст уацмыстæ ам, редакцийы, хуыдтой очерктæ. Фæлæ мæнмæ барæй ивæзтау кастысты, æмæ ма сыл мæхинимæр мæстæймарæн ном авæрдтон «гобаны цъар» (ома «фæтевзæ» нæ, фæлæ). Хæлæг кæй кодтон сæ ныффиcджытæм, уый тыххæй нæ. Уæдæмæ мæм арæх æнаехъола даргъ кастысты, сæ мидисæй-иу цыма сæ ас дзæвгар фылдæр фæци. Афтæмæй та цæсты тынгдæр ахадыдтой, стæй сæ бæркад дæр фылдæр уыди.

Цæвиттон, редакцийы нæ куысты «мæрт» рæнхъытæй барстцыди, дæ пъеройы бынæй чи рацыдаид æмæ газеты боны рухс чи федтаид, уыдонæй. Æмæ-иу, мæгуырает, йæ «тыллæг» мæнæй къаддæр никæмæн раудади нымайгæйæ, кæд мæ быцъынæг то-ныныл нæ ауæрстон, уæддæр. Раст куы зæгъон, уæд зæфцы фыдæй задтæн фæсте. Мæ зæрдæ мæм афтæ дзырдта, цыма газеты фидауынц бæлвирд нымæц æмæ факттыл арæст чи уа, ахæм хæрзæлвæст æнæдзæнгæда уацхъуыдтæ (ома “фæтевзæтæ”). Уæдæ айфыццаг Тембол газет «æрвилбоны фидиуæг» дзæгъæлы рахуыдтæ? Æмæ «лыстæг» æрмæгыл мæ хъуынхъис калдтон. Бон-изæрмæ-иу колхозон хъугæмттыл зи-лынæй бафæлладтæн, фосдарæн фермæтæ æмæ быдырон стантæй æнæракæсгæ нæ фæцадаин, исты куыстуатыл ма-иу мæ фæндæг ракодтаин, адæмимæ мыл-иу хъуыддагхуыз ныхас дæр бацайдагъ. Фæлæ, æнæхайыр, мæ зын мæ кусæн стъолы уæлхъус æрбадын редакцийы, уый йеддæмæ-иу блокнот уай-тагъд равдæлон. Æмæ та ног – балцмæ, ногæй та къуымтæ-къæræзтæ спартæ. Афтæмæй дзы æддæмæ ницы зынди, рæнхъы-ты бæрç ницы уæлдай фылдæр кодта.

Фæлæ сындæггай ме ‘муд æрцыдтæн æмæ иртасын райдыдтон,

ме ‘мбәлттәй кәмәдәртәм сә фыссинәгтә задыл нә, фәлә доныл әнтауын хуыздәр кәй кәсү, уый. Әрләмар сә, әмә ма дзы иугай зады гагатә аззадаид – әрмәстдәр ном әмә мыггаг, стәй сә хиңауән йә күисты фәстаг бәрәттәнәнтә. «Лирикә» хуыдта уыңы уәлдәйттә Тембол, әмә афтәе аппәлынән дзырда, әви әфхәрынән, уымән ницы әмбәрстон. Фәлә та-иу газеты фәрстыл сә бынат әрцахстой. Афтәмәй сә ратджыты рәнхъыты нымәцыл әфтыди.

Әмә цәмәй әмбылдой уыдон, әнхъялут? Әз мәхәдәг мәхи кәуыл хъардтон, сомбонмә мәхицән ныфсытә кәмәй әвәрдтон, дзырдаивады уыңы кәләнгәнәг гәнәнты руаджы. Бәгүү ләгау сәм-иу үәндөнәй баһъавысты, иугай хәрдгәбыдтәй дын сайән нывәфтыдә ацараЙтаиккой, раст цыма нә цардыл исти аләмәттәг таурәгъ ракәнүүн уыди сә зәрды, уйай-иу дәрдтыл әрзылдисты. Уымәй ма дын дә разы уыңы цымыдисхуызәй әрәвәрдтайккой, сә хъайтар ма суанг йә фыны цытәе әруыдта, цәуылты асагъәс кодта, цы уынаффәтәм әрцыди әмә сәм күүд арахстгай бавнәлдта, уыдәттә. Раст-иу цыма иумә цардысты әмә сә әмхүзизонәй бавзәрстой, афтәе бәлвырдәй. Дзырдаивады дәснитә-иу бастуытысты, Толстойтә әмә-иу Секъатә фестадисты. Мәнән, иуәй, әхсизгон уыдисты уыңы разәнгард ныхиләнәтә, әгайтма сын аргъ кодтой әмә әмбәрстой сә аләмәттә хъару. Әз дәр сын уәдә мәхи дзәгъәлы хъарын, кәд мын уыйбәрц ницыма әнтысы, уәддәр?

Гъе, әрмәст сын уыңы хәрдгәбыдтә әмә нывәфтыдә бирә фаг нә кодтой. Ома дын сә фәд-фәдил бәрәг фәткыл ма равәрой, кәрәдзиуыл күүд басты, уый биноныгәй ма равдисой, сәхимиәттәг сә исти әлхъывид сюжетимә ма сбәттой? Уый нә. Уыдон сә хъуыдисты әрмәст фәдфәливиңән, газеткәсәджы әргом сәхимә аздахыңән. Уый дә күүхү күү бафта, уәд дәхи ныхасмә бавнал әмә дә хус дзыманьтәй асай газеткәсәджы. Науәд дәм әнәеүи хъусағ чи фәуыдзән?

Уыңы «хин» әрәджиау фембәрстон әз, әмә мә зәрдә мәхиуыл әрхудт. «Ау, уый күүд у, әз дзырдаивады мадзал мәхицән нывондгондыл күү нымайын, пайда та дзы иннәтә күү кәненүц, уәд. Фәләуут-ма, цымә әз афтә нә сарәхс-дзынән», – кәмәдәр уәттәләтәнәгау бартхъирән кодтон әмә рәбины хъәуы маргъдарән фермәйә радтон мә фыщаг «очерк». Хонгә дәр ай ракодтон уыңы цәстүынгә уагыл, –

«Æйчытæ тулынц рæвдуанæй». Æмæ, æцæгдæр, уæд фыццаг хатт федтон дæргъæй-дæргъмæ транспортер карчы бынаý урс тымбылæг куыд рахæссы, цæугæ-цæуын ма сыл куыд баftauы æмæ сæ къæбицмæ куыд рогæн бахæццæ кæны, уый. Æмæ ма мæ хуызæттæ иу кæнæ дыууæ уыдаид; уадз æмæ уыдон дæр базоной, техникæ йæ ног бавæрæнæй маргъдарæны кусджытæн цы удæнцой æрхаста, уый.

Куыд æмæ ма цытæ фыстон мæ очеркы, ууыл нал дзурдзынæн. Фæлæ йæм цæстыл ауаинаг нывистытæй базылдтæн æз дæр, кæркгæсты хæдзардзин зилæнта равдисыныл næ бацауæрстон. Уыдон æй сæхæдæг кæй кæсдзысты æппæты фыццаг, уый æмбæрстон æмæ сын сæ зæрдæ куыд næ хъуамæ балхæдтаин. Æхсæвыцæстæй йæ хæдзарæй чи рацæуы æмæ изæрдалынгты йæ къонайыл чи сæмбæлы, уыдон уый аккаг не сты?

Мæ фыццаг фæлтæрæн фæрæстмæ. Темболы зæрдæмæ фæцыди. Æваццæгæн мæ очерк агурағ куы ‘рвыста æфсæнвæндаджы станцæмæ, уæд уый тыххæй загъта, мæхицæн æппæлынæн кæй айстон, уыщы ныхас: «Ды уымæ арæхсыс». Фæлæ, æнхъæлдæн, кæмæндæрты æхсызгон næ уыди, мæ ног куысты мæ авналæнтæ куыд ивтон, мæнæн дæр «гобаны цъар» рæхсын кæй бакуымдта. Цæмæй дын зыдтой, гормæттæ, цы ног хуызы равдыстон мæхи, уый ам, редакцийы цышпар къулы ‘хсæн, кæй næ райстон æмæ мемæ æрбахæстæ кæй у. Ардæм кæй æрбахаудтæн, уымæн дæр йæ аххосаг уый мидæг кæй ис. Уæдæ ныртæккæ цы сഫæлдыстадон зилдухы дæн, уый бирæ раздæр кæй райдыдта.

Æниу, алкæмæн дæр йæ бар йæхи. Ныр мæ дыккаг «гобаны цъар» Темболы раз куы æрæвæрдтон, уæд мæ цымыдис дзæгъæлы næ бацагайдата: «Цы зæгъдзæн, цымæ, ацы хатт та, рафаэлдах-бафаэлдахыныл æй куы схæца, уæд?» Мæхæдæг мæхи-уыл кæй næ бацауæрстон, уымæн та Хуыцау æвдисæн. Сæргонд та йын мæ рагон хæларæн йæ бæрæгбоны номмæ гæсгæ радтон – «Ибырыхин» – цыбыр, æнæ уæлдай дзырдæфтауæнтимæ, æмæ хъуыдыйаг: уæддæр та ирон адæмы ‘хсæн ахæм ном арæх не ‘мбæлы, стæй йыл азты хæрв дæр абадт. Толæйыл æвæрд кæй у, уый йæ алфамбылай адæм уадз æмæ æрæджиау уæддæр базоной, сывæллон куы нæуал у, мыйяг. Ныр ма дын чи æвæры уыцы зæронд нæмттæ йæ цотыл? Иски дын йæ ногтуырды афтæ рахона! Иууылдæр систы Аланкæтæ æмæ Аланчиктæ (Æрыдоны доны иу къабаз Ардончиккæй кæй агæпп ласта, уый næ зонут?

Цәмән, цымә? Нә фыргаццайә, уәдә әндәр цәмән!) Афтәмәй нә ирон уәвүн фәнды. Иронуа та нә тъымы-тъымамә нә сәрмә дзурын дәр нал хәссәм. Елхотәй дардәр, дам, куы нә хъәуы, уәд дзы цы аразәм? Нә удварн хәлцыл баивтам. Нә гуцъя нә зәрдәйә фәуәлдәр. Ёниу, мә сызгъәрин доны цәуыл калын? Фәлтау мә рагон хәлармә раздәхон, уйй йә мадәлон әвзагыл стырзәрдә куы не сси бирәтау. Антонинәйы раз-иу мемә сыгъдәт иронуа дзурыныл схәңцид, кәрәдзи-имә ма куы әмбәлдистәм, уыңы заман. Уадз, әмә, дам, әй зона, кәд нә йә сәрмә хәссы, уәд.

Станцәйы хицау мын Толәйы куы нымыгъта, уәд әй цы къәбәлдзыг ныхастәй амыдта, уыдан дәр мә рох нә уыдысты. Мә хъусты зәләудыты уәды онг, фыссыныл куы ‘рбадтән, суанг уәд дәр ма «фәллойы хъәбул», «әвзыгъд ләппу» әмә а.д. Ёвәццәгән сә нә газеты бакастайд, әндәр сыл кәм бамбәлдаид? Ёфстаяй агургәйә дәр зын ссарап сты әнәуи. Чи дын дзуры ахәм къәбәлдзыг әвзагәй не ‘рвылбоны җарды? Газеты та-иу джиппы уагъдау, Җәттә әввонгәй фәзындысты әмә сыл Җәст әнәрхәңгә нә уыди, хъустә-иу уайтагъд ацах-стой сә тыхарәэт кәнгә уаг.

Раст зәгъгәйә, мән мәхимидаәт тәрхәтты сәр уәвгә дәр нә бахъуыдаид, уазәгуаты кәмә уыдтән, уыңы адәймат станцәйы хицауы бынат мады губынай кәй нә рахаста, фәлә ма йын уәды онг җарды әндәр цәүәнты ауайгә кәй әрцыд, ууыл куы ахъуыды кодтаин, уәд. Күйд рабәрәт, афтәмәй йын уымәй размә иуцасдәр рәстәджы дәргы бантыст партийы райкомы акусын дәр (уәлдәр хицауадәй, дам, ыл хорз армдарәг фәци, әмә, дам, йәхицән дәр йә фәллойы фәндаг бынтон къуышыртә нә уади). Ам дзуапп ләвәрдта идеологийы фарстатән, әмә нә газет дәр уымә хаудта.

Мән ма цы бамбарын хъуыди, уыңы рәстәджы кәй фәком-коммә уыдаид, редакцийы мах нәхимидаәт разәнгардәй кә-уыл фәцахуыр стәм, нәхицән зонгә-зоныны кәй барстам, фәлә нәхәдәт әгүйдәгәннады гаккыл кәй нә нымадтам, нә куысты ахәм сусәг фәзиләнтән, рагагъоммә Җәттәвәрд иударон мадзәлттәм. Чи зоны, әмә дзы әнәбары фәныхстысты, мәнә иуәй-иу зарәджы мелоди дә сәры иугәндзонәй зилдүх куы сиса әмә дзы дә бон фервәзын күйд нәуал уа, уыңы хуызы. Науәд та йын сәм исчи сәрмагондәй бацамыдта.

Фәләй йәм, нә газеты күсдҗытимә исты әмбырды сәмбәлгәйә сә кой әнәмәң әнәрауайгә кәй нә бауыдаид, уый дәр мә уырнын байдыдта. Мәнә ныр әз йә уәлхъус куы баләууытән әмәй йын фадат куы фәци (саг, дам, фәрәтмә), уәд сә мә размә дәр куырыхонәй куыд рәвдз рахаста.

Афтәмәй сыл бынтон әнәнхъәләджы бамбәлдтән. Стәй уымәй дәр кәм? Әппындәр мә фәсонәрхәджы дәр кәм не ‘р҆цыдаид, ахәм ран: әфсәнвәндаджы станцәйы дурәй астәрд егъяу галуаны, дыккаг уәләдзыдҗы, райдзаст уәрәх кабинеты даргъ стъолы уәлхъус. Раст цыма мә фысым нә газетән йә тъымы-тъымайы хабәрттә дәр зыдта әмәе нә хүйлфы цал тъанджы ис, уый дәр әм нымад уыди, афтә мәм фәкаст, әмәе уыргъыйау фәдән. Ноджы йәм, мәнән бандонмә ацамона, ахәм уәздандзинад нә разынд, әмәе йә уәлхъус уырдыгстәджы ләуд кодтон. Уәвгә дзы тагъдәр куы феуәгъед уыданин, уый мә фәндыйд, әмәе бадынмә мә хүс нә дардтон. Фәләй мын мә зонгә дзырдәстытә мә размә куы ‘ркалдта, уәд фефсәрмы дән әмәе ма цы загътаин, уый мәхәдәг дәр нал зыдтон, цыма мә исты фыдракәнды аерцахста, уыйау. Үымәй сә дзырдта хиуыләрвәссонәй, әестмәдарапгау. Ома: зонәм әй мах дәр, уәхәдәг уәхицән әнцойгүист кәй нә хәләг кәнүт, уый. Афтәмәй та искәй койтыл схәпүт әмәе зонд амонын байдайт (газеты күсдҗыты әфхәрдтаид, әндәр уәдә кәй?).

Чи зоны, фидис йә фәсонәрхәджы дәр нә уыди. Йәхәдәг дзырды фыдәбоны куы нә базәронд и, мыйиг. Уыцы дәснийә Толәйы тыххәй йәхимә исты хъармдәр ныхас куыд нә разынд, йә номәй газеткәсәджы размә кәй рахастаин, ахәм? Цыфәндыйә дәр йә фәзмән ныхәстә мәхицән кәд уайдзәфән нә райстон, уәддәр мәм хардзау кастысты. Әрмәст әм хәрам нә фәдән. Стәй мын хъыг нә уыдысты: әгайтдәрма нә газетмә йә хүс дары әмәе дзы йә зәрдыл цыдәртә бадардта. Гъе, фәләй фыссыныл куы ‘рбадтән, уәд йемә цыдәр әбәрәг ерысы бацытән, йә әесты куы бафтон, уәд цыма уымәй стырдәр худинағ нәй, уыйау.

Үимә ма, уыцы әнәхайыры ныхәстә мә рагон хәлармә хауынц, уый куы базыдтон, уәд мәм тынгдәр хъарын байдыдтой. Бамбәрстон, әестмәхъус фәдфәливәнәй дардәр кәй ницы ахадынц, әмәе сә Толәйыл баххуырсгәйә, уәд әй әрмәст джидзәггаджы бынаты кәй әрәвәрдтаиккой. Уәдә станцәйы

хицауимæ мæхинымæры быщæу дзæгъæлы расайдтон? «Фæллойы хъæбултæ» – кæй хуыдта фæзмæгау, уыдоны, мæнмæ гæстæ, нымадта, годзы къæхтыл чи цæуы, ахæм дзургæ əнæуд адæмыл, къæпхæнтыл ныххæц æмæ дæ цы фæнда, уый чи араздзæн. Ныр мæн æрфæндыд, цæмæй уыцы хиуылæрвæссон, схъæл адæймагмæ бахъардтаид, Толæ æрмæст кусынæн бæзгæ чи у, Хуыцауæн ахæм хуымæтæг удыххæды хицау кæй нæу. Амæн дæр (ома мæ рагон хæларæн), зæххон лæг цардмæ йæ нывгарсты кæй рахæссы хорзæй дæр æмæ æвзæрæй дæр, уыдон æцæгæлон кæй не сты, кæйдæртау иу джиппы батæрын кæй нæ бакомдзæн æмæ нырма йæ амонд кæй ссардзæн. Уый аккаг у, æвæдза, æмæ иын æй мæ цæст уарзы əнæгæдийæ.

IV

Ахæм зæрдæйы уагимæ мæ фыдæбоны хай фæхæццæ кодтон Темболнæ, очерк æй схуыдтон, афтæмæй. Ныр əнхъæлмæ кæсын, цы бауыдзæн, уымæ. Айразмæ мæ фыццаг уацхъуыд куыд рæвдз сæмбæлд бынатыл (маргъдарæн фермæйæ), уымæ гæстæ мæ уырны, ай дæр кæй нæ ныкъккуылымпы уыдзæн, уый. Ноджы цыма уымæй мæ рагон хæлары цыдæр хæрзиуæгджын кодтон æмæ иын æмгары лæггады цыдтæн, афтæ мæм каст, æмæ йæ тæгъдæр куы федтаид, уый мæ фæндыд.

Фырнымд адæймагæй йæ зыдтон æмæ дзы исты йæ зæрдæмæ куы нæ фæцæуа, уымæй дæр тарстæн. Мæ сæр хъуыды кæнгæйæ, уæлæмæ дзурын ницы сфæраздзæн, ууыл æууæндын. Фæлæ йæхинымæр цæуыл ахъуыды кæндзæн, чи зоны? Əмæ мыл йæ зæрдæ фæхуда, уый бæсты мæн ницы хъуыди.

Уæдæ Антонинæйæ дæр æфсæрмджын куыд нæ уыдаин? Йæ лæдджы раз æй къæмдзæстыг нæ кодтон, æви? Əниу, хъуамæ уый размæ сæ иуæн дæр æмæ сæ иннæмæн дæр уарзæттæ ма уыдаид? Ноджы ма мæ хъустыл æрцыди, иумæ сæ цард нывыл нæ цæуы, зæгъгæ, стæй, дам, сын загс конд дæр нæй. Əмæ йæм афтæмæй Толæ хъуамæ къаддæр бар дардтаид, ныр дæр ма йæм кæд йæ зæрдæ æхсайдта, уæд?

Фæлæ сæйраг уый мидæг нæ уыди. Цалынмæ фыссыныл уыдтæн æмæ əнхъæлмæ кæсыныл, уæдмæ цаутæ афтæ тæгъд ивын байдытой кæрæдзи, æмæ очерк куы базæронд уыдаид, уымæй дæр старстæн. Антонинæ, дам, йæ лæгæй рахицæн æмæ хибарæй æрцард.

Цалдәр боны агәпп ласта, фәлә очерк зынәг нәй. Әз дәр уал «фәтевзәтыл» калын мә хъуын-хъис. Раст зәгъгәйә, уыдан дәр фәуыннаджындәр кодтон, җәстүынгә әрмәгәй сәм базилыныл нә бацауәрстон. Әмә цымы фәахадгәдәр сты – уәлдайдәр та рәнхъыты бәрп фәфылдәр кәнинән. Уыңы пайда уал мын фесты мә ног фәлтәрәнә.

О, фәлә әрмәджы койгәнәг нәй. Уый зонгәйә ма йыл нә акуыстайн? Мәләты рогән ай ацъапп ластон! Афтә талфтулфәй йә кәй атыдтон мәхицәй, ууыл фәсмон кәнин дәр ма байдыдтон. Фәлә йә уәдә барәй дәр күүд дардтаин мәхимә? Рафәрс-бафәрсы сәр мә күү ницәмән баҳъуыд, мыйаг. Әнцойгуысты уылән мә йә уәлнүхтү ахаста, әмә рәнхъытә гәххәтмә сәхәдәг ивыләгай калдысты. Уромын дәр ма сә-иу баҳъуыди. Афтә зәрдиагәй бацархайдтон, әмә фәсте ницыуал ныуугътон: ме ‘рдхорды цардәй цыдәридәр мә зәрдыл дардтон, уыдан рәгъмә ракәссынән аккагыл банимадтон. Хуыща хорз, әмә мын агуринаң нә уыдысты. Цалынмә ма-иу пъеройы фындыл уыдысты, уәдәмә мәм сә фәлгъяуын мәләты хорз каст. Гъестәй ма сә-иу уый фәстә мәхицән цы дзырдаг кодтаин? Афтәмәй мәхәдәг мәхицән мә рагон хәлары әрног кодтон. Әмә мәм йә фәлгонц дзәбәх фәкаст.

Фәлә мыл әнхъәлмә кәсгәйә гурысыхайаг хъуыдатә тынгәй-тынгдәр тыгуыр кәнин байдыдтой, сә уацары мә айстой. Мә Җәстүти раз та станцәйи хиңау аләууыд уыңы схъәлхуызәй.

«Әвәдза, цы бауыдаин, әппиндәр кәй нә зыдтон уыңы бонәй размә, ахәм адәймаджы мын мә фыщаг күү скодтаид, уәд? – зәгъгә мә цыдәр сағъассаг фәсмон фәцагайдта. – Уәддәр, цымә, уәлбәхыл бадәгай нырау уәләнгәйтты згъордтаин мә фыссинаджы фәдил? «Гобаны цъары» кой нал кәнин, фәлә ма «фәтевзәйи» фаг дәр сүыдаин? Темболән цы дзуапп радтаин?»

Уыңы хъуыды әвиппайды цыдәр арәнхахх февзәрын кодта мән әмә редакцийи ме ‘ниә цәдисон әмбәлтты әхсән. Сә фыдәбон мын мә Җәстүти тынгдәр сахадгә кодта, әмә мәм хинмитәй аразәгай нал каст раздәрау. Иугай хәрдгәбыдтәй дын хъуамә цытә барәтауын бафтыдаид сә къухы?! Худина-дженә әүүәнкджын әмә хуырым уытән!

Æз бамбærстон, ныры онг мæхицæн басæттын æнхъæл кæмæн нæ уыдтæн, ахæм æцæгдзинад: мæнæй уæлдай мæ цæдисон æмбæлтæ зонынц, нырмæ уал мæнæй æмбæхстæй чи лæууы, ахæм цыдæр, æмæ сæ уый газетимæ мæнæй тынгдæр кæй бæтты. Æз та уал æм нырма æрдæгфæндагыл дæн. Адон зонынц, кæй тыххæй æмæ цы фыссынц, æрмæст уый нæ, фæлæ ма цæй фæдыл фыссынц, уый дæр.

Зонд гуыбынæй рахæстгæ нæу, фæлæ цардæй цæуы. Ноджысын дзырдаивады гæнæнтæ дæр скъæфæггæ не сты, науæд искаjй лæваргонд, æмæ сæм мæнæй къаддæр бартæ нæ дарынц.

Уæдæ уæд мæнæн дæр, æвæцæгæн, æрæджы нæма у, цæмæй уыцы æмбæхст «цыдæр» бамбарон. Уæд мæм, чи зоны, дзырдаивад дæр кæд фергомыздæхтдæр уайд, ривæд куыройау дын уый дæр цы хъуамæ æрысса? Ахæм мæнгæфсон хъуыдтытæй ма мæхицæн ныфситæ æвæрдтон, цалынмæ мæм Тембол нæ фæдзырдта, уæдмæ.

Фæлæ мæ уый дæр, æвæцæгæн, барæй фæстиат кодта дзуаппимæ, мæхицæн мын фылдæр ахъуыды кæнынæн фадат лæвæрдта. Науæд та йæ фæндыд, ныхас цæмæй мæхæдæг ракъахтаин, уый. Мæнмæ та аив нæ каст, мæхи æнæрхъæцæй равдисон, уый. Æндæр ын ницы куыстаг уыди? Очерк у, æмæ куы бæзза, уæд кæддæр рацæудзæн. Фæдисы бон куы нæ скодта. Уæддæр нал фæлæууыдтæн æмæ дзы фадатджын рæстæг нæ бæрнон секретары афарстон.

Бæрнон секретарь уыди, Фыдыбæстæйи Стыр хæст йæ райдианæй йæ кæронмæ чи бавзæрста, службæйи ахæм уæгъд майор. Рæстæмбис карæй дзæвгар ахызт, фæлæ ма уæддæр – мызыхъхъярæст лæг. Дардта дæрдджын кæрдæтхуыз галифе, æвæцæгæн, æфсадæй йемæ кæй рахаста, ахæм. Æмæ, æцæгæй дæр, цыма йæхиуыл хуыд уыди, афтæ йыл фидыдта. Райтуырд æмæ схъомыл Дзæуджыхъæуы, йæ куыстмæ æрвилбон уырдыгæй дыууæрдæм кодта. Æфсадмæ дæр уырдыгæй ацыди. Иронau дзырдта къуызгæйæ, ныхæстæ хъавгæ æвзаргæйæ. Йæ ном æмæ фыды номæн дæр равзæрста уырыссаг хуыз. Кæд йæ паспорты хуындис Дахцико Дзарахметович, уæд йе ‘рвилбоны царды та сисис Давид Захарович. Афтæ, дам, æнцондæр дзурæн уыдис мæ хæстон хицаудæн, æмæ сын цæмæн зын кодтаин...

Æмæ уый йæ бар йæхxi. Фæлæ газет цыди дыууæ æвзагыл æмæ сæ алкæцы дæр йæхионтæ домдта. Цы проценттæ ис се

‘хсән, уйи ничи бацамыңта, рәнхъытәй баргәйә сә кәмә цас архаудтаид, уйи ничи зыдта. Афтәмәй уыңы ерысы ирон әвзаг цы бынат ахстаид, уйи зын бамбарән нәу, нахи цы уарзәй уарзәм, хицауд нын цы бартә дәтты, уыданәй пайда кәнын күнд фәразәм, уыдәттә нә зәрдыл күн дарәм, уәд.

Ноджы ма газетаразджытән сә фылдәр раздәр уыдысты партион әмәе советон кусджытә, йәе бынатәй чи фәхауд, науәд әфсәддон службайә чи суәгъд (Давид Захаровичи хүнзән), ахәм кадрә, әмә сә пъеротә кәңонау фыссынмә арәхстджындәр уыдаиккой, уымәй дәр искәй фәрсын нә хъәуы. Фәлә-иу уәддәр нә бәрнөн секретарымә бар-әнәбәры күнд нә бамбырд уыдаид, уәлдай сагъәсүйәч чи әфтыдта, ахәм фыстытә. Гәдү зәгъын тәригъәд у, Давид сә фәсвәд никәй әвәрдта, «ирәттәм» ләмбынәгдәр дардта йә хъус. Ома, кәрәй хәден хәстәгдәр кәй у, уйи тыххәй нә. Фәләйин, иуәй, әвәццәгән, сә процент нымад уыдаид, әмә-иу әдзухдәр кадавардәр уади. Иннәмәй та сыл йәе бон къаддәр цыди, әмә фылдәр рәстәг домдтой. Йә кусгәе бон-иу уыдоналы аивгъуынта, мәгүүрәг.

Мән та маңтынгәр уыңы къәрцхъусдзинад уагъта, әмәе әмбәхсын нә фәрәзтон. Әгәр уәзданән, дам, ие ‘ккой бадынц. Цәвиттон, уыңы әрмәгимә мәнонтәй дәр цыдәртә уыд, әмә сәм-иу әнәфәнүхилгә никуы фәләууыд. Ай мәнмәй еддәмә никәмә уәнды (уәлдайдәр та ног күсәг), зәгъгә-иу иемә сбыцәү дән.

Кәд редакцийи сәрыйсангәй мә цәдисон әмбәлтәй искәимә фәхъяугъа дән, уәд әппәтү фыщаг Давидимә. Әмә мын уәдә цы кәнгә уыд? Бавдәлд-иу, әмә тәккә хуыматәгдәр ирон хъуыдыйад равдул-бавдул кәнын систаид йә къухты ‘хсән, ныггәлиртә йә кодтаид, редакци йә кәнин, зәгъгә. Фәләйин дзы рәстмә ницы уайы, уйи күн бамбәрста, уәд та-иу әй йә фыщаг гаччи сәвәрдта. Афтәмәй ләгән йә фыст къаҳыртә кодта. Әмә мәм уйи хардзау каст.

Иу хатт нәм уйи фәдил әргом ныхас күн рауд, уәд дын хуыздәрән афтә күн бакәнид (уымәй йә цәст дәр нә фәнүкъуылдта):

— Уәдә ды күнд әнхъәллис? Мәнән ам мызд дзәгъәлы фидынц?

Фәләе нә фыдәх бирә нә хаста. Уайтагъд та-иу бафидылтам.

Уәдә туджджынты цәстәй дәр кәрәдзимә күйд кастаиккам, фәрсәй-фәрстәм кусгәйә?

Фәстагмә күйд бамбәрстон, афтәмәй Давид мә фыдаенән нә кодта. Иннәты фыстыты дәр-иу йә күх әнә ауадзгә нә фәци. Фәлә йәм фәстәмә ници дзырдта. Мәнәй уәздандәр уыдысты. Џәз та-иу загъд-замана самадтон. Ёмәй йыл абор дәр ма фәсмон кәнын. Уымән әмә ацы редакцийы әвзәрдәр замантә дәр бавзәрстон: нәдәр редактор, нәдәр бәрнөн секретарь иронau зонгә дәр күи нә кодтой, афтәмәй газет уәддәр йә цыды кой күи кодта. Уымәй ма диссагдәр хъумә цы уыдаид? Арәх ма-иу әрымысыдтән Давиды. Фәлә йә чи раздәхтаид?

Уыцы койаг мәм рауд, ирон журналистикаейы историйыл, мыйиаг кусджытә күи фәуа, уәд уыдонән зонынгәниагән. Фәлә уый фәдил мәхәдәг дәр фаг хъыцьыдаттә нә банизтон. Ёмә кәдәм фәхәццә сты мә хъәстистә әмә мә пихыләйттә? Никәдәм. Нәхирдыгәй ма мә чидәр әдылы дәр рахуыдта. Ёмә фәрнай цәрәд, кәд дзыхыл хәцын зонды хосыл нымайы, уәд. Фәлә-иу, хъыгагән, арах ахәм күүдишпүтәм әрхаудта мә «рессаг фарстатә» әвзарыны бар, әмә сын уәдә хъумә әндәр цавәр сомбон уыдаид? Уый та дын суверенитет әмә автономи.

Уыдон садзгә әмә ләваргәнгә не сты. Фәлә дәтгә әмә әрбайсгә. Кәй хъәуой, уыцы адәмән. Аслам фыды, дам, бас нәй. Мах нә хъәуынц әмә сә нәхицәй әддәсонд кәнәм.

О, фәлә уал нырма Давид әнәниз, сәрәгасәй бады йә фыссән стъолы уәлхъус, йәхи ныггуыбыр кодта кәйдәр уацмысы уәлә әмә та йәм пъеройә бахъав-бахъав кәны. Џәз та йәм баудтән, цалдәр боны мын мә иунәг уды чи агайы, уыцы фарстаймә, әмә йәм дзуаппәнхъялмә кәсүн.

— Да очерк? Мәнмә күи нәма әрбахәццә ис. Ёндәра йын сабаты номыры дзәбәх бынат әррәвдз кодтаин – дыккаг фарсыл, – цыма әеппындәр не ‘хсән дәууццаг ныхас никуы рауд, уйайу мын хәргәнәгәу загъта. – Зонон ай Темболы стъолыл ауыдтон. Кәстгә йә бакодта, фәлә йәм цыдәр фиппаинәгтә ис. Йәхәдәг дәм фәдзурдзән, – цыма йын рагагъоммә йә уынаффә зыдта, уйайу мын ай мә хъусы әрбаңагъта. Ома дәхи цәттә дар, нә фехъуыстон ма зәгъ.

V

Оу, Хуыңауы салам дыл сәмбәла, Давид әңдәт Захарович! Әгайтма дәумә нәма бахаңца мә очерк әмә ийн раудзынәй тас нәма у. Мә рагон хәлары тыххәй мыл мә гурырышотә афтә әртүмбыл сты, әмә уыңы фиппаинәгтәм мә былыңыз бергүйнән никуыма хордтон.

Айразмә дәр-иу мә фыстытә редактортәм куыд нә бахаудаиккө! Әмә-иу цыма судзинтә сагътой дә зәрдәйы, уйыйта-иу уайтагъд дә мыды къәм агурыныл схәңцыдысты. Уәзданән сәм-иу уәд та иу зәрдәлхәнән куыд нә разынди? Әмә, кәд сә ныхәстәм разыйы тылд кодтон мә сәр, уәддәр сә мә зәрдәмә хәстәг никуы айстон. Нә мә-иу баууәндүн кодтой сәхиуыл. Фәлә ма гонорары къәбиц дәр сә бәрны уыди, әмә йә кәуылты әххәссын кодтаиккө? Сә бинонты дарын уыдоммә нә каст? Әмә сыл худән дәр нә уыди. Уыңы рәстәг сәм уый бәрц автортә сагъуыди, (мак афтә хуыдтой) әмә-иу Дзәуджыхъәуы стыр уынджы къордтә-къордтәй әнхъәлмәгәс әмбырдтә кодтам.

Фәлә, дам, цы нымәт цәгъдай – хъуынджындәр. Иугай гәрәхтәй чи фәтарстаид, ахәм адәм нә уыдистәм мах. Әмә та-иу дыккаг бон рәгъәй раләууыдыстәм мыхуыры хәдзары дуармә. Әмә болы фәстагмә нә фыдәбәттә дзәгъәлы нә фесты. Әнцойтуыстәй нә хызтой, әвәццәгән, әмә нын рагаңау дзырдаивады хъизәмәрттә әвзарын кодтой не ‘нәуәздан редактортә. Чи сын бафәраза, уымән уыңы арәны сәрты ахизын бантисздән әмә әрәджиау хъуама фыдәнхъәл ма фәуа; мыды къусы, мыйиаг, нә бахаудзән, әмә дзы сойтә не смәрзәзән. Фәлә-иу йә ном, фәскъәвда хурбон фертива-гату, инна әвзаргә нәмтты ‘хән куы фәзынди, уәд ын йә әххормаг сәрү магъз кодта ноджы цыбәлдәр. Әмә ма-иу әй чи баурәттаид?.. Уымә хорз каст номхәссәгәй цәуын. Фәлә йемә цы фарн баст уыди, адәймагыл цы уаргъ әвәрдта, уыдаттыл хъуыдитә кәнүны оңг нәма ахәңца.

Ныр нә гыңцыл редакцийы уыңы арәны сәрты ахизын мә къухы куы бафтыд, алы бол сәтгә мын куы науал уыди, уәд әххормаг сәрү магъзы цырен дәр фәкъаддәр әмә ма мә февдәлди әндәр сагъастәм дәр. Ноджы ма цәмәдәр гәсгә уыңы хуызы фарстатә фәлгъауын әмә сын дзуаппитет агурын хорз каст Темболмә. Мә ноджы заман мын цы бәлвырд

ныхастæ фækодта дзырдаивад æмæ газеты ‘хæн хъауджы-дзинæдты тыххæй, уыдон дзæгъæлы нæ уыдисты. Уыцы темæ йæм тынг бæрзонд æвæрд уыди. Æмæ та йæм-иу æнæраздæхгæ нæ фæци, раст дзы цыма исты хæс дардта æмæ йын йе ‘фстæуттæ фыста, уыйау. Арах дзырдæмбалæн мæн æвзæрста. Мæнæн дæр æхсзыгон куыд нæ уыдаид, йемæ-иу æмсæр адæймагау зæрдиаг быцæуу куы бацыдтæн, уæд. Фæлæ нæм уыцы раestæн иннæтæ та сæ цæсты бынты кастьсты. Мæн уырныдта, уыдонимæ дæр уыцы ныхас бацайдагъ кæныныл кæй фæлвæрдтаид, уый. Фæлæ йæм, æвæццæгæн, ницы ком радтой æмæ ма йæ сизгъæрин доны цæмæн калдтаид? Мæнмæ дæр дзæгъæлы нæ фергомыздæхт æмæ йын æз дæр, мæ бон цас уыди, уый бæрц дзуапп лæвæрдтон. Фæлæ иннæтæм уый хардзау цæмæн каст? Æрæджы та нæ дзууринæгты фæстæ æз Темболы кусæн уатæй куы рацыдтæн, уæд мæ Давид фæурæдта æмæ дын хъуыддагхуызæй афтæ куы бакæнид:

— Цытæ уæм цæуы? Газеты райсомы номыры кæд мæ хузыст къахæй сæрмæ сæвæрон, æндæр æй цæмæй байдзаг кæнон, нæ зонын. Сымах та теоритыл схæцыдыстут.

Давиды къæйных ныхас мæнæн тынг фæхъыг, фæлæ мæм иннæрдыгæй та худæг фækаст. Цыма газетæн уый нæ уæвгæйæ, уæд йæ цæуынæй ныллауууыдаид æмæ ууыл æнцайы. Афтæмæй та дзы, æз ам куы кусын, уæдæй нырмæ йæ номыл иу уацхъуыд нæ федтон. Тембол та уæдмæ иу цалдæр «гобаны цъары» барæх-садта. Уымæ дыууæ æвзагыл дæр. Фæлæ мæм йæ зæрдæ æгæр кæй здæхта, уый уыди хъыг Давидæн, уый, æмæ мæстыйæ та адæймаг цы нæ сräдидзæн. Темболмæ нæ уæндыд, фæлæ мæнмæ фæци. Æз дæр ын хуыздæрæн мæ хъуыды бамбарын кодтон:

— Теори цы хоныс, уый нæ зонын. Фæлæ редакцийы хъумæ иудадзыгдæр араэст цæуид журналистты дæсныйады фæдыл ахуыртæ. Никæмæн ницы зиан æрхæссиккoy. Нæ фæлæ ма уæд куист дзæвгар фæрæвдзæр кæниккам.

Давид ницыуал сдзырдта, æрмæст ма йæ къух æнæбары ауыгтæ, ома — хæйрæг уæ хай.

* * *

Æз ног кусæг кæй уыдтæн æмæ ма литератураийы дæр цыдæр барæвзарæнтæ кæй кодтон, уымæ гæсгæ мæм Тембол хъулон цæст дардта, æвæццæгæн, æмæ ма мын-иу хицæнæй сæрмагонд

хәс дәр уый тыххәй радта. Уый йеддәмә мын хъумә мә очеркыл уәлдай фыдағон қәмән кодтаид Давиды разәй?

Әнәуи та районы қарды цыдәриддәр зынгә цау цыди, уыдан ын әнәзөнгә нә уыдысты. Әмә күиннә! Рагаңау әм-иу телефонәй әрбадзырттайккой, ахуыртайккой-иу әй, уацхәссәг дзы-иу бацагуырттайккой, әмә йә хабәртты фәдил хәддзүйә зи-лын нә хъуыди.

Ноджы ма уыди партийы райкомы бүройы уәнг, архайдта райәххәсткомы әмбырдаты дәр әмә уырдыгәй дәр алы информаци иста. Планеркәты-иу ын нә хәстә фәబәлвырд кодта, стәй нә алкәмәй бәлвырд дзуапп домдта. Афтәмәй мә рад дәр әрхәццә. Тембол мәм фәсидти, Давидмә күы бацыдтән, уымән йә дыккаг бон. Әвәццәгән ын уый йәхәдәг радзырдта әппәт дәр, әмә мәм ныр йәхи әрбарвыста. Йә къухтә әууәрдгә әрбаңыд мә размә әмә мын, хъәлдзәг мидбыл худгәйә, фехъусын кодта:

— Гауызмә дәм сиды. Хъәбәр фәләуу!

Хъазаг ныхасгәнаг нә уыди Давид, әмә мәм диссаг фәкастүйәзәй ахаст. Уый, әвәццәгән, әнхъәл уыди, әмә мәм Темболы фиппаинәгтә нә хъардзысты, йә дзырдмә ын дзырд әппардзынән әмә йемә схъаугъя уыдзынән, раст мәнәйәхииимә күйд схъаугъя вәййын, афтә. Фәлә йә цыма нә бамбәрстон, уйайу әй афарстон:

— Цавәр гауызы кой кәнүс? Цы ‘рцыди уагәрь?’

Йә мидбылхудт Җаңғар атад, хъуыннадагхуызәй мәнырдәм разылдта йе ‘ргом:

— Хицау дәм дзуры. Очеркы тыххәй. Әз дәр әм әркастән. Зәгъын дын әй әргом: мә зәрдәмә фәңыд. Җастә аразинаң ма уыдзән? Иу ләбүрд ма йәм фәкән әмә – җәттә. Әз ын боны рұхс фенүн кәнөн. Әндарәнәй әмә кәдмә дардзыстәм? Әрмәджы тыххәй хъырды күы кәнәм.

Әз зәрдәвәйлидәй хицауы кабинеты смидағ дән. Кәд ыл, зәгъын, әңәзәйдәр уыщы хуызы сразы сты әмә йә раудзынмә хъавынц. Уәд ын баләгъстә кәнөн әмә уал әй фәурома. Мә бон цас баяу, уый бәрп ын бамбарын кәндзынән, гуырысхойы мә цы ‘фтауы, уый.

Тембол мын уәздан салам радта, мә къух мын райста әмә мын әнәдзургәйә азамыдта йә бакомкоммә къәләтджын бандонмә. Йәхәдәг йә лулә сдымдта әмә-иу күйд кодта, афтә

йæ уæзбын хъæлæсы уагæй, дзырдтæ хъавгæ кæрæдзиуыл æфтаугæ, райдыдта:

— Дæ фысты хъæд æвзæр нæ рауд. Ацы хатт нуарджындæр æмæ нывджындæр у. Хъуыдыйад аразын зоныс, æмæ уый бирæты къухы не ‘фты.

«Бузныг, мæ зынаргъ редактор, кæд æцæг афтæ нымайыс, уæд, — ахъуыды кодтон æз. — Фæлæ дæ цæстмæхъус ныхасгæнæгæй дæр нæ зонын. Æви мыл ауæрдгæ кæнис, æмæ уал мын развлæгъяу мæ зæрдæ æлхæнис? Уæд, дæ хорзæхæй, дæ рæстаг уынаффæ рахæсс, ма мын батæригъæд кæн. Науæд стыр зæрдæхутды æфтын мæ хорз зонгæты раз æмæ йæ мæхицæн нæ ныббардзынæн».

Хъусын æм дардæр, æмæ сæйраг хъæныл кæй нымадта, мæ фыст мын дзырдаг цæй тыххæй схонæн уыди, уыцы фиппаинаг дæр та йын тæккæ карзæртæй нæ рауд. Нæ фæлæ ма мæхимидæг кæмæй ныббуц уыданын, дзырдаивæдты бæрзонд рæгъмæ мæ чи хаста, ахæм цыдæр мæм фæкаст:

— Ды цы хæдзарон хабæрттæ æмæ мысинаг цаутыл сарæстай дæ очерк, уыдон тынгдæр сфидауккой радзырды, науæд æндæр аив литературон уацмысы...

«Ау, æмæ радзырды чи сфидауид, уый очеркæн нал бæззы? Цавæр арæнхахх ис се ‘хсæн?’ — фертивæгау кодта мæ сæры, фæлæ Тембол йæ хъуыды уайтагъдрайхæлдта:

— Ома сæ æз æримысгæ кæнæ, чи нæма ‘рçыд, ахæм хабæрттæ нæ хонын, фæлæ бæллæх дæр уый мидæг ис, æмæ, кæуыл фыссыс, уыдон æцæг адæм кæй сты, цардхъом æмæ цардбарæг, ном æмæ мыггаг кæмæн ис. Æмæ сыл цытæ фыссыс, уыдон сæхæдæг дæр кæй кæсдзысты. Æмæ сæхимидæг, науæд та æргомæй цы зæгъдзысты, уыил ахъуыды кодтай? Æви дæм уый нымады дæр нæу?

«О, о, æцæгæйдæр, мæн дæр æрæджиау уыцы сагъæс куы сагайдта», — цыма мын Тембол мæ зæрдæйы сусæг къуымтæ сгæрста, афтæ мæм фæкаст, фæлæ уæлæмæ ницы сдзырдтон, æмæ йæм мадзурайæ хъуистон. Æвæцæгæн, зæгъын (мæхимымæр) уыцы зондамонæнтæ искуы фыст дæр сты, фæлæ сæ дæхиуыл куы нæ бавзарай, уæд дæм хъуамæ куыд бахъарой? Фæлæ æз ам фæфиппайдтон, редакторы ныхас та сабыргай кæй рахызти, æвдæлон рæстæг-иу арах йæхи кæуыл ирхæфста, уыцы темæмæ. Æрмæст ын ацы хатт уыди комкоммæ æфсон, æмæ нæ бадт дæргъвæтин ахаста. Давид йæ гæххæттытимæ цалдæр хат-

ты әрбауади, редакторы-иу қәмәйдәрты афарста әмә та-иу федде. Әвәццәгән, ләгъзәй қәуы нә ныхас, мәнәй хъыппып нә хъуысы, уый йәхі қәстәй күы федта, уәд әм ницы дзырдәппарән разынд әмә не ‘хсән нә баңыд.

— Толә-Ибырыхины фәлгонц дәуән дәхи зәрдәмә қәуы, кәй зәгъын әй хъәуы, — йә ныхас дардәр кодта Тембол әмә мәм фәлварәгау әрбакаст. Мәнәй разыйы дзуапп күы райста, уәд та мә бафарста:

— Фәлә Толә-Ибырыхинән йә фәлгонц йәхі зәрдәмә фәңғаудзән, әви нә, уый дә ничердыгәй баңагайдта?

Әз фәстәмә ницы дзурын, уый күы фембәрста, уәд мәм дзуапмә дәр нал әнхъәлмә каст.

— Ды йә равдыстай ләмәгъзәрдә әмә фәлмәнвадәй. Җәмән? Әрмәст йә мадмә кәй байхъуыста, уый тыххәй. Мән нә уырны, Антонинәимә йә цард кәй нае бабаста, уымән әндәр ницы әфсон уыдаид, уый. Ау, әвиппайды къәссавәлдәхт күыд фәуыдаид Толә, кәд әй афтә тынг уарзта, уәд?! Ды, чи зоны, де ‘рдхордән хәлары уайдзәф кәннынмә хъавыс, рог әлхыскъ. Әффхәргә йә нә кәнис. Фәлә йә қәсты не ‘фтауыс? Әмә цы тәригъәддҗын у, мәгуырәг? — йә тәккә зәрдиагдәр фиппа-инәгтәм бахәццә Тембол. Әз дәр йә разы азымдҗыны бадт кәннын әмә йәм коммәгәсәй хъусын.

— Уәдәй йын фәсауонмә йә мады дәр азымы дарыс. Фәлә йын йәхі истәмәй бафарстай? Кәд уымәй растидәр адәймаг нәй, уәд та² — күыд дардәр, афтә ноджы карздәрәй дзырдта редактор. — Антонинәйән дәр мой кәй ис, сывәлләттә, уый дә әрбайрох, әмә йә әрлығон чызджы бынаты авәрдтай.

Әз ницыуал загътон, Антонинә йә ләгәй кәй рахицән әмә дзы Толә кәй ницәмәйуал әфсәрмдҗын у, уый тыххәй. Нал загътон, уымән әмә әмбәрстон, уыдаттә мә кәй нәуал сраст кәндзысты нәдәр мә рагон зонгәты, нәдәр Темболы қәсты. Тынгдәр та мәсты кодтон әмә уый тыххәй хәңдидән мәхимә: «Гъе уый дын әнцойгуысты фәстиуджытә! Мә очеркы хъайтар Толә күы разынди, йә царды хабәрттә мә фондз әнгүйлдзы хуызән кәмән зыдтон, уый, уәд мә зәрдә мәхиуыл фәдардтон, зәгъын, мын уыдан әгәр фаг дәр ма сты әңгәг «фәллойы хъәбулы» фәлгонц сныв кәннынән. Фәлә йәм хъумә уый тыххәй станцәйи хиңауы къуындәг қәстәй ма кәсон әмә дзы ма саразон, фыдағанән йеддәмә чи ницәмән бәззы,

ахәм дзургә әнәуд дзаума, фәләй үә хъумамә равдисон хъәздыг удыхъәддженәй – уарзын дәр чи зоны әмәй йе сәфт уынын дәр, ахәмәй. Хъыгагән, мәй рәстәджы цы очерктә цыди нә газетты, уыдан уыдысты, станцайы хицау үә къух разәнгардәй кәуыл бағыстаид әмәй фәллойгәнәй адәймаджы әрмәст пад-дзахады әххуырстәй чи әвдистаид, ахәмтә. Мән мәй мәгуыр зәрдәйә әрфәндәди уыцы фәткы сәрты ахизын. Әниу, ахәм фәлтәрәнтә чысыл фәзынди уәды рәстәджы дәр? Кәй бағәзмыйдтаин, уый мын нә уыди? Ау, мәнән ыл мәй бон нә баңаудзән, әви уыцы бар әвзәрст адәмән ләвәрд ү? – хъуыды кодтон әз. Фәләй та мын мәй сусәг гурысхотә Тембол перғом кодта:

– Әз афтә нә зәгъын, әмәй газетән ис цавәрдәр хъодыгонд фарстатә, фыссән кәуыл нәй әмәй рәгъмә хәссән, ахәмтә. Искәй уды царды хабәрттә дәр хурмә рахәссән ис, үә миддунемә ныккәсән. Фәләй дзы хъумамә мах әнәхъолайә нә фынды ма тъыссәм, кувәг дәр сын мах күйд уәмә аходағ дәр. Уыдан хъумамә әнцайой бәлвыырд документтыл, уой бәлвыырд әвдисәнтыл арәзт, әмәй сын уа әхсәнадон ахадындызинад. Стәй дә зәрдыл дар: газет тәрхоны оргән нәу, – балхынцъ кодта Тембол үә хъуыды, әмәй ийин әз үә ныхас фәуын әнхъәл уыдтән. Фәләй раңауынмә күйд хъавыдтән, афтә та әнәнхъәлдеки рахызти үә уарzon темәмә:

– Гъе, дзырдаивадәй цы зәгъыс, уый зәгъ. Уым дәхәдәг дәхициән хицау дә әмәй дзы әнәгуыздавәйә фысс әмәй фысс: искәй зәрдәхүйтәй ма тәрс. Гъе, фәләй амән та, дзырдаивадән, үә сәйраг рахәцән у әүүәнк. Дә иунәт тәрхонгәнәг та у чиныгкәсәг. Әмәй дә фыстытәй исты йәхимә күы бамбара, уәд үә бар йәхxi. Йәхәдәг йәхихән тәрхонгәнәг фәуәд. Ди үә хъуыдытыл баftyыттай, үәд үән чи агайы, ахәм дызәрдиггаг фарстатә үә размә сәвәрдтай. Ныр үә хъару әмәй йәхәдәг.

Уыцы ныхәстимә мәм хин мидбылхудгәйә әрбакаст, цыма мын цыдәр сусәгдзинад ме ‘вджид кодта, әмәй ийил сразы уыдзынән, әви нә, уымәй мәй бағәлварынмә хъавыд, уыйау. Әмәй ма мә әфсармы дәр баftyытта:

– Ди дәр дәхи дзырдаивади күы хъарыс, мәй хур. Хуыздәр әрмәг ма дә цавәр хъәуы? Бавдәл, әмәй дзы радзыырд сараз. Йә сюжетон хахх дын бәлвыырд бәрәг у – Толә әмәй Антони-

нәйы хъысмәт. Расть зәгъгәйә, очеркы ауыгъдауәй бazzад. Әмәйын дә бон дәр ницы у: ам баст дә царләгас хъайтарты хабәртимә. Фәлә радзырды дә гәнәнтә әндәр сты. Толәә әмәе дын Антонинә хъуамә суюй прототиптә, – бынтондәр аивадиртасәджы әвзагмә рапызт Тембол. – Әрмәст сын сәе нәмттә аивын хъаудзән. Әмәе уәд де сфәлдыстадон фантази – уәгъд. Дә хәлар адәмы ахәм уавәрты сәвәр, сәе адәймагон миниуджытә ирдәрәй кәм разыной. Фәлә сәе домбай удыхъәдджынта рапайдзән, әви фәлмәнвад зәрдәйы хицәуттә, уыдон та иуда-дзыг дәүәй аразгә нәе уыдзысты. Хъуамә сәе бацамона сюжетән йәхимидағ рәзт, әмәе сәе чиныгкәсәг әңгәмә айса, әууәндәгә дыл бакәна. Афтәтә, гъе, мәе лымән ләггаг. Архай. Кәд дә ме ‘ххуысы хай исчердыгәй бахъәуа, уәд – табуафси.

VI

Уыцы цыбәлгәнаг зәрдәвәрәнти�ә рацыдтән Темболәй. Цыма исты уәззау уаргъ ме ‘рагъәй ахауд әмәе мыл базыртә базад, ахәм уәнгрог уыдтән.

Давиды әрбаййәфтон иумәйаг стыр уаты. Цыдәр тыхст зиләнтә та кодта. Йә сахатмә-иу әгәр арах кәй әркаст, уымәй бәрәг уыди, йә поездмә цәуыны афон та әрхәецә, уый. Әз йә рәзты бацыдтән, уымәй йә хъус дәр не ‘рдардта, цы бадән, уымәй дәр мәе нәе бафарста – уәд та әффсонән. Афтәмәй мын газеты радон номыры бынат цәттә кәнынмә хъавыд. Фәлә, әвәццәгән, рагагъоммә Темболы уынаффә зыдта, әмәе ма йын мемә цы дзуринағ уыдаид?

Әз мә фыссән стъолы уәлхъус әрбадтән әмәе мә очерк бинағ лагъзы бәрәг бынаты сәвәрдтон, бахъуаджы заман мын агуринағ куыд нәе фәуа, афтә. Кәд мәхәдәг радзырды хицау суаин әмәе та мәе дзырдаивады кәләнгәнәг монцтә сәе фәдыл бафтауиккой, зәгъгә, мәе уыцы хъуыди йә уәлныхты дардта. Бузныг Темболәй: хорз мәе ацардыта, науәд та мәхицән цыдәр әбәрәг әмгъуыдтә әвәрдтаин.

* * *

Хуыщау хорз: бирәе аенхъәлмә кәсисиң мәе нәе бахъуыди. «Сюжетон хахх» бәлвырд бәрәг бынатмә әрхәецә хъуыди әмәе йә кәмдәр мәе зәрдәйы рәбинаг къуымы норстәй дардтон.

Хатгай-иу æй уырдыгæй фелвæстон æмæ та-иу æй алырдæм рабар-бабар систон. Фæлæ «сæрджын саг» къухы не ‘фтыди. Афтæ нæ зæгъын, æмæ ацы хатт мæхи аххосæй нæ цыди фæрæты бынмæ. Æз афтæ зæгъын, æмæ цард йæхæдæг хатгай уый бæрц зондджын æмæ цымыдисаг разыны, æмæ йæ цыфæнды сæрзи-лæдджын æримысæггаг хабæрттæй дæр нæ байяфдзына.

Бадын мæ кабинеты, Давиды домæнтæм гæсгæ цыдæр лыстæг «фæтевзæтæ» рæхсын. Мæ хъуыдиты афтæ аныгъуылдтæн, æмæ нæ бамбæрстон, дуар куыд æрбахостæуыд æмæ мæ уæлхъус бæрæгбонарæзт бæзæрхыгтæ лæг мидбылхудгæ куыд æрбалæу-уыд, уый. Уайтагъд æй зонгæ дæр нæ бакодтон, цалынмæ мæм йæ къух не ‘рбадаргъ кодта, уæдмæ. Кæсын æмæ дын Толæ-Ибырыхин йæхæдæг: сау костюмы, урс хæдоны, галстукимæ. Ахæм фадыварцы йæ ныронг никуы федтон æмæ тынг бадис кодтон.

– Цы хур, цы къæвда дæ æрбахаста? – фæрсын æй, кæд, зæгъын, йæ хъустыл очеркы хабар æрçыди.

– Ау, уæдæ сымах йеддæмæ бар никæмæн ис йæ зæронд хæлары бабæрæт кæннынмæ? – фартайæ мын дзуапп радта Толæ, йæхæдæг мæм æрбадаргъ кодта, джиппы уагъд чи уыди, ахæм хуызджын дывæлдах хъæбæр гæххæтт. Эркастæн – æмæ «Хуынды гæххæтт». Толæ æмæ Антонинæй номæй!

Мæ цæстытæ цæхæртæ акалдтой. Æз мæ чысыл царды ахæм æхсызгондзинад, æвæцæгæн, нæма бавзæрстон. Ома, мæ ра-гон хæлар æппынфæстаг йæ амонд кæй ссарадта æмæ йæ уды хъизæмæрттæй кæй фервæзт, æрмæст уый тыххæй нæ. Фæлæ, мæ лагъзы рæбыноз кæй бавзæрстон, уыцы къухфыстæн дæр йæ рад кæй æрхæцæ, уый бамбæрстон. Ме суинаг радзырды «сю-жетон хахх» ма хуыздæр цы хуызы фæбæльвырд уыдаид? Æз фырцинаæй фестадтæн æмæ Толæйы мæ хъæбисы ныккодтон. Уый мæ йæхи тыххæйтæ атыдта æмæ цæмæндæр Антонинæй рæстытæ кæннынмæ фæци:

– Йæхæдæг мемæ æрбауаинаг уыди, фæлæ куырдуаты ис æмæ фефсæрмы, – хъазгæмхасæнты бафтыдта йæ ныхасмæ. Ацæуынмæ куы хъавыди, уæд ма мын зæрдиагæй ныллаегъзтæ кодта: – Дæ хорзæхæй, ма фæзивæг кæн. Æз дæр дын æй дывæрæй бафиддзынæн. Дæуæн дæр афон бæргæ у, – уый адыл нал бафæстиат ис æмæ фæраст и, мæн ма бирæ сусæггаг фарста-тимæ ныуудзгæйæ. Уæддæр та йæ фæдыл «къæдзилтæ» кæмæн

ис, ахәм сылгоймаг, Толәйы мады зәрдәмә ныккәсүн дәр мә күйд нә бафәндүй! Фәлә әнәбәх уацхәсджытә әмә телефондожын хәрзгәнджытә сә күист бакодтой, мә базонинәгтәй мын иу дәр фәсвәд нә ныууагътой.

Цәвиттон, Антонинәйы дыууә сывәллоны уыдысты Толәйән йәхицәй. Мад дын уый базона, цы: цармә асингәтәвәрдта, хъумамә, дам, мә хъәбулы хъәбултә сидзәрәй цәмән разой?

Кәй зәгъын ай хъәуы, мә рагон зонгәты чындаҗәсәвмә мәнән әнә бахаугә нә уыди. Иуырдыгай, мән мәхи цәститәй фенүн фәндүйдү, мә радзырд цәуыл баштайдзәни, уый. Иннәмәй та мә царды мидәг мә номыл сәрмагонд хүнди гәххәтт фыңцаг хатт райстон әмәй хъумамә күйд ныууагътайн, әгъдауын нә ратгәйә?! Әнәуи-иу нә хәдзармә уыди хабар цин кәнә зианы фәдүл. Әмә уый ныйгардожытәм хауди, мән ницы ‘фәрмә әфтүйдә. Фәлә ныр... Мә чысыл мыздәй әхчайы къахыр бакодтон әмә афтәмәй адәмы әмрәнхъ аерләууыдтән.

Къоппы хуызән әмәхгәд әмә хәрзәфсайд кәртү адәмәй къух бакәнән нә уыди, зәгъгә, күн зәгъон, уәд раст нә уыдзән. Хионтә дәр әмә уазджытә дәр бәрцәй. Әмә мән уый дәр цәмәдәр гәсгә аив фәкаст. Әнә уәлдай тыхст әмә уырыдәй цыдысты хъуыддәгтә.

Әппәты фыңцаг дзы кәуыл архәңцид мә цәст, уый – станцәйы хицау. Хәдзардзин зиләнтә кодта, әмә мын әхсизгон уыди. Уый бынаты әндәр исчи та ма йәхицән уәлдай буц митә агуырдаид. Күйд әрүхъуыстон, афтәмәй, дам, райдианты фидарәй ныллаууыд Толә әмә Антонинәйән йә кусджыты ‘хсән фәскомцәдисон чындаҗәсәв саразыныл. Ахәм әхсәнадон змәлд уыци рәстәг уыд йә тәккә тәмәнү, әмәй йәм цәмәдәр гәсгәй әзәрдә бахъазыд. Хорз әм фәкаст йә афәлварын кәд, мый-йаг, гүүппү тыихәй, станцәйы кой та уый фәрцы райхъуыса, зәгъгә. Районы хицауады зәрдә алхәнүн дәр иудадзыг къухы не ‘фты әмәй йәм әвзәр нә фәкаст фадатәй фәпайда кәнүн.

Цәвиттон, адәмүл аудын кәмә хауд уәлдәр уынаффәгәнән бынәтты, уыдон та сә тых, сә бонәй ныххъуыды кодтой әмәе банаымадтой: бынәй фыдәбонгәнджыты цард фәнүвылдәр кәнүнән хуыздәр уаид иумәйаг исбон фәфылдәр кәнүнүл архайын нә, фәлә сә хәрдзтыл бацауәрдүн. Сә мәт та тынгдәр хауди фәсивәдмә. Сә амонд агуруны онг, дам, күн ‘рхәңцә

вәййынц, уәд сә размә цәлхурәй әрләууынц зәронд агъдәуттә, зиан йеддәмә чи ницы хәссы, уыдон. Мулчы фәлхәстә, дам, агәр домынц, әмә сә къахыл сләууынән нал вәййынц, сә цард чи байу кәны, уыцы әрыгон уdtә. Уымә гәстә, дам, стыр гүшпіттә аивын хъәуы, чындзәхсәвтә, хъәугуывтә әмә әппәтадәмөн бәрәгбәттә аразын хъуамә бәрцәй уа. Ноджы, дам, ма кәд уый карз нозты ныхмә тох кәнинаң фәахъаз уайд. Хъуамә, дам, уыцы чындзәхсәвтү чи архайы, уыдон сәхиуыл ныххәңүн фәразой әмә уыцы хәйрәдҗы «цәссигәй» сәхи бафсадыныл ма архайой.

Гъе, фәлә уынаффәхәсджыттә нә бацамыдтой, нозт агъдауыл әвәрд кәм әрцид, сәрәй каджындәр әй кәм хонынц әмә уәлдай буцыл нымад кәм у, уым барвәндонай уыцы әвзәр ахуырай сәхи куыд бахизой, уый. Җавәрдәр хәрдтыгасәгән йә әвдәлон сәрымагъзы цы тәлтәг хъуыды фәзынди, әрмәст уый тыххәй? Әмә ахәм диссәгтә аргъяуттәй дардәр кәд чи федта әрцәугә?

Уәдәмә, кәд уыцы хъәппәрисы хицәуттән сә хъавд әндәр уыди? Җавәр? Нә егъау бәстәйы цы бирә адәмыхәттытә цәры, уыдоны хъулон-мулон агъдәуттә сә кәд хъыгдаргә кодтой, әмә сә кәд уыдон иу джиппы ауадзын бафәндид? Уәд абор коммәгәсдәр уаиккой әмә сә фәндагыл әңциондәрәй аразын комиккой. Фәлә уымән гәнән куыд ис, нә зонын. Ныртәккә дәр ма суанг нә фынджы бадт иу фәткыл сәвәрыныл нә бон куы нә цәуы әмә наем сыйхәй-сыйхмә, хъәуәй-хъәумә хицән агъдәуттә куы ис! Алчи дәр сәм йәхи ныв баftауыныл куы нә ауәрды әмә куы ныцъцъәх вәййы, афтә әмбәлы, зәгъгә...

Мәнән мә бон, раст цы у әмә зылын цы у, уый бацамонын нәу. Алчидәр ыл йәхәдәг ахъуыды кәнәд. Раestәг йәхәдәг йәхи равдисздән, әмә хуыздәрьрәм аңауәд. Әрмәст зәгъдзынән афтә: барәй чи знаггад кәны, ахәм адәмы фыдвәндәй ма цәуәнт фыдбылызтә. Әндәра рәдигә алчидәр кәны. Әмә, цымә, фәскомцәдисон чындзәхсәвтү хъәппәрис дәр йәхи хәдбарәй рацыдаид?..

Цыфәндү куы фәуа, уәддәр Толә әмә Антонинә сә фәскомцәдисон карәй ахыстысты. Уәдә, цәмәй сә цины ха-бар дардыл ахъәр кәной, уымән дәр сын агәр ферәдҗы. Удварны циндзинад кәуыл баштайы, ахәм фәстиуджытә дәр сә фәдыл фәзындис: «фырыхъулы хуызән дыууә ләппүй» –

Толәйы мадән йә удыл чи ‘рхәңди, уыдан. Уымә гәстә станцәйы хиңдауы фәндөн фәскомцәдисон чындаңаңсәвү фәдил мән зәрдәмә тыңг фәңди. Кәд ай әңгәйдәр ағъдауән аразынмә хъавыд, уәд. Фәлә, цымә, гүппү тыххәй нә архайдта тыңгдәр, йәхі уәллаг хиңдауды цәстү равдисыны охыл?

Цыфәндыйә дәр мәм диссаг фәкаст, йә фәнд цәуылнәуал атардта, уый. Фәлә йын уымәй та йәхі бағарсын хъуыди. Хуыща хорз, әмә мүн ахәм фадат дәр фәци. Йә цәрәнбон бирә, мән адәм ‘хәен ләугә күү ауытта, уәд мә хорз зонгәйи хуызән мә размә әрбаңыд, әмә мүн йә зәрдәргом ныхас ракодта уыңы фәскомцәдисон чындаңаңсәвү фәдил дәр. Күйд рабәрәг, афтәмәй та ам дәр Толәйы мад баңыди хъуыдаджы.

— Сымахән уәхимидаң уә зәрдәйи цы ис уә күистү, уымәй уә бар уәхі, — фәзмидта станцәйи хиңдау сылгоймаджы ныхәстә. — Фәлә әз мә сыйхәстү астәу ме ‘ртә чырийи ма скувон, әмә, нывондән цы кусарт фәхастон, уый адәмә размә ма рахәссон, уымән гәнән күйд ис? Дардмә хондҗытә не ‘рвитын. Уымән дәр гәнәнтә уыди нә зәронд усгур әмә мойгәнәгән, күү сә фәндидаид, уәд. Фәлә әрәджиауы хосдзау дәр хосдзау у, уадз әмә мә алфамбылай адәм нә уәлхъус әрбаләууой. Уәдә мә хъәбулы хъәбулты номыл дәр туг уагъд уыдзән мә хәдзары. Кәрдзынхъусай мә ниши зоны.

— Уәдә «хъазтхаләг» мад уыди, зәгъыс? — бағарстон әз. — Уый аххосәй нал рауда фәскомцәдисон чындаңаңсәв?

— Әмә чи зәгъы «нә рауди!», зәгъгә? — әвиппайды фәкодта станцәйи хиңдау. — Чындаңаңсәвән йә уәлә фыст нә вәйи, фәскомцәдисон кәй у, уый. Нә комсомолтәм дәр хонәг арвыстон. Суанг ма къамисәджы тыххәй дәр банихас кодтон Давидимә әмә йә ныртәккә ардәм хъәуу. Карз нозт у, әмә йә әфсина та адджендоны афтид ботылаты ныккодтой. Кәй хъәуа, уымән ай ниши хәләг кәнү, — зәгъгә, мәм йә цәст фәнникъуылда, ома йе ‘рхъуыды йәхі зәрдәмә дәр фәңди. Гье стәй ма мүн стыр хорзәх агурағау загъта: — Да очеркмә дын тыңг әнхъәлмә кәсәм. Кәд гәнән ис, уәд, нә хуыздәр күсдҗытә сә цард күйд башу кодтой, уый тыххәй дәр ыл әнәбаftаугә ма фәу. Уый дын дзәбәх кәрөнбәттән уыдзән.

Аз ын, фәскомцәдисон чындаңаңсәвү тыххәй йә фәнд кәй нә аивта, ууыл тыңг бадис кодтон, фәлә дзы мәхирдыйонау разыйә бazzадтән. Очеркы тыххәй та ын зәрдә бавәрдтон,

куы рацәуа газеты, уәд әм әй әнәмәнг кәй фәхәңдәкә кәндзынән. Радзырд дзы кәй сараздынән, уый йын нал загътон. Йәхәдәг әй бамбардзән, куы йәе бакәса, уәд. Науәд дәргъвәтиң дзуринағ уыди. Әмә нә дыууәйи дәр уымә не ‘вдәлди.

Хур сихорәй гыццыл куы фәкъул ис, уәд чындыхәсджытә артә «Волгәй» бабадтысты әмә Антонинәйи хәдзары баләууысты. Уыданән дәр сә бәрп нымад уыди: къухылхәңдәг әмә әмдзуарджын сә бинойнәгтимә – сыхы ‘рдыгәй, стәй дыууә ләппүйи әмә артә чызджы – станцәйи ‘рдыгәй. Чызджы хәдзары сәм әнхъәлмә кастысты сыхәгтә, хәстәдҗытә әмә дзаг фынг артә чырииы әмә бәгәныйи къусимә. Уәдә чынды хәдзарәй нә ферох ис ләппүйи хәдзармә дзаджджын хүчин саразын дәр. Уый хұыматәджы әхсизгон фәци Толәйи мадән: райсом, дам, мә сыхбәсты ңәй номыл арбаҳонон, уый уыдзән.

Нә редакцийи хуызисәг дәр фәзынди йә тәkkәе афоныл: чындыхәсджытә се ‘ртә «Волгәй» Толәйи хәдзары дуармә куы ‘рләууысты әмә Антонинәйи, заргә, фәндирәй цәгъдәг мидәмә куы фәңдайкодтой, уәд. Се ‘ппәтән дәр сә къамтә фәчъиппәтә ласта. Әз дәр ма дзы иу ңалдәр раны бахаудтән. Уый фәстә сын сә хуыздәры развәрстам әмә йә газеты рауагътам: Антонинәйән хистәрты фынтыл куыд арфә кәнынц, уыцы хуыз.

Текст дәр ын сарәзтон мәхәдәг. Фәрсәг мә куы никәдәм цәуын хъуыди, мыйаг, йе дзы бамбәхсинағ, кәнә басусәг кәнинагәй куы ницы уыди: адәм сәхәдәг әвдисән, сәхәдәг архайәг, сәхәдәг кувәг дәр әмә аходәг дәр. Фәскомцәдисон чындызәхсәвы номыл кәй нымадтон әмә газеткәсәджы размә кәй ракастон, уыцы миниуджытә уыдисты: карз нозты кадавардзинад (фынгтә ницы хъуаг әйиафтой, фәлә дзы кәрәдзийән тых ници кодта); әнәсәлхәр хъәлдзәгдзинад, әвронг әмә уәздан змәләнтә, парахат зәрдәйи ахаст әмә цәстуарзон бәркад. Ирон әгъдауы дзы кәцы нә фидауы, әмә дзы кәцыйыл нә цәуы нә бон, уый ма мын зәгъут.

О, әрмәст, әвәццағән, циндзинадән әмә буцдинадән бәрпәй барән нәй әмә рагагъоммә арәст къәләтты бавәрын уый тыххәй нә комынц. Уый афтә у, бәргә, сәхәдәг-иу сәхи ‘тъдауәй куы абузиккой, уәд. Фәлә сын хәйрәдҗы хой-

раг әмә кәнгә әңхъизәнтә бахъәуы әңтауынән, әмә сәм әгәр кәй фемхиц вайиәм, уый тыххәй рауайынц дзырдаг дәр. Фәлтау уыцы хәйрәдҗы хойрагән әмә әңхъизәнтән бәрц күү зониккам, уәд зәрдәмәдзәугәдәр не суаиккай не ‘гъдәуттә? Цәмә нә хъәуид уәд фәскомцәдисон чындах-сәвты сәр дәр – нәхәдәг сәрәвәрәг уаиккам.

О, фәләе мын чиныгәсәг баҳатыр кәнәд, әгәр дәргъвәтиң фәрссаг дзыбандытыл кәй схәңдәтән, уый тыххәй. Әфсон сый күү нә фәңдаид, уәд мә фәсонәрхәдҗы дәр не ‘рҴыдаик-кай. Әмә мәм абор дәр уәлдай нә кәсынц. Кәд сә әрхъуы-дыгәнәг фәуаид – нә ныхәсты фарнмә күүн әмә күрын мәхү уды номәй. Табу.

Радзырды тыххәй та афтә зәгъдзынән: чындахсәвил къуыри дәр нәма рауад, афтә йә Темболы стъолыл әрәвәрдтон – машинкәйыл сыйғыдәг мыхуырғондәй әмә ләмбынәг рәститә-гондәй. Уый йә йәхимә бирә нал фәдардта. Йә зәрдәмә фәңид әмә йә Давидмә барвыста йә къух ыл цәхгәрмә әвәрдәй әмә бәлвырд нысанғондәй: «Рады номырмә».

Бузныг мә хәрзгәнәгәй. Очеркәй дәр дзәгъәлгүист нә фәдән, мә рагон хәләрттәй дәр къәмдәстүгәй нә бázзадтән. Радзырд чи бакәса, уый сәм къуххәй нә бацамондән әмә сусәг койаг нә фәуыдзысты. Ай-гъайдәр, сә нәмттә ивд әрцидысты. Сәхәдәг әй сәхимә күү бамбарой, уәддәр мыл хъумә сә зәрдә ма фәхуда: хахуырыл дзы хъумә маңы башымайой. Нә фәлә ма Толә ахәм нысаныларәзт әмә домбай удыхъәд-джынәй кәй разынди, уымәй йәм мәхәдәг хәләг бакодтон. Әз та йын бынтон фәлмәнвад әмә әнәлаз әңхъәл уыдтән. Фәлә, дам, сабыр малы хәйрәг бады. Мә сәр дзы бәрзәндты хәссын дәр мә бон уыди. Рәстәг ыл дзәгъәлы нә аивгъуыдта.

Әз та, мәгуырәг, нырма мәхү агурын әмә кәуылты ныс-сүйтә дән, уый зын раиртасән у. Афтәмәй та йә рәстәдҗы Толәимә иумә станцәйы клубы хъазтизәртәм фәцалх стәм, институты мыл фондз азы кәуылты атахстысты, уый әмбаргә дәр нә бакодтон, мән та мә ләппуйы кар мыл фәивгъуыйы, афтәмәй мә нырма мәхүүыл ахъуыды кәнүнмә дәр нәма равдәлд. Ис-мад, ис-фыдәй мә сагъәсүл бафтын нәма ба-хъуыд; дә бацыдмә дә бахәрд – цәттә, де ‘хсәвиуат – цәттә. Дзырдаивауды монц ма мә йәхииуыл хъары, әмә кәд уымән дәр исты амәлтә чындауаид. Фәлә, аңәхайыр, йә бын мәм

нәма зыны, әмә мын уыцы хъуыды мә зәрдәсәр фелхыскъ кодта. Уййадыл адәргәй мә цәст мә алывәрстәм ахәстытә кодтон. Мә бакомкоммә Давид йә фыссән стъолы уәлхъус бадти әмә та уыцы тыхстхузызәй йә пъеройы фындың кәйдәр рәнхъытыл рахәсс-бахәсс систа. Әниу, уадз, әмә сә йәхирдигонау рәстытә кәна. Уәдәй йын мызд дзәгъәлы фидынц?

Цымә, цытә бауыдаин, Тембол нае уәвгәйә, уәд? – фәстәмә та раздәхтән мә сагъәссаг хъуыдытәм. Бахатыр кәнәд мә редактор, уымән дәр мә йә ном аивын кәй бахъуыди, уый тыххәй. Фәлә ахәм зәрдәхәлар әмә цәстуарzon разамон-дҗытычысыл ис? Уадз әмә уыдон дәр сәхи базоной, сә фыдабоныл ма фәфәсмон кәной.

Давидән дәр уыдон йәхи ном әмә фыды ном не сты. Цы дзы загъдәуа бәлвырдай – нае зонын. Хъысмет барәвзаргәйә нае әмә дзы рахъаст кәнинаг ницәмәй дән. Йә фадәттә цас амыдтой, уый бәрп үәхиуыл нае ауәрста. Уәдә мә кәд йәхәдәг дәр хъәстагәй нае баззадаид.

Станцәйы хицауән дәр йә ном әмә фыды ном нал фәбәлвырд кодтон. Уымән, әмә йын уый йә фәлгонц ирдәрәй равдисынмә ницыуал ахъаз фәуыдаид. Мәнмә та йә кой, рап-пәлон дзы, кәнә та йә рафауон, уый тыххәй нае рауд. Фәлә, мә очеркы ратәдзәнтә йемә баст кәй уыдисты, уый тыххәй. Әппәты фыццаг ыл куы сәмбәлдәтән, уәд дзы цы зәрдәйы ахастимә раңыдтән, уый дәр мә рох нае кодта. Раздәр мәм әтәр хиуыләрвәссон әмә схъәлфынц фәкасти. Фәлә йә күс-дҗытыциндзинадыл уырдыг куы сләууыди, уәд мә цәсты уәлдай каддҗындаид фәци. Фәскомцәдисон чындызәхсәвил кәй ныбыбызырттәг, уымәй йәхи гуылы бын әндәрста зәгъин, фәлә дзы кәмән цы зиан әрхаста? Кәд йәхи размә тәры, уәддәр ын бантысәд. Уәдә барәй йәхи уәлгоммә похцийыл аппара?

Әз мәхицән бамбәрстон иу хъуыддаг: зәрдәйә зәрдәмә ныккасән нае, уый әңгәг у, суанг ма адәймагимә цәххы пут куы бахәрай, уәддәр. Әмә хъуамә уәлвонгәй кәсәгау тәрхон макәуыл хәссай.

Очерк куы фыстон, уәд әз та уыцы талф-тулфы цәстәй кастән мә хъайтартәм. Әмә куыд рәдыйдтән, уый әрәджиуау райдыттон әмбарын.

Әниу, цымә, ныр дәр цас рәстытә дән?

АБАЙТЫ Эдуард

ФАЕСКЪÆВДАЙЫ ЦИН

* * *

Цы нæ дæн, уйй мæ мачи домæд, мачи,
Мæ уат куыд у, хæссын мæ къæхтæ афтæ.
Уйй диссаг нæу, мæ фæндаг кæд фæсаджил,
Йæ мидреуайæ феккуырсы ма авдæн.

Фәсаджил вәййы ивылдәй цәугәдон,
Фәлә уәеддәр йә зәронд фәдмә здахы.
Әрхъу цалхыл фәтулы кәд мә уәрдон,
Уәеддәр йә рохтәй злахын раст мә баҳы.

Цы næ дæн, уый мæ мачи домæд, мачи,
Йæхи лæзгъæр ныннаемы фос дæр донмæ.
Нæ фыдтæ нын куы сфыцой иумæ аджы,
Уæддæр нæ бас нæ байу үылдзæн, тобæ!..

* * *

Хамасхор дæ ды æмæ мардærчъихор,
Æргъæпты сæр дæр ма фækæнис дзæнгæл.
Сыдымус куы скæна æмбисхорафон,
Уæддæр мын аслам къæбæр фестæд уæнгæл.

Кәй кауыл ныңџавтай ды, алә-ма, дур,
Цәуыл бакалдтай уәд та иу доны къус?..
Аз ацы къәбәрыл фәкалдтон мә тут,
Кәндзынән жай аддажынән алқад гүырмус.

Зэрдэйэ цы нэе раттай, уй у дэхи.
Дэх хъаймагь дэхэдэг дэх фэндиаг хэр!..
Аэз ацы къаbэрыл фэкалдтон мэ хид,
Амэ мэ нэе хъяvы, нэе хъяvы хувзлаэр!..

* * *

Кувәг дәхәдәг – дә чъиритән,
Омменгәнаәг дәр дәхәдәг дә.
Зары мә зәрдә мәхимидаә,
Бахъырнон ын, уый мә хъәды наәй.

Тынгдәр мәем хъары әвзаггәлән
Ацы хатт, цыма, йә мадзура.
Фәлә наә ад кәнен аггәлән
Алкәд йә дзыхы йә бас-турә...

Хорз әфсин. Зәрдым әй бадараәм
Рәвдз фезмәлд әмәе йә фердәхтәй.
Уый дәр ма искаәмә бадары
Цолпы, цәххәй ма йә фен, зәгъгә...

* * *

Дондзәстыты цәй рухсдзаст у арв та! –
Цъаймә кәсәгау разилы сәр.
Афтә дзыхъләуд фәкодтон әз, афтә,
Къәхты бын цыма – фурды къәсәр.

Хуры чызгән кәд й’ айдән әрхаудта
Амә зәххыл тәгәлгай ныңци?!

Наз бәласән йә уымәл их-хаутәй
Дон тәдзы ма – фәскъәвдайы цин...

Донәй сур зәхмә рахизәг хъаастау
Рог бәрзытә ысцагътой сәхи.
Фәлә сഫыдхъуын гәдышбәлас с’ астәу,
Нал фәразы йә пакъуы тәхын...

Дондзәстытә – дә цәстыты ‘дзынәг,
Зәрдәйыл та тәдзы ‘мә тәдзы.
Чызг, сә рухсдзасты әз дәу уындынән, –
Уыңы уалдзәг, наә зонын, цы ‘рцыд!..

* * *

Фиутайяңтау бәләстү бын - сыйфәр,
Фәткъуыйыл әрцауындағ куысыфтәг,
Хұымәлләг әрбадти балы цъуппыл
Аәмә фистау 'рзәбул ис йә цупал...

Къутутә кәнинц тыхулаeft хортәй.
Ма мә фәкән, о Хуыщау, бынхортәй!
Фаджысгәрон хауы нас тъәппыта.
Амәй мә куы фәуаид әппыта!..

* * *

Кәддәр-иу кодтой цәхх аәмә кәрдзын
Суанг туджджынты зәрдәтә дәр кәрзын.
Нә сәрәй, худәй хъауджыдәр нә уыд,
Ләджы рихи - ләджы намыс, йә цыт.

Цәст, дам, зәрдәйән айдән у, зәгъынц!
Чъыллипсаламәй макәйы фәхынц!
Куы нал смуда мә кәрдзынмә куыздз дәр,
Уәд у мә мәләт а зәххыл хуыздәр.

Цы мәм бazzад ләгдзинадәй ныр та?
Хәрәджы сирд бәхы къәхтү хъәрмә.
Куы бада иугәр бәласыл цәргәс,
Уәд ма цәргәсси ном хәссы аермәст...

* * *

Къахәй фәпуды хъамбулуәраг ләг,
Фәлә уый диссаг нәу, афтә - бәлләх.
Иугәр куы фәпудай искәй цәсты,
Ехх, уәд цәй зын у фәстәмә ыстын!..

Не сдзәбәх тутәй цәстәфхәрд ләппу...
Иннәрдәм хизы цәстыфтыдыл ту.
Цәсты мә ма бафтау, скәнәг Хуыщау,
Хи сраст кәнинән куы не сфаг уа цард!..

* * *

Нал у ауыгъд мәй арвастәу басылау,
Мит ныгуарыди хәхты мәсүгүәттәм,
Цымы чидәр хъуымбылцупал басылыхъхъ
Арф ныккодта. Хъәд – сау уәйлаг нымәтау.

Дон мә размә йә фынчытә рахәссы,
Цымы абузгә бәгәны куысийы.
*А*з мә сәрмә ѡрра митә нал хәссын,
Фәлә цъитидон сәры фәкуыси и.

Ай мын абор, аәцәгдәр, цы тәрхон уа?
*А*ви, ләппу, бынтондәр сәрхъән кәнис?
*А*з мә дзыхыдзаг хъуамә ныхъхъәр кәнон,
Кәд мә исчи бәттә ‘рра нае фәхона...

*А*з нае райгуыртән дуры сәр, цъитиыйл,
*А*мә донгонд нае хордтон мә хъаджәджынәй.
Фәлә дуры сәр райгуыртән, цъитиыйл,
О Фыдыуәзәг, гъе уәddәр адҗын дә!

Хатт кәмәен уыди стад арахъхъ самани,
Уый ныр цъитиый цъәх донәй барасыг.
Мурдәр ницы ис ацы ран замана, –
Уый мә уарзтәй мә сәр, мә фат нал ахсын...

СӘЛБИТЫ Дианә

ДЗӘНӘТЫ ДУАР

Элеги

Хадзы-Мураты ном дэзы арын

Æхгәд дуары цур сау әдзәмәй ләууын. Фәндү мә, тынг мә фәнды, җәмәй та байгом уа, әмә дэзы рахиза нылләггомау, бәзәрхыг нәлгоймаг.

Фәнды мә, зәрдәйә мә фәнды, иу хатт ма куы фенин, азтә сә ауәдзтә-ауәдзтә фәд кәуыл ныууагътой, уыцы Җәстом. «Азты әфсарм» кәй бадомдта, уыцы уәзбын әңгас банкъарын ма мә мә уәдәй фәнды.

Фәлә уәddәр әмә уәddәр...

Нал байгом уыдзән йә мәнг дунейы дуар, нал райхъуыс-дзән йә уәздан къахуынәр...

Уый хыгъд ын байгом әнусон царды дзәнәты дуар, йә размә дэзы раудысты Дзаболы-фырт, Бестауы-фырт, Хостыхъон, Гуыцмәзы-фырт әмә Хаджейы-фырт...

Уәddәр әмә уәddәр...

Æхгәд дуары цур әдзәмәй ләууын, сау Җәстүсиг ме ‘рхәндәт Җәстүтәй әнәвгъяу ләдәрсы. Җавәр у, Җавәр: дәхәдәг фәдисы куы аңыдтә әмә нәм дәхи бәлләх куы фәразәй...

Хъысмәт куыд аегъатыр разынд...

Æмә йын цас баззад
аразинаг,
кәсинаг,
тарзинаг,
зәгъинаг!

Цас әм уыд
хъуыдитә,
бәллицтә,
фәндтә!

Ныр сæ ингæнмæ ахæсдзæн –
сыджытæн хæринаг,
Ингæнмæ ныххызтæ –
цæрæнбонтæм фæуд дæ.

Арæх-иу дæ федтон æнкъардæй, сагъæсхуызæй.
Уæддæр æмæ уæддæр...
Кæд-иу дунейы цардыл сагъæс кодта: бирæ, æгæр бирæ
цæмæйдæрты разы næ уыд.
Кæд исты йæхи хъысмæты аивынмæ хъавыд науæд, цæ-
уылдæр фæсмойнагæй?.. Æмæ йын нал бантыст...

Нæ, нæ,
уæддæр æмæ уæддæр,
йæ цард-иу адæймаг
куы байдаид ногæй,
Уæд-иу æй
æндæрхуызон рацæрид –
хуыздæр!

Фæлæ...
Мæнæ цы фидар у дзæнæты дуар дæр, мæнæ: никæй
уадзы æддæмæ...

---

*АЕЛБОРТЫ Беллæ***АЕМБИСӘНДТӘЕ**

- ◆ Хистәрән кәныс ләттад – дәхи сәрән кәныс кад.
- ◆ Дзырдарәхст – әвзагдышын, дзырдзәугә – каддышын.
- ◆ Рәстәгән иууылдәр рәстәгмә сты.
- ◆ Рәстәг – фәлдисәг, рәстәг – халәг.
- ◆ Бәхы рагъ фидауы саргъәй, хәрәджы рагъ – уаргъәй.
- ◆ Бирәгъ йә гүбыны тыххәй гүбыны цъарыл дәр абыры.
- ◆ Калм фәзәгъы: дывзагон дән, фәлә ма мә исчи иу сыбыртт фехъусәд.
- ◆ Халон уардимә хәстәг нә тәхы – йә тәф, дам, кәлы.
- ◆ Хъихъри нә уасәг, рахиз нәм, нә уазәг.
- ◆ Хъазы дзиңза – мә басы, йә бүмбули – дә базы.
- ◆ Уыд әгәр цәваг нә фыркъа әмә асаста йә сыйкъа.
- ◆ Уарди – уыннаджын, фәлә – сыннаджын.
- ◆ Иу маңт – баринаң, дыууә – зәрдым даринаң, әртыккаг та – райсинаң.
- ◆ Донвәд разыны, фәлә доныл фәд нә разыны.

- ◆ Никәй уыныс, әмәе афтәе ма банхъәл, ничи дә уыны.
- ◆ Нозт ләгән йә зонд рәстәгмә сафы, йә кад та – мыг-тагмә.
- ◆ Тәхудиаг нәу әхца: зәрондәй дәр ыл йәхи ничи атигъ кәны. Ләджен дәр ахәм амонд күы уаид.
- ◆ Нә фәсивәдән «Чермены цәссыдҗы» бәсты се уәнгты Чермены туг күы хъазид.
- ◆ Әңгуылдзтә дәр ма сәе хистәрыл сәхи бакъул кәнынц.
- ◆ Калм йә хәрв авд хатты күы аппара, уәddәр йә хъуләттә не ссәудзысты.

АБОЙТЫ Зарә

ÆРТАЕ ФÆНДАДЖЫ

ФÆНДЫ МÆ

Лæууын æртæ фæндаджы астæу, –
Кæуыл дзы апæуон ныр æз?
Мыйиаг мыл сау хохы бын азтæ
Куы ‘руадзой’ искаед бон сæ уæз...

Ныххауди мæй фæлмæхгæд коммае,
Мæ сæрты хърихъуппытæ дард
Тæхынц уæззаугай... Бонæй-бонмæ
Фæбарын уыдоныл мæ цард.

Мæн дæр фæнды, куы тæхин семæ,
Мæ фæндагыл куы тулид мæй,
Йæ ирд тынтае куы уафид мемæ, –
Фæлæ мыл базыртæ куы нæй...

ФÆЗЗÆГ

Сæхи дæлæмæ хæхтæй уадзынц зымтæ,
Æрмынæг фахсыл хосгæрдджыты зард.
Фæлæ нырма нæ сафтид ысты хуымтæ,
Æмæ нæ кæны буп фæззæг æнкъард.

Уый быдыртәй йæ фынгмæ 'рвиты уартæ
Рæдау ѕѳсинау дзаг къухтæй бærкад...
Мæн та фæнды, гъе уыпцы стыр бærкадæй
Куы кæнин алкæд уазджытæн лæггад...

* * *

Мæ фæнд – ныллаёт бæлас ѧгасæй,
Нæма йыл скодта ахстон маргъ,
Фæлæ йæ сыфтæрты ѧнгасæй
Мæнмæ зыны мæ уисдаг – даргъ.

Уырны мæ: иу райсом ысдардзæн
Лæппын-маргъ сыфтæртæй йæ сæр
Ӑмæ зæлдаг хъæлæсæй зардзæн
Йæ мадæн: «Мæнæ дæн æз дæр!»

—————

ТӘЛМАЦТА

Гертә КРЕФТНЕР

23 азы йеддәмә нә ацард австриаг поэтессә Гертә Крефтнер (1928 – 1951). Йәхъысмәт рауади трагикон. Ивгъуыд әнусы 30-әм азты Гитлер билар бафтыңда әгас Европајыл. Нацизмы мәнг идеяјетә саджилтә кодтой адәмь зонд, дыдзәсгомдзинад, тыхми систы әгъдауәвәрәг. Уыцы хәңгә низтәй ыйбыр рәстәгмә сәйын райдыңдой милуантә. Террор, нымудзын, дзырд хәссын әмә әндәр ахәм миниуджытә апарахат сты әхсәнады, уымә Гертәйи райгуырән сахар Маттесбургы дәр. Стәй – Әртүккаг рейх кәй ракъахта, уыцы әвирихъа хәст. Хәсты фәстә – дәрәхсәнгond хәдзәртты талынг ныккәндә, зындоны хъизәмәрттә, тыхст-уырыд цәрдтыйтә... 1945 азы уырыссаг салдат баләбурдта Крефтнертәм, Гертәйи цәстыйты раз фәнадта хәдзары хицауы, әмә уыцы аз сентябрьи фыд амарди. Чындыздан чызг утәппәт бәлләхтә фенини фәстә цы уавәры уыд, уый тыххәй йә иу фыстәджы афтә фыста: «Әз уыдтән сабыр, әвәлмас сывәллон. Фәлә хәсты фәстаг бонты ңаута, мә фыды әвиппайды мард әмә иннә хъуыддәгти фәстә ахәм сдән». Мәнә ацы ныхәстә та поэтессә 1950 азы ныффииста: «Мә буарәй хъуысы мә мард фыды хъәр». Ахәм әбуалгъ уавәртә ныссахъат кодтой әвзонг чызджы психикә, йә цард ын бынтондәр сәнад. Йе ‘мдзәвтәтә, боныдҗы фыстытә, прозаикон миниатюра тә семыңдзаг сты әрхәндәг мотивтәй, мәләтти койтәй. Фәстагмә чызгән йәе бон нал уыди дуджы әбуалгъ нывтәм кәссиң әмә 1951 азы 13 ноябрьи йәхи амардта.

Дәлдәр цы тексттә уадзәм, уыдон ист сты журнал «Иностранный литература»-йы 2009 азы дыуудәсәм номырәй. Ирон әвзагмә сә раивта Хъодзаты Әхсар.

* * *

Мæ мард фыды фæлурс цæсгом – мæн æнгæс –
нæ уæлмæрдты æнæсæрфатæй зилы,
сæркъул баlæстыл ахæссы йæ цæст,
куы бандой кæны æмбондыл сындæггай.
Йæ сæрыхил ын уазал ирдгæ фасы.
Ызгъæлынц мæрмæ бур сыфтимæ иумæ
йæ фæлахс рустæ.
Къаннæг цъиутæ уæртæ
(сæ къæдзилтыл сæнтсырх систæ – æрцытау)
мæ бабайы сæнтсау цæстытæй уидзынц
еууы гагатау гагуыты тæппытæ.
Амæ та ногæй амарди мæ фыд.

1950.22.10

* * *

Гæрæныл æрæнцой кодтам, афтæмæй кæсæм бынмæ,
æхсæрдзæнтæй дæлæмæ чи хауы, уыцы фонтаны тæрккъæвдамæ.
Йæ фале – сай Париж. Ейфелы мæсыгæн йæ цъуппыл – сырх
рухсытæ; йæ сæрты æврæгтæ куы аивæзынц, уæд адæймагмæ афтæ
фæкæсы, цымæ тавæрдæр хъуынтыз науы мачтæ у. Сырх рухс
фыдахы цæсты æнгæс у. Комкоммæ дæ зæрдæмæ кæсы æмæ дыл
былысчылæй худы. Уæд ивгъуыд бонтæ мысын байдайыс æмæ дыл
удаист бафты. Мæй æврагы фæстæ нынныгъуылди. Гуылмызты
Аргъуан кæй хонынц, уый зæрин æрттывд дыл узæлын райдыдта,
æмæ дæхимæ исты æркастæ. Парижæн, æвæдза, бæркадджын арм
æмæ парахат зæрдæ ис. Лæууыс æмæ уыныс, уыцы зæрдæ дæ цæсты-
ты раз куыд гом кæны, уый. Фæлæ цымæ кæмæн? Дæуæн næ...
Дæуæн næ... Ды æрмæст æвдисæн дæ сусæгты æнæнхъæлæджы
райхæлдæн. Цымæ тавæрдæр æцæгæлон динил хæст адæм кувынц.

Фонтаны цыхçырджытæн сæ дзæхст фæцыди зæххыл, æвип-
пайды ахуыссыдисты. Ныр Париж сисис иннæ сахарты халдих.
Фæз сафтид. Къуымы, талынг ран, тавæрдæр зæронд лæг цæгъды
скрипкæйæ. Tristecce (æрхæндæг). Фæлæ, цымæ, ам цæмæн
цæгъды? Стæй аbon цæмæн?

Мæ сæрыхъуынтæ базмæлышты, цымæ балцы цæуынвæнд
скодтой. Уый удæнцоймæ фæндаг у. Араст ыл у, Зæд. Де ‘рвхуыз
рухс байтау ацы сахарыл. Ам иунæг стæм. Зыбыты иунæг.

1950

ИУ МУЗЫКАНТАЕН

Дæ армыздыхъытæ кæрæдзимæ ‘рбакæн,
сæ хъузджы æраэмбæхс мæ зæнгтæ, мæ гуыр.
Дæ цæстыты райхæлл
æрхæндæджы урс глadiолус.
Мæ уадултыл андзæв —
уæд уадындæстай сисдзысты зарын
дæ рæхснæг æнгүүлдæтæ.
О, уыцы мылазон æрхæндæг
дæ фæллад цæсгомыл...
Цы сагъæс, цы катай æмбæхст и
дæ æрфгүүты ‘лхынцьы?
Пылыстæг æнгүүлдæтæ
зæрин цæхæр калынц...
О, ауз мæ, зар мын.
Дæ æрмтты фæлмæн хъузджы
батав мæ уд.

1951.15.04

* * *

Æвæццæгæн мын ацы сæрд фæстаг у. Синаг голладжы ком
куыд æрбалвасы, афтæ рæстæджы хурх тынгæй-тынгдæр
ælvæстæуу; сау голлаг æрцауындæг, дзедзырой кæны афтид
сæрсæфæны сæрмæ. Кæдæм хауæм, уымæн йæ ном – мæлæт.
Мах уыцы сæрибар тыгъды нæ ныххауæм, фæлæ сау голладжы.
Æмæ уым баззайæм. Суанг ма уыцы дунейы дæр кæйдæр дæлбар
вæййæм. Афтæ амоны фæтк. Мæхи амарын мæ бон у, фæлæ
уый сæрибар нæу, уый ме ‘рдзон фæтк у. Уымæй ницы аивдзæн,
алцыдæр уыдзæни, куыд ын æмбæлы, афтæ. Фæлæ кæмæй ра-
цид ахæм фæтк, чи у тæрхонгæнæг?

Октябрь-ма цæрон æви ма цæрон – уæлдай нæу, кæд мын
уыцы мæй адджын у, уæддæр. Уарзын – нæ уарзын... А дунейы
уыдæттæ ницы давынц...

1951.03.09

* * *

Октябрь фәуынмә хъавы, әз та ма цәрын. Иу хатт ма мәм уарзондзинад әрбацыди, фәлә та, әнхъәлдән, лидзынмә хъавы. Амонд мын не 'рбахаста, стәй мәхәдәг дәр искаәй самондджын кодтон, уый мә нае уырны. Әниу ма мын цы уәлдай у?.. Әппындәр мә күң ницыуал әндәвү.

1951.25.10

ГЕРТАЕ КРЕФТНЕР – ВОЛЬФГАНГ К-МАЕ

Мә уарzon,
знон афтә әнкъард уымән уыдтән, әмәй йә зыдтон: фәстаг
бон мын у ай. Мә зәрдә та амонд әрцагуырда. Цәмәй зыд-
тон, уыцы бәллиц хәрамхъәстә уыдзән, уый? Демә амонд-
джын уыдтән, әрра амондәй мә сәр дзәгъәлтә кодта, фәлә
уыцыну рәстәг зыдтон – амәй фәстәмә амондджын никуыуал
уыдзынән. Арах кастән дә цәстоммә, уымән әмәй мә уырдәм
дә сурәт ахәссын фәндид. Әвәццәгән, афтә уәвән ис: иттәг
тынг цы уарзыс, уый мәрдты дәр демә уыдзән. Әз дә уарз-
тон, әмбал кәмән әмәй цәмән нәй, ахәм уарзтәй, фәлә мә
дә цуры баззайын нае баугътой.

Удаист мыл бафтыди, цы фәуыдаин, уый нал зыдтон әмәй
веронал самал кодтон. Мән тынг фәндиди демә цәрын, фәлә,
демә баззайон, уыйбәрц хъару мәм нал уыди. Ди уыдәттән
ницы зыдтай, әз та сә кой кәнны нал уәндытән.

Ныббар мын, әмәй мән тыххәй әвзәр исты ма ахъуыды кән.
(...) Мә сабионты ләвәрттә-иу бахъахъән, әрмәст сә кой
макәмән ракән. (...)

Мә цин, мә уарз! Әз кәуын, кәй дын нал уыдзынән, уый
тыххәй, мәхәдәг та дә хәссын мә зәрдәйы. Нал дын уы-
дзынән, афтәмәй та дәм нырәй әввахсдәр никуы уыдтән.
(...) Вольфганг, Вольфганг. Цадәггай мә зондәй цух кәннын.

Ныббар мын, ма мә ферох кән. Уарзын дә...

1951.12.11

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*Нæ равдысты фыццаг
хайы – **Нинæ Аксено-
войы** күистытæ.*

*Нинæ каст фæци
Цæгат Ирыстоны пед-
училищæйы нывгæннына-
ды æмæ графикæйы ха-
йад. Күиста Дзæуджы-
хъæуы 26-æм скъолайы.
Амарди 1999 азы.*

Ирон аргынан.

Уарzon бынам.

Парчы.

Цәәй. Моладзан-хox.

*Нә равдысты дыккаг хайы –
Дзасохты Тамарәйы күсістытә.*

Тамарә ахуыр кодта Хъә-
рәсе-Черкесты пединституты
нывгәннынады әмә графикәйи
хайады. Кусы Дзәуджыхъәуы
45-әм гимназы. Хорз арәхсы
сывәлләтты чингүйтән нывтә
кәненимә. Ам дзы уынут
иуцалдәр.

*Нә равдысты азы хаймә
бахастам Цгъойты Диля-
рәйы нывтә.*

*Дзәуджыхъәуы нывләнны-
нады училищә каст фәуыны
фәстә Дилярә кусын рай-
дыдта Алагиры 3-әм скъо-
лайы. У, «2008 азы хуыздәр
ахуыргәнәг», зәгъгә, Ап-
пәтуәрәсөон конкурсы уә-
лахиздзау. Ноджы йәм ис
Уәрәсейы Федерацийы Пре-
зиденты грант.*

Сәрдүгөн дидинджытә.

Сырхмәтәегтә.

Фыийагдон.

Сәрдүгөн нығ.

АДДЕМОН СФЕЛДЫСТАД

АРГЪÆУТТАÆ

ÆЛДАРЫ ЧЫЗГ КÆНÆ ДЫУУÆ АЕРДХОРД ÆЛДАРЫ

Тынг адджынæй цардысты дыууæ аердхорд æлдары.

Стыр æууæнк уыди сæ астæу, кæрæдзийи цæра кодтой, афтæмæй аервистой сæ бонтæ. Сæ хæрд, сæ нозт дæр – иу; айк дыууæ ‘мбисæй хордтой; сæ иуы маst, сæ иуы циндзинад аннæмæн уыдысты маst æмæ циндзинад.

Æлдæрттæй сæ иуæн уыди лæппу æмæ чызг, аннæ та уыди æнæзæнæг. Уыцы хуызæнæй ацардаиккой иу къорд азы, афтæ зæнæгджын æлдарæн амард йæ ус. Æлдар уыйадыл дзырд радта, иуæй, сау кæй бадардзæн афæдзы бонмæ, аннæмæй, Чабæмæ кæй фæцæудзæни, цæмæй дзы бастара Мæхæмæты зæппадз æмæ дзы ракура пехуымпаратай удыбæстæй йæ мард æфсинæн.

Йе ‘рдхорды хæдзары ныууагъта йæ чызджы, йæхæдæг æд фырт араст Чабæмæ.

Цæрингтæ систа чызг йæ фысымтæм. Буц æй дарынц æлдар æмæ йæ ус, чызг дæр, раст зæгтын хъæуы, сæ зæрдæхут нищæмæй исы.

Уæд æлдар æмæ æлдары ус хъазт скодтой, цæмæй сæ уазæг хъыг ма кæна. Бирæ фæсивæд æрæмбырд сты хъазтмæ, хъæлдзæг кæнынц адæмы дæр. Чысыл дзы нæ уыди рæсугъд чызджытæ, фæлæ дзы уазæг чызгæй рæсугъддæр æмæ аивдæр нæ разынди. Фæсивæдæй иу къорд лæппуйи зæрдæмæ тынг бацьыди, курын æй байдыттой æмæ дзырд ныууагътой æлдармæ.

Сæ цæст æрæвæрдтой адæм æлдары чызгыл, уымæй æппæлынæй фылдæр нал уыдысты алы ран дæр æмæ-иу дзырдтой: «Уындаïй дæр, лæджыхъæдæй дæр нæ уазæг чызджы хуызæн нæма уыди, гуыргæ дæр нæ ракæндзæни. Ничи скæндзæни, ничи бахуыйдзæн уый хуызæн, уый кæрдзыны скондæн æмбал нæ уыдзæн, уæд æфсармæй, æгъдауæй та у ахæм æфсармæжын, ахæм уæнгджын, æмæ бафæзминаг у алы чызгæн дæр».

Æмæ та æлдар хъазт сарæзта. Фыццаг хъазтæй дзы фылдær фæсивæд æрæмбырд æвзаргæ чызг æмæ æвзаргæ лæппуйæ. Хъазты дзыллæйæн сæ акаст уыди уазæг чызг. Хистæрæй, кæстæрæй сæ зæрдæ пиллон арт уагъта йæ уындæй; кафынæй нал фæлла-йынц, хъусынæй нал æфсæдынц йæ зардмæ.

Ноджыдær та йыл фылдær адæм фæсивæдæй дзурын байдытта.

Æлдары хæдзар фæфидаидта уазæг чызгæй. Кæстæриуæг кæны æлдары чызг хæдзары хицæуттæн – лæг æмæ усæн, зæнæджы ад дзы базыдтой уыдон дæр.

Базмæлæнтæ нал уыди æвзаргæ фæсивæдæй æртыккаг хъазты: арвæй æхсидав куы ‘рхаудаид, уæд зæххыл нал сæмбæлдаид. Нæ разынди ныр дæр уазæг чызгæн æмбал утæппæт чызджы рæгъяуæй. Хъазт райхæлд, фæсивæдæй та бирæтæ дзырд ныууагътой æлдармæ чызджы тыххæй.

Æрæнкъард æлдар, сагъæсыл сси. Бон æм арвы рухс нал зынд, æхсæв æй хуыссæг нал ахста. Катайыл сси йæхинымæр. Хæдзары хъуыддæгтæм нал дæтты йæ зæрдæ, хæринаг ын ад нал кæны. Бинонтæ уынынц, æлдар йæхи уагыл кæй нал у, фæлæ цæмæн афтæ æрæнкъард, уый бафæрсæг æй нæй: ничи йæм хæссы йæ ныфс.

Бирæ фæхъуырдухæн кодта æлдар, фæлæ ницы бафæрæзта, æрæгæй ардæм йæ зæрдæйы мидæг цы ‘ндавындзинад сæвzæрди, уый басæттынæн. Хæйрæджы хай йыл фæуæлахиз.

Æлдар æмæ йе ‘рдхорд æфсымæры астæу цы ‘ууæнк уыди, дзыллæйы ‘хæн дзы цы ‘фсарм, цы кад уыди – се ‘пæтæй дæр уарзондзинад тыхджындæр разынди. Йæ уазæг чызджы бауарзта æлдар.

Фадат ран æлдар ской кодта чызгæн йæ сагъæстæ, йæ фæнд. Арв æй цыма æрçавта, уыйау фæци чызг, фæлæ ма афтæ равдисын йæ бон баци, цæмæй йыл æлдар ма фæгуырысхо уыдаид, йæ зæрдæйы æууæлтæ йын нæ бамбæрстаид.

«Зондæй саразын куы ницы бафæразон, – дзуры чызг йæхицæн, – цæмæй æлдары уарзондзинадæй байргъæвон мæхи, уæд рæстырдæм нæ ауырдыг сты мæ хъуыддæгтæ».

Æмæ дзуры æлдармæ:

– Æлдар цæра, мæ фыд ам нæй, мæ иунæг æфсымæр дæр уый хуызæн; хорз уыдаид, уыдоны æрбаздæхынмæ куы фæкæсис.

— Хорз чызг, уымæн амал не ‘р҃аудзæни: мæ бар мæхиуыл нал цæуы. Дæхæдæг дæр æнæ уынгæ нæ дæ, мæ сæрæн кæй нал дæн, кæд уыцы ранмæ цæмæн æрçыдтæн, уый дын æргом нæ уыди, уæддæр. Ныр уый бамбар, æз дæ афтæ бауарзтон æмæ мын, æвæдза, исты зæрдæ нæ бавæрдтай, уæд мæ царды сæр нал райсдзынæн.

— Мæ фыд уый куы базона, æз дыккаг усæн фæцыдтæн, уæд ын куыд маст, куыд уайдзæф уыдзæни уыцы хъуыддаг, уый йæ ‘рðхорд æмгарæй хуыздæр ничи бамбардзæн, стæй æз дæр аккаг куыд скæндзынæн мæхицæн, æмæ мæ разагъд фыд, мæ иунæг æфсымæрмæ уайдзæф æрхая, æмæ дзыллæй ‘хæн ныхкъуырдæй цæрой мæ сæрапонд. Аннæмæй, уыйбæрц кæимæ фæцардтæ, дæхицæн адджынæн, уарзонæн кæй бацагуырдтай, дзырд кæмæн радтай, уый баффхæрын хъуамæ ма бахæссай, ма, дæ сæрмæ, Хуыцауæй дæр æй нæ бауæнндзынæ.

— Лыгтонд мын у уыцы хъуыддаг дæр: кад æмæ йæ радæй арвิตдзынæн йæ фыды хæдзармæ, æгъдау куыд амоны, афтæ.

Уыйадыл æлдар усы арвыста йæ цæгатмæ. Чызг бамбæрста, зын фадаты кæй бахаудта, зынæй кæй фервæзын кæндзæн йæхи, зынæй кæй нæ бачъизи кæндзæн йæ фыд æмæ йе ‘фсымæры цæсгом дæр. Уæд ма йæ сæрæн уыцы хос ссардта, æмæ æлдary галуаны бамбæхст, авд дуары дзы сæхгæдта йæхиуыл æмæ нал каст æддæмæ.

Æлдар куы тызмæгæй, куы сабырæй æвзаджыхатт æруадзы, хатын æм сисы, лæгъстæ йын кæны, фæлæ чызг ком нæ дæтты.

Зындзинæдтæ æвзары чызг мæсыджы авд дуары фæстæ: тыхсы æнæ хæринагæй дæр, дойныйæ дæр, уыцы уынгæт ран æй фыдæхсæвтæй сист баҳордта; фырмæстæй хаттæй-хатт кæуын байдайы æмæ йæ цæссыг налхъуыт-налмас фæрдгуытæ абузын сисы.

Иу бон æлдарыл дзырд сæмбæлд, йæ ‘рðхорд Чабæйæ кæй æрбаздæхы, стæй дзы кæй куры, цæмæй æлдар чабæдзуы размæ сæмбæла иу бонцау, цæмæй уыцы ран бацин кæнной кæрæдзи-уыл. Уацхъуыдæй æлдary зæрдæ цанæбары бауыдаид, фæлæ йын уæддæр æдзæугæ амал кæм уыди.

Кæрæдзийæн салам радтой дыууæ æрдхорды, æмæ чабæдзуа дзуры:

— Цæй тарæрфыгæй кæсис, цы кодтай? Дæхи хуызæнæй дæм куы ницыуал бæzzад æппындæр. Бирæ мæгүуырдзинæдтæ бав-

зәрстам мә фыртимә: кәм әххормаг, кәм әнә дон, кәм тасы бон абырджытәй, әдзәрәг, әнтәф бәстә, фәлә, бауырнәд дә, бауырнәд, ахәм рәстәг мыл никүы скодта, мә зәрдыл кәд наә ләууытә, кәд дә наә мысыдтән. Мә хәдзармә, мә иунәг чызгмә афтә не ‘хайдат мә зәрдә, дәумә куыд әхсайдат. Ныр дәр дәм ме ‘рвысты сәр уыди уымән, цәмәй дә федтаин тагъдәр. Уәд мәм уымә цы ңастанәй кәсис?! Афтәмәй та мыл, Хуыщау ме ‘вдисән, әрхъәцмә наә хъәцытә, дә цардыйн ад наә кодта әнә мән.

— Мә хәлар, хатыр дә курын, дәхицән уыци зын скән. Иу чысыл мәм әрбайхъус, әз дын радзурдзынән, мәхи хуызән цәмән нал дән, мә зәрдә дыл цыма сивтон, афтә дәм цәмән зынын, уыдонән с’ ахкосаг. Фәлә дәм бахатин, дзурынмә дын кәй хъавын, уыдон арф әвәрәнәи мәхимә, мә риуы, мә зәрдәйи мидәт куы бazzадаиккой, уәд бирә хуыздәр уыдаид. Нә сә тәры, наә, мә зәрдә дәуән радзурын: стыр низ дын куы скәной, уымәй дын тәрсын.

— Сомбон кәй базонон, фәстәдәр кәй фехъусон, уый мын ды, мә иунәг әрдхорд, раздәр куы радзурай, уәд растдәр әмә пайдадәр уыдзән. Сәинаг цы низәй уон, уымәй хъумә раздәр басәйон, мә хәс зынәй дәр раздәр хъумә бафидон. Зәгъ мын дә зәгъина! Әз дәм хъусын.

— Уәдә фәүәд дә фәндөн. Дә иунәг чызг царди мә хәдзары йәхи хәдзары хуызән. Дыууә уыдистәм әмә, ныйтардҗытә сәхи хъәбулмә афтә наә бафәрәзтаиккой кәсисин, зилин, афтә йәм зылдыстәм, кастыстәм. Нә хәдзары цы артам, уымәй йын ницы бацауәрстам. Чызг, раст зәгъын хъәуы, иу дыууә болы рәсугъдәй равдыста йәхи. Фәлә стәй... Стыр зын мын у йә зәгъын дәр... Стәй әвиппайды афәлывта йә хуыз. Зәххыл наә разындзән ахәм әнәгъдаудзинад, ахәм әгаддинад, уый йә сәрмә цы наә ‘рхаста. Ус әмә ләг уыдистәм әмә наә кәрәдзийән кард әмә фыд фестын кодта йә фыдәвзагәй: мәнән – иу дзырд, наә хәдзары әфсинән – аннә дзырд. Уый дын йә иу хъуыддаг. Аннәмәй афтә суагъта йә ңастанә, әмә фәсивәдәй бирәтән ныфс әвәрдта, аккаг цәмәй наә уыд, ахәм хъуыддәгтәй. Цы, цы! Әмә цәй бәрцытә наә бахъәцыд йә ңастанә! Мәнән дәр, дә иунәг әрдхорд әфсымәрән, баждәхт әмә кәд хъардта йәхи. Дә ңастанә бахәрай, зәгъгә, йын баяйдзәф кодтон, бартхъирән әм кодтон дә номәй.

Уйиадыл нын афтә фәтәргай, әмә баңыди мәсүдҗы, авд дуары сәхгәдта йәхиуыл, наә размә нал әвдисы йәхи. Уыцы ран цы мигәнәг у, Җәмәй Җәрі - Хуыңау йә зонәг. Даә иунәг чызджы бавәрын дын кәй наә бафәрәзтон, мә хәдзары дын әвзәр уаг кәй райста, уымәй даә стыр къәмдзәстыг фәдән, мә иунәг әемгар, стыр зылын хонын мәхи дәр, мә хәдзары әфсины дәр.

Уәд чабәдзау әлдар баздәхт әмә әрвнәрәгаяу байдыдта дзурын йә иунәг фыртмә:

- Мә фырт, де ‘фсымәр-хо әмә мә иунәг чызг Җытәе бакодта, уыдон фехъуыстай мә хәлары дзыхәй дәхи хъустәй. Цәугә тагъд ме ‘рдхорды хәдзармә, мәнә ацы сыйыхъ дәр айс демә. Аргәвд де ‘фсымәр-хо әмә мә иунәг чызджы. Йә тугәй мын әрхәсс ацы сыйыхъы дзаг. Әз цалынмә мә иунәг чызг, мә хъәбулы тугәй мә дойны басәттон, уалынмә наә басабыр уыдзән мә маң, уалынмә фәцәуниаг наә дән мә хәдзармә, адәммә нал равдисдзынән уалынмә мә Җәсгом. Цәрынәй-хәрынмә уыцы ‘вәрд (хъахъхъәд) фәкодтон мәхицән, никуы ницәмәй бачъизи кодтон мә Җәсгом, кад әмә радәй дзылләты астәу фәхаттән. Ныр мын мә иунәг чызг, мә уарzon хъәбул, мә сәр ралыг кодта зәрондырдәм, фәхудинаг мә кодта, Җәрдудәй мә бафтыдта мәрдтыл. Къәмдзәстыгай бazzад мә иунәг әрдхорда дәр әнаахкосәй. Зәнәджы маң Җәй зын уромән дә, Җә! Тагъд бакән, әнхъәлмә дәм кәсдзынән ацы ран.

Фырмәстәй, Җәхәртәкалгә баләууыд әлдары фырт йә фыды әрдхорды хәдзармә. Тызмәгәй дзуры чызгмә, дуар ын куыд бакәна. Чызг, хъуыды циу, уый дәр әй наә кәнен.

Уәд әм әфсымәр байдыдта ләгъзәй дзурын:

- Ма тәрс, мә хо, ма тәрс, дуар мын бакән, әз де ‘фсымәр дән.

- Кәд әмә әңгәйдәр мә иунәг әфсымәр дә, уәд мә мады къухдарән әрбаппар, намә дәм фәстәмә дәр наә акәсдзынән, дуар дын наә бакәндзынән.

Әфсымәр йә къухдарән баппәрста, чызг әй бакодта йә къухыл әмә уәладзыгәй рагәпп кодта йе ‘фсымәры хъәбысмә.

Әфсымәр әй уыцы хуызәнәй ракусарт кодта зәххыл, кард ын әрбавәрдта йә хурхыл әмә, ныр сәргәвда чызджы, афтә йәм уый дзуры:

– Цы кәнис, цы, ме ‘фсымәр, цы Хуыңау дә ныңџавта! Дәүмә әмә мә фыдмә кәсисиңәй күң сурс сты мә қәститә, аэз мә былыңъәрттә күң хордтон уә уындумә, мә зәрдә сымахыл күң дардтон, мә зындарәнәй мә фервәзын кәндзыистут, мә маң мың райсдзыистут, зәгъигә, уәд мың ай цы хъуыддаг у?

Ләппу әруагъта йә кард, чызджы сләууын кодта йә къәхтыл. Чызг сәрәй-бынмә радзырдта йә зындинәйттә иууылдәр. Афсымәры зәрдә фәтасыди, фәтәригъәд кодта йә хойән, кәрты иу карк рацахста, әрбартгәвста йә, сыйыхъ карчы тугәй айдзаг кодта. Бәхыл сбадт, чызджы йә фарсмә сәргъяевта әмә араст әлдары галуанәй.

Цауы, цауы әмә фәндагыл фәсвәд иу пыхсы ныууагъта йә хойы. Йәхәдәгү үңци тәргәбәхәй ныххоста йә фыдмә. Жерхизт бәхәй, сыйыхъ баләвәрдта йә фыдмә. Уйй «Бисмил-ла» загъта, сыйыхъ сдардта йә дзыхыл әмә уййадыл суагъта йә тыппырттә, стәй араст сты сә хәдзәрттәм.

Алдары чызг пыхсы бады әмә сагъәс кәнис, цы уыдзәни, ууыл. Уалынмә йыл цуанон күйттә рамбырд сты әмә йыл рәйинц. Күйтты рәйинмә цуанонтә әрбаудысты әмә дзурынц чызгмә, фәлә сәм уйй фәстәмә дәр нае кәсис. Сә уәлвәд пыхсы астәумә йә бәх әрбатардта әлдар дәр. Цуанонтә әмә күйттә дәр цуан кодтой үңци әлдаримә.

Алдар хъуыддагмә күң ‘ркаст, уәд дзууры чызгмә:

– Цы дә, цавәр дә? Тагъд нын дзуапп ратт, намә дә мә күйттә күйд акъабәзтә кәнной, ахәм ми дын кәннын.

– Хорз әлдар, әртхъирәнәй никуыма ниши амарди, стәй әртхъирәнәй чи фәтәрса, үңци адәймагыл нае сәмбәлдтә: ды цы дә, ахәм чызг бәргә уыдтән аэз дәр, кәд мә ацы сахат зынвадаты ссардтат, уәддәр. Мәхи та дәм уйй тыххәй не здахын әмә дарәсәй рәвдз нае дән – әфсәрмы кәннын.

Алдар цыдәрттә фелвәста йә дарәстәй. Чызг сә ‘рабакодта йә уәлә әмә, цы уыдысты, уымәй араст сты әлдары хәдзармә.

Чызгән уәләдарәсән цәйбәрц хъуыди, уййбәрц әлдар алыхуызон зынаргъ хъуымац уайтагъд балхәнын кодта. Барышта хуийджыттә чызгмә, цәмәй йын сбарой йә гуыры конд, йә ас.

– Мә гуыры конд баринаг наеу, – загъта чызг, – аэз исказ үүйд мә уәлә не скәндзынән. Мәхимә мың рахәссүт, мә

фәлыштән цы хъәуы, уыдон; рахәссүт мын хәсгард, судзин амә ‘ндахтә.

Әрбадти чызг. Болат хәсгард райста, хъуымәңтә акарста амә уайтагъд йәхи сферлиста йә къахәй йә къухмә.

Уыцы аив дарәсты әлдары чызг равдыста йә конд, скалдта йә хуыз. Йә даргъ дзыкку, саулох бәхы дымәгау, йе счылтыл хоста йәхи.

— Хъуаз фәрәтмә әрцыди, — загъта әлдар, — рагәй-әрәгмә кәмә бәлләйтән, уымәй ма хуыздәрыл дәр фәхәст дән.

Чындзәхсәв сарәзта, амә ус амә ләгәй цәрын байдыдтой, кәрәдзи уарзгәйә, кәрәдзи нымайгәйә. Цыкурайы фәрдыйджы хуызән сын дыууә ләппуойы райгуырди.

Иу аехсәв йә хуыссәнуаты әлдары ус ныууләфыди йә къәхты бынәй.

— Уанцон нау, амә уагәры уыцы уләфт җәуыл кәныс? — бафарста йә әлдар.

— Җәуыл уләфын, цә, мә сабитә дәр дә хуызән куы разыной, — әнәмбаргә, әдиле: уыдон дәр дә тугәй равзәрдисты. Сынды бынәй сынды аевзәры.

— Әмә мын ахәм стыр уайдзәф җәй фәдил бафәрәстай, усай?

— Әмә дә әфхәргә дәр куыд нә бакәнөн: хъаст хъәствәндагай чындәуы. Атал-ауал азы цәрын дә хәдзары; дә дыууә фырты тагъд дә сәрты акәсдзысты, фәлә дәуән дә хъуыдыйы никуы әрцыди мән бафәрсын: әвадатәй дә цы ран ссардтон, уырдәм уәларвәй әрхәудтә, пыхсы иу къудзийы бынәй сәвзәрдтә, әви дуры хуылфәй рацыдтә?

— Дә хорзәхәй, мә хорз әфсин, амә кәд дәуән ныйтарджытә ис, хәстәг-әввахс дын кәд ис, уәд ма мән стырдәр хорз җәмән хъәуы? Мә амондыл ма уәлдай амонд бафтыд.

— Фыдай амә мадай райгуыртән аз дәр, ис мын әфсымәр дәр. Мә мад амард, фәлә мә фыд амә ме ‘фсымәр — цардәгас. Фәнди мә, куы сә басгарин, мә сабиты сын куы равдисин.

Әлдар җәуынмә барәвдзытә кодта йә ‘фсины: хәрд, нозт, ләвәрттә цы хъуыди амә цы ‘мбәлди, уыдон иууылдәр. Кәүүл әүүәндыйд, иу ахәм әмбаргә адәймаджы йын сбадын кодта йә фарсмә, фондзыссаңз барәджы сын бафтыдта сә фәдил, дыууә сабиыйы дәр арвыста сә мадырвадәлтәм.

Җәуынта байдыдтой, җәуынта. Дзәвгар, дзәвгар куы ацыдисты, уәд иу ран доны былмә бахәеццә сты.

– Ацы ран нæ фæллад суадзæм, исты дæр ахæрæм, стæй та фæндæг дæр дардзыстæм, – загъта ус.

Æрæнцадысты, баҳордтой, банизтой. Барджытæ әмæ лæппутæ доны аууон ран нæууыл сæхи æруагътой әмæ æрфын-нæйтæ сты. Бæхтæ астæумæ кæрдæджы хизынц. Ус әмæ әлда-ры хæлар лæг бадынц әмæ сæ цæст дарынц сæ адæммæ.

Уæд лæг дзуры усмæ:

– Рагæй дæр мын уыдтæ тынг адджын, мæ зæрдæмæ дæуæй фылдæр сылгоймаг никүн бацыд. Аккаг скæн, әмæ әмуд куыд æрбацæуæм кæрæдзиимæ.

– Ард дæ фæдыл æфтыйд фæуæд, кæд дæ мæ сæрыхицау уый тыххæй нæ рапвыста мемæ. Ахæм æнаккаг ныхас дæ куыд нал сирвæза, афтæ. Æрдхорд та ма дзы хуыздæр цы вæййы!..

– Мæ фæндон мын сæххæст кæн, намæ дæ хъæбултæй ацы ран иуы æргæвдин.

– Сæ дыууæйи дæр мын куы аргæвдай, уæддæр сæрмæ ба-хæссинаг цы хъуыддаг нæ уа, уый нæ баҳæсдзынæн мæ сæрмæ. Нæ фегад кæндзынæн мæ сæры хицауы!

– Уæдæ ком нæ ратдзынæ, зæгъыс?

– Ницæй тыххæй!

Лæг фестад, кард фелвæста әмæ дыууæ лæппуйы къубæлттæ æрбæргæвста. Ус барджыты дарæстæй лæджы фæлыст рамбырд кодта әмæ доны уыцы фарсмæ аленк кодта. Уыцы ран йæ сæрыхъуынтæ æрбамбырд кодта, худæй сæ æрæмбæрзта әмæ лæджы дарæстæ æрбакодта йæ уæлæ.

Уыцы хуызæнæй араст, иу хъæумæ бафтыд, æххуырсты быннат агуры. Сæмбæлди йыл иу ацæргæ лæг.

– Хорз, æз дæ бауромдзынæн, – загъта лæг. – Мæ фосмæ мын зилинц мæ уæтæры иуæндæс лæджы, иу лæг ма мæ хъæуы, ныллауу мæм, мыздыл бафидаудзыстæм.

Æлдary ус сразы.

Цæрынтæ байдынта. Æркаст фиййæуттæн сæ хъуыддæгтæм, уæтæрты рæвдзытæм. Уайтагъд сын раиртæста сæ хъуыддæгтæ әмæ уынаффæ райста йæхимæ. Фос адих кодта, алы фиййа-уæн дæр бæрæг куыст радта, хуыздæр сæ чи нæма арæхст, ууыл æй бафтыдта, уаг сын сæвæрдта сæ цардæн.

Ноджы баздæхт әмæ фиййæутты цæрæнтæ, уæтæртæ цадæг-гай аивта. Уыдон уыдисты уисæй быд әмæ сæ уый хъæдæй әмæ дурæй ног сарæзта.

Бирә фәхүыздәр фосгәсты цард, бирә фәхүыздәр фосмә зылд. Бәрәгдәр уыдысты аннә уәтәртәй, аннә фосгәстәй.

Цух нал кодтой уазәгәй. Ахәм уазәг сәм наә сәмбәлдаид, кусарт кәмән наә акодтаиккой, хорз кәй наә федтаиккой. Фәлә сә фос уыйбәрц сысты хорз зылдәй, әмә сыл бирә хардз дәр нал зынди.

Фыйяуы кой айхъуысти. Фосджын әлдәрттә, уәтәрдҗынта бәләг байдытой, әлдары ус әххүырсты кәмә уыди, уыцы фосджынмә, ахәм адәймаг кәй уәтәры уынаффә кодта.

Әлдәрттә иуахәмы кәмдәр байу сты. Стүыхт фыйяуы кой әрәфтыдтой. Дзырд радтой уыцы ран, цәмәй басгарой әлдары уәтәр әмә феной сәхи Җаестытәй, цытә бакодта разагъды фыйяу. Фәхабар кодтой әлдармә, әнхъәлмә сәм куыд кәса бәрәг афонмә йә уәтәры.

Әлдар хъуыды байдытта йәхиуыл: кәйдәр әвдҗид бакодта йә ис, йә бис, дзылләтүл айхъуист йә фосгәсты хорзы кой, фәлә сә иу сгәрст нәма бакодта уый йәхәдәг, цы гәнәг сты, уый наә федта.

Әмгъуыды бон әвиппайды әрхызтысты уәтәры әлдар әмә йә уазджытә. Фыйяуытты хистәр зиләнтә кәны, ләттәд кәны уазджытән. Иу нард гал аргәвста, барәвдзытә кодта алы хәрд, алы нозт әмә хорз Җауылнә федтаид йә буц уазджыты? Фәсхәрд уәтәры арәзтытәм, фосы дардмә әркастысты уазджытә. Кәрон нал уыди сә дисән, уыйбәрц хорз сәм фәкастысты, цы федтой уәтәры, уыдон.

Уәд уазджытә фәрсынц сә фысым әлдары:

– Чи у дә фыйяуытты хистәр, кәм федта, кәм базыдта, бакәнын цы бафәрәзта, уыдон, әви сә йәхи сәрәй сарәзта йәхәдәг?

Әлдар сын ницы дзуапп радта – уый тыххәй әмә ницы зыдта йә фыйяуән. Әлдәрттә әрбасидын кодтой уәд хистәр фыйяумә әмә йә фәрсынц:

– Зәгъ-ма ның, зәгъ, чи дә, стәй, кәй сарәзтай, уыдон дәхи сәрәй райстай әви сә исказуыл базыдтай? Чысыл наә федтам мах, ис наә алкәмә дәр фос, уәтәртә, фыйяууттә, фәлә дәүән цы бантыст, уый никәмән ма бантысти, фосы кондәй әмә уәтәртү арәзтәй. Стәй дә фәнд, дә куыст куыд фәзынди дә хицауы хәдзарыл, афтә никәй фәнд, никәй куыст фәзынди иу хәдзарыл дәр. Кәрон нал ис дә хицауы фосән.

— Хорз адәм, сымах цы бафәнда, уый сәххәст кәнын хәссыл нымайын аз мәхицән. Фәлә уын, ңалынмә чи дән, уый сәргом уа, үалынмә уә курын, куыд мәм байхъусат, афтә. Аз уын әрхәссон иу чысыл таурәгъ. Әрмәст аууәнк раттут, мә ныхас мын къуылымпы чи кәна, әргом мын ай чи фаяу, уый ацы ранәй куыд арвitat аәмә әндәр ран урәд куыд әрцәуа, ңалынмә нә радзурон, үалынмә.

Фыйяуы ныхасыл сразы сты.

Үәд, әлдары усыл цы әрциди, уыдан радзырата, цыма әндәр кәуылдәр әрцидысты, уыйяу.

Ус йә таурәгъ куыд кодта, афтә фыццаджыдәр әddәmә парвыстой аәмә бәрәг ран баурәйтой уымән йә фыды әрдхорды, йә фыд Чабәмә куы цыди, үәд кәй хәдзары ңард аәмәйын уыцы әффәрдтә чи бакодта, хәтәгхauәт кәй руаджы фәзи. Уый фәстә парвыстой уымән йә мойы хәлары, йә ләппүты йын чи аргәвста доны былыл, ус йә цәгатмә куыд фәцәйцыди, афтә.

Таурәгъ фәзи дзырд. Фыйяу систа йә худ, аәмә уый хуызән сәрхих әркалдысты худы бынәй!

— Стыр әфсәрмы кәй фәкодтой, лиздәг чи фәзи йә фыды хәдзарәй, йә хъәбулты саузәрдә ләг кәмән сәргәвста, уыйбәрц зынта чи федта, уый аз дән. Ныр у — аәмә мә хъаст хәссын сымахмә — тәрхонгәнәг сымах фәут.

Тәрхоны әрбадтысты, үәдә цы кодтаиккой:

— Ҳәәды хырхәй сә цыппәргәйттәй афадәм, әндәр тәрхон сын нәй!

— Уый нә уыдзән, — загъта иу әлдар. — Цыппәргай дихәй дәр мард мард у аәмә уә агурудзән ие ‘гъдау: мардыкәнд, ныгәнин, фәллой сыл ис. Мә бәхрәгъяумә ис әнәдомд уырсытә, саргъ әвәрд кәуыл нәма уыди. Уыданәй сә дыууәйи къәдзилыл бабәттын хъәудзәни, куийхъәд, куыйдур сә куыд бакәной аәмә се стәгдар дәр куыд нал сбәрәг уа. Уый та сын мә тәрхон.

Алдәрттә фәстаг тәрхоныл сразы сты.

Дыууә әлдары уырсыты дымдҗытыл ныбастой, аәмә сә уыдан ныппырх кодтой.

Кәрәдзиуыл фәцинта кодтой әлдары ус, йә фыд, йә мой. Ус аәмә та йә мой ңәрынта байдытой, зәнәг дәр та сын рацыд аәмә та амондҗынай әрвистой ңарды бонтә.

УАРЗТ

Раджыма-раджы цардысты мәгуыр ус әмә ләг. Уыдан кәрәдзи афтә уарзтой әмә доны къус дәр иу әнә се ‘ннә нә банизтаид. Цас мәгуырдар цардысты, уйиас кәрәдзийән ад-джындар уыдисты.

Фәцардысты къорд бонты афтә. Ләг кодта цуаны күист, ус та хәдзары күист. Йу бон цуаны ацыди мәгуыр ләг әмә иу хохыл амардта саг. Уыци хохыл, цуаны уыди мәличчы цуанон дәр, мәгуыр ләджы фәрсы:

- Ай мәличчы бәстә күи у, уәд дын ам цуаны бар чи радта?
- Әз алыхатт дәр ам цуан кәнин, фәлә ды та чи дә?
- Әз мәличчы цуанон дән әмә дын әнә сардаугә нәй.
- Цәүыл мә ардауыс, саг амардтон, ахәсс ын йе ‘рдәг, цом хонгә дәр ма дә фәкәндзынән.

Ракодта мәгуыр ләг мәличчы цуаноны сәхимә. Мәгуыр ләджы ус уыдис ахәм рәсугъд – хуртә әмә мәйтә хъазыдисты йә дәллагхъуырты. Мәличчы цуанонән йә бон әхсәвәр бахәрын нал уыди фыр уарзондзинадәй.

Мәгуыр ләг әй фиппайдта; әрмәст дзургә ницы скодта. Райсомы цуанон мәлиикмә фәңғыдис әмә ын зәгъы:

– Дағ фыдахәй фесәфон, мәлиик, айбәрц цуаны цәуын, алы хәхты, алы быдирты фәзилын, никуыма федтон мәгуыр ләджы усы хуызән рәсугъд ус, мә уд йә мидәг бazzади. Мәнән мәе бон ницы у, фәлә ды мәлиик дә, дәе бон бирә у, әуыцы усы хуызән дә күи уаид, уәд бон куывидән әрвитис, әхсәв та чындахсәвән.

Мәлиик байхъуыста йә цуаноны ныхәстәм әмә әрцыди мәгуыр ләгмәй йә цуанонимә. Мәгуыр ләг бамбәрста – хабар хорз нал у, әмә фәрсы йә усы:

– Әвәццәгән, Хуыщауы нә фәндү, мах нә цард иумә фәкәнәм, уый? Мәлиик йә цуанонимә әрцыдисты әмә нын нә цард халдзысты.

– Мәт ма кән, мә сәрү хицау, уарзт кәм ис, уым йә басәттын зындәр у, зәгъ мын, куыд мәе уарздзынә амәй фәстәмә фылдәр.

Мәгуыр ләг ард баҳордта йә уарзты тыххәй, ус дәр афтә. Мәгуыр ләг мәличчы размә рацыд әмә йә хәдзармә бакодта. Мәлиик зәгъы мәгуыр ләгән:

– Да алыбон мæ зæххыл цуан кæнис, æмæ мæн та бынтондæр ферох кодтай, ныр да æмæ дæ ус дæр хъуамæ кусат мæнмæ!

Мæгуыр лæг зæгъы:

– Даæ зæххыл кæцæй цуан кæнин, мæнæн мæ фыдæй куы бæззадис?

– Даæ фыд мæлиkk никуы уыдис, дæхæдæг та – уæлдайдæр, дæттын дын райсоммæ æмгъуыды бар.

Мæлиkk æмæ йæ цуанон рацыдисты. Мæгуыр лæг йæ усимæ хъуыды байдыдтой, уæдæ цы хуыздæр хос æримысæм. Лæг зæгъы йæ усæн:

– Даæу мæлиkk куы акæна, уæд дæ мæнæн пайда нал ис, æз та уыцы хабар мæлиkkæн нæ ныуудзæзынæн.

Ус загъта:

– Мæлиkmæ сændongæсæй кусы мæ фыд. Мæлиkk æй нæ зоны, æз сændongæсы чызг дæн, уый. Аз уымæ фæцæудзынæн, ды та мæлиkmæ æмæ йын зæгъ, зæгъгæ, æз æрцыдтæн, фæлæ мæ ус кæдæмдæр фæлыгъди. Кæд дæ æрцахсой, уæд æз хос кæндзынæн дæ фервæзынæн.

Мæгуыр лæджы чызг ацыдис йæ фыдмæ, йæхæдæг та æрцыд æмæ йын загъта, йæ ус куыд фæдзæхста, афтæ. Мæлиkk зæгъы мæгуыр лæгæн:

– Да мæн сайгæ кæнис, барай дæ усы бамбæхстай!

Æрцахсын кодта мæгуыр лæджы æмæ фæдисæттæ фервыста фæйнæрдæм, алы хъæумæ, алы хæдзармæ, фæлæ никуы ницы ссардтой.

Мæлиkk тынг смæсты, фæлæ уæддæр фæдисæттæ ноджы агуырдтой усы.

Ус æрцыди мæличчи сændongæсmæ. Сændongæс базыдта йæ чызджы æмæ йыл лæджы дарæс скодта, фысдзармæй худ æмæ кæрç дардта ус, лæджы хуызæн зындис. Афтæ рацыди цасдæр рæстæг.

Иу хур боны ус зæгъы йæ фыд сændongæсæн:

– Абон тæвд бон у, æмæ доны мæхи хъуамæ ныннайон.

– Найгæ ныккæн, фæлæ дæхи дæр хъахъхæн, куыд ничи дæ фена.

Чызг ацыди доны билмæ, йæ дарæс феппæрста æмæ йæхи найын райдыдта. Уыцы рæстæджы мæлиkk доны билтыл разылдис æмæ йæ ауыдта. Базгъордта йæм, йæ цонгыл ын фæхæңыд æмæ дзуры:

– Аз дәу цырагъы рухсәй күң агурын, уәд кәм уыдтә?

Акодта йә, хицән уаты йә бакодта, дзырдатайын, цәмәй йә ус сұыдаид, фәләе уый нә разы кодта.

Сәндонгәс әнхъәлмә каст йә чызгмә, фәләе никуыщәй зынди. Доны былтыл азылдис әмәе йын йә дарәс ссаңда. Сәндонгәс бамбәрста хъуыддаг әмәе ныккуыдта. Изәрдалынгты раңаңыздис йә къәсмә. Уәд әм фехъуыст йә чызджы ныхас. Сәндонгәс әхсәвы даргъ асин баҳаста әмәе йә чызджы раргъявта рудзынгәй. Уәрмы йә бамбәхста, йә сәр ын бамбәрзата.

Мәлиkk бөнү баңыдис усы уатмә, фәләе йә нал байиәфта. Ногәй та фәдис ныхъхъәр кодта, агурын байдыдтой усы, фәләе нал зынди. Мәлиkk дзырдадта, кәд артә бөнмәе не ‘рҼауа ус, уәд ын йә ләдҗы арцауындзәзәни.

Сәндонгәс әхсәвигон райдыдта сиси ын къахын әмәе артыкаг бөнмәе мәгүыр ләг кәм уыди әмбәхст, уырдаем бақъахта, ракодта йә, бамбәхста йә йә уәрмы. Мәгүыр ләг әмәе ус кәрәдзиуыл ныщцин кодтой. Бонрухсәй мәлиkk баңыди, мәгүыр ләг ахәстәй кәм бадт, уырдаем. Федта уырдыгма къаҳт хуынкъ. Күйд аргуыбыр кодта мәлиkk уырдаем, афтәй йә сәндонгәс фесхуыста, әмәе ныххаудта мәлиkk хуыккомы. Уәле йыл дуртә ныккалдат, разәй та йә әхгәнгә скодта, әмәе фесәфти мәлиkk. Йә быннаты йын сәвәрдтой мәгүыр ләдҗы, мәличчи ңуаноны та ауындзәзәк кодтой.

Ахәм хуызы мәгүыр ләг йә усимә сәрәрәг сты, йә каиси фәрцы.

АХУЫРГЕНЕГЕН ӨХХУЫСЕН

МАМИАТЫ Изетә

АИВАД — УДВАРНЫ РÆЗÆН

(Интегративон урокты цикл)

Иуәндәсәм урок.

ДУНЕСКОНДЫ НЫВ-ФÆЛГОНЦ – АВТОРЫ СФÆЛДЫСТАДОН «НЫСТУАН»

Эпиграф:

«...художник и исследователь национальной культуры – Махарбек Туганов, мудрый человек, открывший и оставивший нам свой взгляд на обустройство социального мира, своеобразную модель (формулу) народной жизни, ее материальной и духовной гармонии» (В. Цагараев).

Урочы хәстә:

1. Тугъанты Махарбеджы сфæлдыстады сәйраг әүүәлтә сбæлвырд кæнын;
2. Нырыккон аивад әмәл литературæйи мифопоэтикон фæлгонцадән цы нысаниуәт ис, уый иртасынмæ ахуырдауты цымыдис кæнын; мифологион-символон «тексты» анализыл сæ фæцалх кæнын.

Урочы фæлыст: Тугъанты Махарбеджы ныvtæ, уыдонимæ – «Нарты куывд»; абарынæн – Хохты Аслæнджелийы иллюстрацитæ «Нарты кадджытæм» («Уырызмæг әмәл Хæмыцы райгуырд», «Батрадзы денджызәй куыд расайдтой» әмәл æнд.); интерактивон фæйнæгыл – мифопоэтикон хъуыдкæненады цæвиттонтæ (Дунеон бæлас, мандала, ритуалы ныvtæ әмәл а.д.); Хосроты Тотырбеджы симфонион эскиз «Нарты куывд» дискил фыстæй.

Урочы хуыз: Иугонд урок-беседә иртасән куысты элементтимæ.

I. ХÆДЗАРМÆ КУЫСТ СБÆРÆГ КÆНЫН

Скъоладзаутæ радыгай кæсынц Малиты Васойы циклы әмдзæвгæтæ, раздæр уал, Махарбеджы ныvtæй дзы кæцыйыл

цәуы ныхас, уйй сбәлвырд кәнгәйә: 1) «Цоппай», 2) «Күндәппарән къәдзәх», 3) «Бәхфәлдисән», 4) «Туджджынты фидыд», 5) «Ацәмәзы цагъд», 6) «Күргаләгон», 7) «Әлдар әмә цагъар», 8) «Сослан әмә Алыбеджы фырт Тотрадз», 9) «Сосланы мәләт», 10) «Әхсар әмә Әхсәртәджы мәләт», 11) «Инәлар Тормасов әмә уацайраг растадонтә», 12) «Чермен», 13) «Рәхысбаст Амран». Зәгъынц сә хъуыдытә ныв әмә йә поэтикон «фәлгонцы» фәдыл.

II. Беседә:

Урочы ацы хайы скъоладзаутә, Малиты Васойы номарән әмдзәвгәйыл («Тугъанты Махарбеджы нывтәм кәстәйә»-йы райдайән хай) әңцайгәйә, әрбәстон кәндзысты сә хъуыдытә нывгәнәдҗы сഫәлдыстыады фәдыл әмә сә бәлвырд фәткыл ныфғысдзысты сә тетрәдты (иу скъоладзау та – фәйнәгыл).

– «Дә ныв – паракат әмә бәрц» – Малиты Васойы әмдзәвгәты цикл райдыйта ацы рәнхъәй. Күйд ай әмбарын хъеуы? (Тугъанты Махарбег, әмткәй әркәсгәйә, нывгәнәг-монументалист у. Йә хуызфыссынады сәйрагдәр бынат ах-сынц ас әмә мидисәй егъаю сюжетон нывтә. Уыдоны «парахатәй» әвдист цәуы адәмы цард, фәлә дзы уәлдай ницы у, уымән әмә нывгәнәгмә ис эстетикон бәрцы әнкъарән. Әвәццәгән, ууыл дзуры әмдзәвгәйы райдайән рәнхъ).

– Фыццаджыдәр цавәр нывтә ауайынц уә цәстыйл, ацы поэтикон рәнхъ бакәстәйә?

Скъоладзаутә, әвәццәгән, ранымайдзысты нывгәнәдҗы егъаю кәттәгтә («Нарты куывд», «Цоппай», «Адәмон тәрхон», «Бәхфәлдисән», «Зәйласт Арасенда» әмә әнд.).

Иу хатт ма сил цәст ахәсгәйә, пъланмә бахәсдзысты, дзырдән зәгъәм, ахәм пункттә:

1. Тугъанты Махарбеджы нывты вазыгджын әмә бәстон хъуыдыганд композици, сә эпикон уләфт әмә фидыц;

2. Дзыллон архайды психологиям әмә лаконизм;

– Уәд цы мидис әвәрд ис Малиты Васойы номарәны ацы ныхасы та – «Тых әмә зонды стыр әмгүыстад»? (Тугъанты Махарбег йә аивадон уацмысты кад кәнен адәймаджы хъару әмә зондән, уыдон хицәнтәй дәр адәймагән сты әрдзы стыр ләвар, фәлә сын иумә та әмбал наәй. Әниу ацы поэтикон фразә, гәнән ис, әмә дзуры нывгәнәгән йәхি характерис-

тикәйыл: ома Махарбеджы кәттәгтә сты сә авторы сәфәлдистадон егъяу курдиаты әвдисән, фәлә сә уынәм иртасәг зонды нысантә дәр; иуәй нын эстетикон ахсызғондзинад хәссынц, иннәмәй та – ирон адәмы историон цард әмә мифологион-фольклорон хъуыдықәннынады тыххәй, аргъ кәмән нәй, ахәм цымыдисаг әмә нымаинаг зонындзинәдтә).

Сқыладзаутә әркәсдзысты, героикон темәйыл фыст уацмысты Махарбек адәмон характертә күйд ныв кәнен, уымә («Инәлар Тормасов әмә уацайраг растадонтә», «Әртындәс коммунары фехст», «Туджджынты фидыд» әмә әнд.), ахуыр-гәнәг сә базонгә кәндәзәнис ноджы Джусойты Нафийы иттәг раст әмә арф фиппаинагимә («Изображает ли он (Тугъанты Махарбек. – М. И.) крестьян-повстанцев XIX века или участников революционных боев начала XX века, красных партизан или героев Великой Отечественной войны, портреты писателей (Коста Хетагурова и Елбасдуко Бритаева), или этнографическое примирение кровников, – в персонажах художника нас неизменно привлекает в первую очередь горделивое величие в осанке, особая тугановская стать, богатырское сложение и сила духа. Люди на полотнах Махарбека наделены такой физической и духовной энергией, что невольно убеждаешься – героическое в человеческом характере есть черта ведущая, оно в нем неиссякаемо»).

Уый фәстә күисты пъланы фәзындзәнис ног пункт:

3. Героикон характертә әмә цауты ахадгә равдыст.

– Күйд «ратәлмаң» кәндзыстут ацы поэтикон рәнхъытә: «Фәрәт, фәндир әмә әнгүйрстуан, Нә рагон уд, нә рагон әрдз?» (Уыщы агууәл нахәдәгә дәр рахатыдтам әмә йыл дзырдат: Махарбек йә хъус тынг дардта ирон адәмы мифологи, фольклор әмә историмә («Нә рагон уд»-мә), ноджы йә царды уагмә, йә аивады гүйрәнтәм, этнографион бәрәггәнәнтәм («фәрәт, фәндир әмә әнгүйрстуан»). Уәлдәр ма йыл дзырдат, курдиаты тых әмә историон-этнографион зонындзинәдты «әмгүйстадыл» амад у нывгәнәгән ие ‘ппәт сәфәлдистад, ирон тызмәг әгъдәутты уый фыццаджыдәр федта адәмы күйрыхон зонд әмә гуманизмы агууәлтә).

Сқыладзаутә фыссынц пъланы радон пункт:

4. Махарбеджы историон-этнографион нывты гуманистон әмә философон нысаниуәг.

—Үәд үауыл дзурәг у поэты иннә рәнхъ та: «Кәуы дә кәттаг әмә худы»? (О, уый әңгәг аивады миниуәг у: адәймаджы зәрдә дзы кәм цинәй дзаг кәны, кәм та ставд цәссыг нызгъалы).

Уый фәстә скъоладзауты цәстәнгас аздахән ис, Тугъанты Махарбеджы хуызфыссынад ныл афтә тыхджын цәмә гәсгә ахады, уый сбәрәг кәннынмә («Чермен», «Гокъонаты Кябә», «Рәхыхысбаст Амран» әмә әнд.):

5. Архайды драматизм әмә экспресси; ныв-фәлгонцты цәстуынгә скульптурон формәтә;

Дардәр скъоладзаутә интерактивон фәйнәгыл бакәсдзысты Джусойты Нафийы фиппаинәгтә Нарты каджыты темәйыл фыст Тугъанты Махарбег әмә Хохты Асланджерийы нывты фәдыл: «У Махарбека Туганова удивительно интимное общение с нартским эпическим миром, с его бытом, персонажами, их действиями. Это общение живое, человеческое, эмоционально конкретное. Эта особенность тугановской трактовки нартского эпического мира становится очевидной, когда невольно сопоставляем яркий, живой, эмоционально насыщенный и безудержно динамический мир, созданный Тугановым, с тем, как видит и изображает мир нартских богатырей другой талантливый художник А. Хохов. Там общение с эпической средой чисто умозрительное, отвлеченное. Художник соприкасается с эпическим миром лишь воображением. Самый этот мир чужд ему и удален от него безмерным оледеневшим пространством и временем, сквозь толщу которого не пробиться никакой человеческой эмоции».

Бакусинағ: Абарут кәрәдзиимә дыууә нывгәнәджы сфәлдыстад әмә зәгъут, разы стут ахуыргонды хъуыдымә?

Ацы күисты фәстиуәг уыдзәени пъланы радион пункт:

6. Махарбеджы нывты эмоцион әндәвдад әмә хъомыс;

Тугъанты Махарбег фольклорон сюжеттыл цы уацмыстә снывәста («Уастырджи әмә Дзерассә», «Донбеттыр», «Әхсар әмә Әхсәртәджы мәләт», «Балсәджы цалх», «Дыуудәстәноны равзәрд», «Сослан Мәрдты бәстү», «Сослан әмә Балсәджы цалх», «Сосланы мәләт», «Сослан әмә Алыбеджы фырт», «Батрадз фәхизы әрдүйин хидыл», «Батрадз хуыцәуттимә тохы» әмә әнд.), уыдоны сәйраг миниуджытыл әрдзургайә ма скъоладзаутә фәфиппайдзысты:

7. Нынгәнәджы хъәздыг әмәх хуызджын аивадон фантази;

– Цавәр әүүәлтә ма рахицән кодта Васо нынгәнәджы сфералдыстады? Уәхъуыдты бағидар кәнүт поэтикон рәнхъытәй.

(Скъоладзаутә фәнысан кәндзысты, традицитә әмәх фәлтәрты кәрәдзиуыл бәттәг курдиаты зынг («Әнусон змәлдән зынг дәтты»); царды әндзыг әңцойад сафәт динамизм («Хәты, хуымгәнгә, дымгә фурдыл Әмәх әрра тыхәй сәтты, Хуыснаға чи нымбәхст йә арфы, Гъеуыцы фын – мәрдон, уәззая...»).

– Малиты Васо йәхәномарән әмдзәвгәйи кәрон дзуры Махарбекен йәхи цардвәндагыл. Зәгъут-ма, цавәр поэтикон фәрәзәй спайды кодта, цәмәй равдиса нынгәнәджы вазыгджын хъысмәт? (Антитетәйә: «Хәцы уым урсы ныхмә сау Әмәх дыл сау хъылма рәдзәхсү»).

– Әмдзәвгәйи контрастон ахорәнтә – сау әмәх урс. Әнәмәнг сын ис символон нысаниуәг. Фәлә-ма зәгъут, ацы ныхмәвәрдил цы контексты әмбәләм, уым уәм әнахуыр ницы фәкастис? – «Дәу дәр дәхъысмәты зын тавы, – Хәңцы уым урсы ныхмә сау...». Нынгәнәджы йәхәномарән күйд хъумә тава? Кәнә ма мәнә чысыл дәлдәр ноджы иу контраст: «сау хъылма» – «сәентты рухс». Иуәй, нынгәнәгыл цард «сау хъылма рәдзәхсү», иннәмәй та йәхәномарән – хохәй бәрzonдәр. Йе сфералдыст нывтә, йәхәномарән фәндәтәй иштән абони әмәх фидәни фәлтәртә фәдзәхсәзисты сә фәстагәттән, йәхәномарән цәрдзәенис әнусты («Йәхәномарән систа дәу әнус, – Дәхъысмәты рухс, Дәхъысмәты рухс, Дәхъысмәты рухс»).

Ацы поэтикон рәнхъыты Малиты Васо бавәрдта, нынгәнәгән йәхи кәттәгти цы арф философон хъуыдтылы әмбәләм, уыданы әнгәс вазыгджын мидис. Фыссәг әрәмных кодта царды хәрам әмәх аудән, йәхәномарән тыхсәттәг әмәх хъарудәттәг райдайәнтә, цәмәй дзы мах скәнәм диссаджы хатдзәг, зәгъгә, сау әмәх урс, хорз әмәх фыд, уарзт әмәх хәрам, иу аппы хуылфәй рацәугә чи у, дунеуәвынады ахәм фәйнә хуызы сты. Адоны хъәбысхасты фәстиуәг – царды змәлд әмәх ноджы курдиаты тых дәр. Әнә цәлхдуртә курдиат мынәг кәнә. Нынгәнәг йәхәномарән арт куы наә цәгъда, цардән йәхъуына, йәхәномарән «мәрдон фын» куы наә сафа, уәд әй «әнусы цъуппил» наә, иууыл әввахс «үәлкъуыппыл» дәр не сүйнәзистәм.

III. НОГ АЕРМÆГ.

Ахуыргæнæг йæ раныхасы скъоладзауты зæрдыл æрлæууын кæндзæнис, Тугъанты Махарбег, реалон училиштей ахуыргæнгæйæ, Къостайæ цы ныфсæвæрæн ныхæстæ фехъуыста, уыдон йæ дардæрæ хъысмæтыл куыд тынг фæзындысты, уый. Аæригон лæппу йæ зæрдæмæ канд Къостайы нываивады традицитæ нæ аиста, фæлæ ма уымæн йæ рухстauæджы зондахаст æмæ архайд дæр. Махарбеджы курдиат арф фæд ныууагъта ирон культурæйы алы къабæсты: историйы фарстытæ, адæмон сфаæлдыстад æмбырд кæнын æмæ иртасын, ирон аæгъдæуттæ æмæ цардвæтк ахуыр кæнын; ирон традицион уæлæдарæс рагзамантæй XIX æнусы кæронмæ, ирон рагон кæфтыты мидис – ацы æмæ бирæ æндæр фарстытæ агайдой нывгæнæджы хъуыды æмæ сфаæлдыстадон цымыдис, разæнгард æй кодтой йæ бирæ аналитикон уацтæ фыссынмæ («Кто такие наарты?» (1925); «Новое в Нартовском эпосе» (1946); «Изобразительное искусство Юго-Осетии» (1940); «К истории осетинского народа» (1950); «Осетинские народные танцы» (1950); «Осетинское народное искусство» (1951); «Элементы театра в осетинском народном творчестве» (1951). Махарбег ныффыиста ноджы къорд уацы Къоста-нывгæнæгыл. Стыр кад ын кæны куыд ирон нываивады бындуруæвæрæгæн, йæхи хоны Къостайы фæдон.

Ам, æнæмæнг, ахуыргæнæджы хъæудзæнис, Тугъаны-фырты сфаæлдыстады традици æмæ ногдзинады фарстыл æрдзурын. Скъоладзауты зæрдыл æрлæууын кæндзæнис, Махарбег «академион реализмы» бындурыл цы сюжеттæ ныффыиста, сунг уыдоныл дæр æнæзынгæ кæй нæ фæцис европæйаг ног аивады тæваг. Уый фæдыл иртасджытæй иуты æхсан æрфидал ис ахæм цæстæнгас, зæгъгæ, эскизы хуызæн сты, афтæ зыны, цымы сыл кæронмæ куыст не ‘рцыдис. Аæвæцæгæн, раstdæрыл банимаинаг у иннæты хъуыды, ома, нывгæнæджы иуæй-иу фæлгонцты деформаци – уый у барæй равзæрст аивдзинады формæ. Тугъаны-фырт, зæгъы Цæгæраты Валери, равзæрста идеалистон, «æнæхин» (наивон) эстетикæ, цæмæй уый æххуысæй йæ адæмæн фæндаг бацамона Традицийы гуыраентæм, удварны рох хæзнатæм (амынд чиныг, ф. 418).

Нæ бон афтæ зæгъын дæр у: нывгæнæг йæ туджы рахаста ирон аивадæн Къостайæ баззайгæ «ныстуаны» традици æмæ нæ йæ алы уацмысæй дæр «здахы» адæмы куырхон зонд æмæ

фәлтәрдзинадмә. Афтә, «Цоппай»-ы сиды ирвәзынгәнәг иудзинадмә (абар: Къостайы «Цәйүт әфсымәртау раттәм нә къухтә Абон кәрәдзимә...»); нывы «Инәлар Тормасов әмә уацайраг растадонтә» – састәй дәр фыдгулыл үәлахиз кәннынмә (абар, Къостамә: «Я не боюсь разлуки и изгнанья, Предсмертных мук, темницы и цепей...») кәнә: «Я счастия не знал, но я готов свободу, которой я привык, как счастьем дорожить, Отдать за шаг один, который бы народу Я мог когда-нибудь к свободе проложить...»); «Куыздзәппарән къәдзәх»-ы домы худинаг сәрмә нә хәссын (абар: Къостамә: «Нәү сусәг хорзән йе ‘цәг ном, Налатән та – йә фәсномыг»); «Рәхыс-баст Амран»-ы – сәрибары сәраппонд әвирхъау рисән быхсын (абар: Къостамә: «Фесәфәәд сай ләппу цардбәллон, – Чи мә цы айса – йәхи!..») әмә а.д.

Фәлә нывгәнәджы иууыл ахсджиагдәр фәдзәхстыл әмбәләм йә разагъды «Нарты күывд»-ы.

Тугъанты Махарбеджы сфаәлдыстад иртасыны күист логикон агъдауәй әмбәлы ацы нывәй балхынцъ кәннын. Скъоладзаутән зәгъын хъәудзәенис, кәй йын ис дыууә варианты, фыццаг у акварель (доны тад ахорәнтәй фыст), йә саразыны датә – 1927 аз; дыккаг – сойын ахорәнтәй фыст, Махарбег ыл күиста 1948–1952 азты, суанг йә амәләтты бонмә. Ныв – йә ас әмә ўе сфаәлдыстадон фәндмә гәсгә – у монументалон, автор дзы бавәрдта вазыгджын әмә ахсджиаг мидис. «Нарты күывд»-ы колорит рәзы «хъарм» сырх әмә «уазал» цъәх ахорәнты әмиуадәй, уыдан дәр ын дәттынц эпикон зәлыйнад әмә драматизм.

IV. ХИБАРАЕЙ КҮИСТМӘЕ бацәттәгәнән хай.

Урочы ацы хайы нысан у скъоладзауты бацәттә кәннын конкурсон нывәцән («Нарты күывд» – Тугъанты Махарбеджы «ныистуан» ирон адәмән») ныфыссынмә. Фыстә күисты темә домы нывы символон «текстыл» әрдзурын. Скъоладзаутә әнә исекәй аххуысәй йә «бакәссынмә», әвәццәгән, нә сарәхс-дзысты. Уымә гәсгә, ахуыргәнәт йәхәдәт кәнә, рагацау хәсләвәрд кәмән уыдис, ахәм скъоладзаутә дыууәйә къласы цыбырај базонгә кәндзысты дунеарәэты мифопоэтикон концепциимә (интерактивон фәйнәгыл Дунеон бәласы (Мировое древо) нывтәй пайдагәнгәйә). Фәлә уал раздәр бамбарын

кәнын хъәудзәнис, уыңы концепцийы сәвзәрды аххосәгтә. Скъоладзауты зәрдым әрләууын кәнын хъәудзәнис циклы райдайән уроочы мидис – рагон адәймаджы тәссоңд уавәр хъомпал тыгъады. Рагадәймаг цәмәй йә цардән исты фәтк әрәвәрдтаид, уый тыххәй йә хъуыдис йә алыварс дунейы бирә ныхмәвәрд әмә әнәмбәрст фәзындате «әрбәстон» кәнын: әхсәв боны, къәвда хуры, уалдзәг зымәджы куыд әмә цәмән ивы, уый рахатын әмә бамбарын; уәләрвты, чи йыл ауда, йәхицән ахәм хъомысджын тыхтә ссарын; куыд әмә сәм цавәр ныхәстәй куба, уый әрхъуыды кәнын әмә а. д. Цыбыр дзырдәй, йә рәстәдҗы европәйаг цивилизацийы зәрдә глобус куыд әрәгүүрдә, афтә мифологион адәймаджы дәр бахъуыдис әгәрөн Дун-дунейы әнционәмбәрән әмә әнгомәвәрд хуызәг саразын, әмә йә сарәста Дунеон бәласы хуызы.

1-аг скъоладзау: Уый уыдис Дун-дунейы универсалон хуызәг. Кәд ыл алыхуызон варианттә әмә модификациты әмбәләм («дунеон хох», «дунеон адәймаг» «рагадәймаг», «дунейы сәмән», цәдҗындз, паддзахы къәләтджын, рәхыс әмә а. д.), уәддәр әппәт адәмты хъуыдыкәненады йә мидис бazzадис әнәивгә: уый у, космосы гармонийы «уд» кәуыл ләууы, дуне әмхәстәй, әнә цъәлтә-дихтәй, кәм зыны, ахәм универсалон фәлгонц – Дунеон бәлас (кәнә йә искацы экви-валент). Иуыл ахсажиагдәр та уый у, әмә уыңы әрхъуыдынганд гармонион дунейы рагон адәймаг йәхицән дәр бынат кәй ссардта, йәхи цард (микрокосм) фидар тәгтәй кәй сбаста Дун-дунеимә.

Дунеон бәлас вертикалон хаххыл дих цәуы: бинаг (уидәгтә), астәуккаг (зәңг) әмә уәллаг (къабузтә) хәйтты; әвдисы дунеон тыгъады бинарон нысантә – иугондәй: сәр әмә бын, арв – зәхх – дәлзәхх; рәстәдҗы бәрәтгәнәнтә: әхсәв – бон, ивгъуыл – абор, абор – сом, әмә а. д.; әрдзытыхы элементтә: арт – зәхх – дон (уымәл) әмә а. д. Дунеон бәласимә баст у ноджы зәххон цардарәзты рәнхъ: зайәгхал, цәрәгойтә, адәм. Йә уәллаг хайы (къабузты) «цәрынц» мәргътә, астәуккаг зонайы (зәххыл) – дысәфтәгонтә (сагтә, сәгуыттә, бәхтә әмә а. д.), әмә, кәй зәгъын ай хъәуы, – адәймаг; бинаг хайы (дәлзәххы) – кәлмытә, хәфсытә, мыстытә, кәсәгтә, алыхуызон фантастикон әнахъинон уәвәгойтә.

2-аг скъоладзау: Адәймаджы царды фәтк әвдисы Дунеарәзты горизонталон структурә – Дунеон бәллас әмә, йә фәйнәфарс цы ис, уый. Кәд әмә схемәйи вертикаль дзурәг у космосы мифологион әүүәлтыл, уәд йә горизонталон хахх та әнәхъәнәй дәр баст у «зәххон» хабәрттимә: ритуал әмә йә архайджытимә. Бәласы зәнджы фәйнәфарс горизонталон хаххыл цыдәридәр нывәй ис, әппәт дәр февдисынц ритуалы цаутә, фәд-фәдил равәрдәй (интерактивон фәйнәгыл йә ныхәстән ары цәвиттонтә).

Ахуыргәнәг: Иу хатт ма нә зәрдыл әрләууын кәнәм, уәдә, куывд әмә ритуалы нысаныуәг. Цәмә тырныдта адәймаг, нывонд әрхәсгәйә? Фәндыдис ай уәларвонты зәрдә балхәнин әмә сын сәхорзах ссарын – цардамонд, әнәниздзинад, хорз цот, хъәздыг тылләг, бирә фысвос әмә әндәр ахәм хәрзиуджыты хузызы.

Дардәр цыбыртәй радзурын хъәуы «мифопоэтикон» нымәңты символикәйи тыххәй. Адәмы хъуыдымә гәсгә, уыдон әеххуыс сты космосон дунейи әгъдау әмә сәрфат скәненән. Уыцы нымәңтәй иу – Дунеон бәласы вертикалон хаххимә баст (арв – зәхх – дәлзәхх) нымәң 3 (кәс: аргъаутты әртә персонажы, Нарты әртә мыггаджы әмә әртә хәзәнайы, стуыхтмә фәндагыл әртә фәлварәны әмә а.д.), нысан кәнә динамикон архайды райдиан, рәзт әмә йә баххәст. Нымәң 4 баст у Дунеон бәласы горизонталон хаххимә. Әвәрд дзы ис әнәңдүргә әнцойады идея әмә амоны дунейи цыппар кәронмә (цәгат – хуссар; хурыскәсән – хурныгулын), ноджы афәдзы афонтәм (уалдзәг, сәрд, фәzzәг, зымәг), суткәйи хәйттәм (райсом, бон, изәр, әхсәв) әмә а. д. 3 әмә 4 кәрәдзимә куы бафтауәм, уәд равзәры нымәң 7 – Дунейи статикон әмә динамикон әууәлты бастдзинады нымәңон фәлгонц; 3 әмә 4 кәрәдзиуыл куы ахатт кәнәм, уәд та рапайы 12 – Дунеон бәласы фәлгонц гармонион әеххәстдзинад әвдисег кәй у, уый әмбарьингәнәг нымәң (12 мәйи ис афәдзы; 12 зодиакалон нысаны астрологий әмә а.д.).

Скъоладзауты цәстәнгас сәрмагондәй аздахын хъәудзәнис, космосы структурә ма ноджы геометрион символты руаджы дәр кәй әвдист цыдис, уыцы уавәрмә. Ам араөхдәр әмбәләйнц – квадрат (дунеарәзты горизонталон (зәххон) хайы атрибут) әмә зылд, зиллакк (уәларвон сферәимә баст, кос-

мосы әнусонад әмәе аәмбастады символ). Уымә хаттай квадрат фыст вәййи зиллаччы мидәг. Цы ног геометрион фигура дзы рауайы (мандала), уый мифопоэтикон әвзагыл амоны космосы алыхуызон сферәтү иудзинад; уымә гәсгәе йәе хоныңц «космосы картә». (Интерактивон фәйнәгыл – хъәугә хуызаттә).

Уый фәстәе рахизән ис Махарбеджы нывыл куыстмә.

Фәрстытә әмәе бакусинәгтә:

1. Цавәр цау әвдиси Тугъанты Махарбег йәе нывы? (Нарты нәлгоймәгтә куывды бадыңц. Ритуалон куывд нә фыдаелтәм уыдис сәе цард әмәе культурәйи вазыгджын хай. Уый фәрцы рагон адәймаг тырныдта йәе алыварс әрдз әмәе хи хъысмәтыл сахадынмә. Хуыцау әмәе дауджыты хорзәх райсынмә).

2. Ранымайут, куывды адәмәй кәй базыдтат, уыдоны.

(Ам уынәм Нарты зынгәдәр гүүппырсарты: урсзачье әхсарджын хистәр Уырызмәдҗы, куырыхон әфсин Сатанайы, Хәемыцы (нывы у сырхбоцъоджын), хиндзаст, цыргъзонд Сырдоны, Ацәмәзы йәе аләмәтү уадындзимә...)

Мәйрухсы, куывдон адәммә дәрдәзәфгомау, дыууәүәладыгон симды уәрәх зылды – Нарты хәстон фәсивәд. Раззаг пъланы егъяу цырәгтүтү рухсмә хистәртә кәсүнц Сосланы къахфындиндзыл кафтмә).

3. Уәе хъуыдымә гәсгәе, нывы сәйраг персонажтә чи сты? (Уәлдай ставд әмәе рельефонәй фыст сты Кадәттәнәг, Сослан әмәе Дзагдары фәлгонцтә. Уыдоны архайдән ис сәрмагонд нысаниуәг).

4. Куыд уәм кәсү, цавәр у авторы сәйраг акцент ацы нывы? (Тугъанты Махарбеджы нывы композицион центры – хицәнхуыз пирамидәйай – ирон фынг, фынджы астәу – Уацамонгә, Сослан кәхцы былтыл кафы).

5. Жәркәсүт фынг әмәе йәе уәләе кәхцы араәтмә. Уәлдәр нәм цы геометрион символты кой уыдис, уыдонимә дзы исты бастдзинад уыннут? (Тымбыл фынджы астәу әвәрд кәхцән ис цыппар тигъы. Нә разы – дунесконды мифологион схемә. Фынджы тымбыл зылд – уыцы дунейы әддаг араентә, йәе астәу квадрат – зәххон хайы ас әмәе миниуджытә әвдисәг символ).

6. Жәрхъуыды кәнүт Уацамонгәйи функциятә Нарты каджыты. Тугъанты Махарбегмә та йын цы нысаниуәг ис?

Дзуаппыта мәйрәккүйе, ахуыргәнәг скъоладзауты зонгә

кәнү мивдисәг «амонын»-ы этимологиимә (интерактивон фәйнәтәй спайда кәңгәйә). (Нарты әмбисонды кәхц Амонгәйы (Нартамонгә, Уацамонгә) номы равзәрд ахуыргәндә бәттыңц дзырд «амонд»-имә. Ж. Дюmezилы хъуыдымә гәсгә, Амонгәйы нысаниуәг уыдис адәмән, фидәны сыл цы фәрнджын кәнә әнамонд хъуыддәгтә әр҆аудзәнис, уыдоны тыххәй разуац хәссын (кәс: Дюmezиль Ж. Скифы и нарты. М., 1990. Ф. 177). Абайты Вассо ма дзырды ацы нысаниуәг фәхъәздыг кодта «зонд амоныны», «ахуыр кәныны» мидисәй (духовный опыт, духовная память), ома, дам, уыцы фәлтәрддзи-над зәрдыл дарын әмә йә нымайын адәймагән хәссы амонд (кәс: Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка: в 4-х томах. Т. 1. М.-Л., 1958. Ф. 52). Уый фәстә скәнү хатдзәг:

Уәдә, Нарты диссаджы кәхцән йә номы равзәрд әмә йә хәәцәнты символон нымәц (циппар) зәрдыл даргәйә, зын бамбарән нәеу, Махарбеджы нывы сәйраг бынат цәмән бацахста, уый. Тугъаны-фырт нын мифологийы әвзагәй зәгъынмә хъавы, әртүкъахыг тымбыл фынг әмә Амонгә йә нывы кәй сты дунейы ритуалон центр әмә ноджы – нәртон әхсәнады на-мысы «сәмән». Мәнә куыд зәгъы уый тыххәй иртасәг Цәгәраты Валери: «Чаша – своеобразный нравственный камертон духовной жизни нартов, книга духовной мудрости предков. Все это и объясняет ее положение в центре нартовского пира, отношение к ней его участников и их самооценку через ее духовно-нравственную норму».

7. Уә зәрдыл әрләууын кәнүт Нарты каджыты Сосланымә баст сюжеттә, йә фәлгонцы семантикә ирон мифологийы (Хурон герой). Зәгъут, Тугъанты Махарбеджы нывы та йын цавәр нысаниуәг ис?

Скъоладзауты дзуаппыйтә балхынцъ кәнән ис Цәгәраты Валерий хъуыдыйә, зәгъгә, Махарбеджы нывы ирон фынгыл әвәрд уаз-кәхцы былтыл (Дунеон бәласы эквиваленты) Нарты гуыппырсары кафтән ис ритуалон мидис: амоны дунейы змәлды райдайән, ома, Сослан йә кафтәй нәртон дунейән хәссы (куыд хур зәххән, афтә) цәрыны энерги; йә сәрмә дзуарәвәрд хъама әмә цирхъ та, әвәццәгән, дзурәг сты, хурон герой нәртон адәмә цард тары ныббырстәй әмә намысы сәфтәй кәй хъаҳъяны, ууыл.

8. Ләмбынәг бакәсүт нывмә әмә зәгъут, Сослан Нарты цард әмә фарн хъаҳъхъәнәг кәй у, уымән ма дзы исты Җәвит-тонтә арәм? (Ирон адәммә Сосланы хуызән бәгъатыртәй фәзәгъынц: «хәдзары астәүккаг җәджындз». Тугъанты Махарбеджы нывы ссарап ис ацы хъуыды бәлвырдгәнән деталь: Сослан әвдышт Җәуы Нарты Иумәйаг Хәдзары астәүккаг җәджындзы фоныл. Ногәй та байхъусәм Цәгәрраты Валеримә: «Сослан визуально заменяет собой этот опорный столб, т.е. как бы берет на себя функцию Атланта, поддерживающего небесный свод нартовского мира». Ацы визуалон метафорәйә автор ноджы ма иу хатт бафидар кәнынмә хъавыдис нывы бындурон мифологион хъуыды: фынг, кәхң, Сослан – Дунеон бәласы трансформацийи хицән хуыз).

9. Ёркәсүт Кадәггәнәг әмә Дзагдары фәлгонцтәм әмә зәгъут, цы хуызы сә ныв кәны автор?

(Дзагдар – фидәрттәарәзт, йә тәккә тыхы чи бацыдис, ахәм нәлгоймаг, бәрәг у, йә цардәй хъаст ницәмәй кәны. Нарты әхсәнады домәнтә әмә фәтк йә зәрдәйән цас әхсыз-гондзинад дәттынц, уый бәрәг у йә ныфсджын архайдәй, йә тыхдҗын гуыры динамикон разылдәй, әлутоны кәхң җәдждже-нагәй куыд дзагәй сәйисы, суанг уымәй дәр.

Кадәггәнәг иннә нартәй уәлдай у къәсхуыр әмә әрдәгбәгънәг. Уәләдарәс, хъәздыгдинад, мулк йә цәстү мур дәр ницы ахадынц; йә цәстомәвәрд әмә гуыры кондәй бәрәг у: йә ис, йә бон – дыуудәстәнон фәндиր, уый зәлтәйын йә уд уәләрвтәм хәссынц, базыртәйыл садзынц. Скъоладзаутә бафиппайдзысты: ацы фәлгонц нывгәнгәйә, Тугъаны-фырт литературуон традицийи хаххәй наә ахызти. Йә кадәггәнәг у Къубалты Алыхандры Куырм Бибойы, Къостайы Хъуыбадый әмбал).

10. Кәд Сослан символы әзвагыл Нарты астәүккаг җәджындз у, уәд, йә фәйнәфарс цы дыууә фәлгонцы ис, уыдон та цы амонынц?

Раст дзуапп раттынән ахъаз уыдзәнис, зәрдым әрләууын кәнынән, интерактивон фәйнәгыл Дунеон бәласы ныв равдисын; растдәр зәгъгәйә та – йә горизонталон хай.

(Ацы әртәхайон композицимә (фынг, кәхң, Сослан) мифопоэтикон хъуыдыкәнынады «цәстәй» куы акәсәм, уәд дзы, әнәмәнг, фендыстәм Дунеон бәласы эквивалент. Ирон фын-

джы аертә къахы, зәгъәм, – йә уидәгты бәстү, фынджы тымбыләг (столешница) әмә кәхц – йә зәххон хай, Сослан – Бәласы зәңг (әндәр хузы – «дунеон цәдҗынә»), уәд йә фәйнәфарс Кадәггәнәг әмә Дзагдар та, сә бынатмә гәсгә, хъумамә уой ритуалы архайджытә. Уымамә, сә бакаст. сә архайдәй ацы дыууә фәлгонцы әвдисәг сты адәймаджы сконды ныхмәвәрд мидис: Кадәггәнәг – йә удон (уәларвон) ми ниуджытә хәссәг; Дзагдар – йә физикон, материалон хай).

11. Ныр та әркәсәм нывы дыккаг пъланмә. Цымәй ийн исты бастинаид ис раззаг хайы композициимә?

Ам ахуыргәнәг скъоладзауты цәстәнгас ногәй аздахдзәнис нывы геометрион символтәм, номхуындај зылды (зиллачы) фәэмәе. (Тугъанты Махарбеджы монументалон уацмысы кәрәдзийи комкоммә уынәм зылды дыууә тымбыләдҗы: нывы бинаг кәроны – фынг, йә уәллаг кәроны, кувивды әдде – Нарты ритуалон дыууәуәладзыгон симдә зиллакк). Сә зәрдил сын ноджы ма иу хатт әрләууын кәндзәнис зиллачы мифологиян нысаниуәг (зиллакк куыд космосы араентә әвдисәг, хаосы талынг тыхтәй йә баиргъәвүни символ). Этнографион әрмәг куыд амоны, афтәмәй нәртон симд раздәр уыдис әртәуәладзыгон: дыккаг рәнхъы нәлгоймәгтә ма-иу сә уәхсчытәм ноджы систой байрәгтә әмә уәнгүйтә. Ахуыргәнәг бамбарын кәндзәнис, уыцы хузы дэзы ахуыргәндә кәй уынынц рагон ирайнаг адәмты цәстәнгас дунемә, ома, Нарты симд дәр у Дунеон бәласы мифопоэтикон варианттәй иу – йә гармонион әртәхайон иудзинадимә.

Уый фәстә абарсты бындурыл әрцәудзысты бәлвырд хатдзәгтәм:

Афтә ахуыргәнәг цадәггай скъоладзауты әркәндзәнис нывәцәны темәйи философон мидис рафәлгъауынмә.

Цәмәй уацмысы идея хуыздәр бамбарәм, уый тыххәй ийн мах дәр, аивадиртасәг Цәгәрраты Валерийау, миднымәры йә фәйнә кәроны башу кәнәм дзуарәвәрд хәеххытәй. Сә бастинаиды логикә сын бацархайәм базонын. Хәеххытә цәуынц бәлвырд фәткыл: Кадәггәнәдҗы бәттынц Нарты Иумәйаг Хәдзары судзгә цырагъдарәнимә (уәллаг дунейи рухсәттәг символ), Дзагдары – Сатанайы къәбицтимә (Мад-зәххы бәркады эквивалент), се ‘ппәтә та иу кәнен Сосланы кафт (зәххон царды динамикон центр).

Афтәмәй ам дәр уынәм «Нарты куывд»-ы бындурон идеяе – мифологион Дунеарәэты фидыцджын иудзинад равдисын. Мәнә цы хузызы аәмбары уыңы әнусон «гармонийы формулә» Цәгәрәты Валери: «Внимательно взглядимся в простую композиционную схему из трех персонажей – Сказителя, Сослана и Виночерпия... Сослан – центр картины, ее энергетический смысл. Он – символ жизни народной; полноценный, здоровый, динамичный, энергию движения которого, казалось бы, уже никто не может остановить. Но в то же время нетрудно заметить, что если Сказитель или Виночерпий прекратят свою деятельность, то прервется пир, вследствие чего приостановится движение Сослана (жизнь социального организма). Казалось бы, простая, даже наивная схема, но, вместе с тем, она имеет глубокий смысл». Әмә нә дардәр иртасәг әркәены арф аәмә вазыгджын хъуыдымә. Дунейы алцыдәр кәрәдзиимә у әнгом баст, аәмә иуы фәкъахырәй аипдҗын кәны иннә дәр. Уый нын фәсномыгәй аәмбарын кәны Махарбег дәр. Йә «Нарты куывд»-ыл ныр цыппарыссәдз азәй фылдәр рацыдис (1927), афтәмәй нә цыма абоны царды хъәнтәй фәдзәхсы: «...важно, чтобы Сказитель играл, а Виночерпий имел что черпать, и они помнили друг о друге <...> Музы молчат, когда нет богатства. Богатство тупеет, когда молчат Музы. Итог же этому – гибель народа. И только гармония духовного и материального создает условия для вечного танца Сослана».

Ахуыргәнәджы хатдәг.

Әксәнад аәмә адәймаджы удварон аәмә материалон тырнәнты гармонион иудзинад – Тугъанты Махарбеджы ацы уынаффә-фәдзәхст ирдәй зыны йә «Нарты куывд»-ы.

V. УРОЧЫ МУЗЫКАЛОН ХАЙ. Скъоладзаутә байхъудзысты Хосроты Тотырбеджы симфонион эскиз «Нарты куывд»-мә әәмә сәхъуыдитә зәгъдзысты уацмысы фәдыл.

Дардәр сә алчи ахъуыды кәндзәнис, йә нывәцәны сәйрагдәр цәуыл дзуринағ у, ууыл. Цы фәрстытә сәм сәвзәра, уыданән ахуыргәнәджы аәххуысәй ссардзысты раст дзуаппытае аәмә рахиздзысты сфералдыстадон күисты ахсджиаг хаймә – йә ныфыссынмә. Темә вазыгджын кәй у, уымә гәсгә, куы хъәуя, уәд ахуыргәнәг консультатитә дәтдзәнис иннә бонты дәр фәсурокты.

VI. ХӘДЗАРМӘ КҮЙСТ.

1. Конкурсон нывәцән «Нарты куывд» – Тугъанты Махарбеджы «ныистуан» ирон адәмән» кәрөнмә ныфғыссын. Иллюстрация йәем саразын.

Уәләмхасән литератүрә (ахуыргәнәгән әххуысән):

1. Мифы народов мира: В 2-х томах. Т. 1. М., 1987. 398–405 фф; Т. 2. М., 1988. 99–102 фф.

2. Джусойты Н. Творить из прошлого будущее // Махарбек Туганов: Статьи, воспоминания, письма. Цхинвали, 1986. 3–14 фф.

3. Цагараев Валерий. Искусство и время: Очерки по истории визуальной культуры алан-осетин. Владикавказ, 2003. 367–453 фф.

НÆЛГОЙМÆГТАË СЫЛГОЙМÆГТЫ ТЫХХÆЙ

- ◆ Сылгоймæгтæн характер нæй, зæгъгæ, афтæ зæгъын мæ бон нæу. Фæлæ сæм алы бон дæр ног характер вæййы.
- ◆ Истори сылгоймæгтæ аразынц, афтæмæй истори æрмæст нæлгоимæгты нæмттæ бадары йæ зæрды.
- ◆ Польшæйаг сылгоймæгты æз зæххон зæдтæ хонын, зæдтæн сæхи та – арвыл цæрæг польшæйаг сылгоймæгтæ.

Генрих Гейне

- ◆ Сылгоймæгты сфæлдыстæуыди, цæмæй сæ æмбарæм, уый тыххæй нæ, фæлæ сæ цæмæй уарзæм, уый тыххæй.
- ◆ Сылгоймаг æцæгæй цы хъуыды кæны, уый базонын дæкуы фæнда, уæд æм кæсгæ кæн, фæлæ йæм ма хъус.
- ◆ Вæййы дыууæ хузызы сылгоймæгтæ – ахуырст чи нæу, стæй ахуырст чи у, ахæмтæ. Фыццæгтæ нын тынг пайда сты. Кад-джын адæймаджы ном райсын дæ куы бафæнда, уæд, ахуырст чи нæу, ахæм сылгоймаджы æхсæвæр хæрынмæ æрбахон.
- ◆ Ныры сылгоймæгтæ алцы дæр æмбарынц, сæ лæгтæй фæстæмæ.
- ◆ Уыцы сылгоймаг мæм куыдфæндыйы цæстæй кæсы. Раст цымы йæ лæт дæн.
- ◆ Иу æмæ йын дыууæ лæджы нæ уыди. Фæлæ йæ сусæг уарзонæй нæ фæхицæн. Уымæ гæсгæ йæ фыдгой рагæй ничиу-ал кæны.

Оскар Уайлд

◆ Хъуыдыгәнәг сылгоймәгтә чи сты? Хъуыды дәр кәйничи кәны, ахәмтә.

◆ Аңкъард кәныны бәстү сылгоймаг фәлтау мәстү кәнәд.

◆ Сылгоймәгты чи базоны, уыдан искуы-иутәй фәстәмә оптимисттә нал вәййынц.

Бернард Шоу

◆ Табу кәнәм ныйгарәг мадән. Уый уарzonдзинадән нәйарәнтә, уый әхсыраәй схъомыл әгас дуне. Адәймагмә хорзәй цы ис, уыдәттә иууылдәр райста хуры тынтәй аәмә мады әхсыраәй, – уый руаджы нын у афтә аддкын цард.

Максим Горький

◆ Сылгоймәгтән сә чысыл аиппыйтә чи нә бары, уыцы нәлгоймәгтә сын сә бирәе хәрзтәй әнәхай фәуыздысты.

Халиль Джебран

◆ Нәлгоймагән йәхи радта, фәләе фәстәмә йәхи райса, уый йәе нал фәндыйд.

Ежи Лец

◆ Сылгоймәгтә иууылдәр әрыгон сты, фәләе дзы иуәй-иутә әрыгондәр сты.

◆ Аевәдза, сылгоймәгтә амондджын уәвынмә куы нәтырниккой, уәд куыд дзәбәх уаиккой.

Марсель Ашар

◆ Дыууә сылгоймаджы боныфәстагмә кәрәдзи бамбар-дзысты – әртыккаджы хардзәй.

Саша Гитри

ЦИТАТАЕТА

* * *

«Мах ирон адәм стәм» – уый у, кәңзыфәнды ирон дәр, нымәты тухәтәу, йәхи кәм әрбатухы, ахәм әнәсәрфат схъәлдзинад. Фәлә нымәтыл фәйнәрдәм ахәң, әмә дәхи цәстәй фендуынә, а дунейыл сахъаты мыггагәй цыдәриддәр ис, уыдан иууылдәр, стәй ма сыл бафты, ир сәхәдәг кәй әрхъуыды кодтой, ахәмтә дәр. Ирәттә цы сты, уымәй сты сайәгойтә... Иннае аиппытаң баннымайән дәр нәй: сты хәләггәнаг, әдзәстуарзон, хәстмаст, әбузң, налат, мәнгард, чынды, зыд, аңаууәнк әмә къәрныхтә. Алы ироны туджы дәр разындзысты ацы сахъеттә! Ныр куыд рабәрәг, афтәмәй ма нымудзджытә дәр сты, цәвиттон, әнаккәгтә цы вәййы, уый! (...)

Фәлә йә хорз зонын: ацы аиппытаң хәлмагәй уәлдай не сты. Низ фесаф әмә фендуынә әнәсахъат буар әнәниз удимә. Уыцы уд раргом вәййы сабиый удау, уарзәгой сыгъдәг узәлд куы банкъары, уәд. Фәлә ирәттә ахәм узәлд сә цәстү кәронай дәр никуы федтой! Уый нә, фәлә ма, кәд цыфәнды фәдфәливаттә әмә хин митә фәкәнүнц, уәддәр сыл уайса-хат сайд әрцәуы. Чи сә асайы? Нәхиуаттә. Ирәттән сә бынәй ласгәтә! Әнәфендәй, әрдәгахуыргондәй чи бazzад, уырыс-саг хицәутты цәлгәнәнты борщы хъәстә чи фәци, ләттадгәнәг чи уыди, фәлә, слузба кодтам, зәгъгә, афтә чи сайы, уыцы әлгъаг ничитә – хъәуыхицәуттә, писыртә, дуканигәстә әмә әндәр ахәмтә, цыбыр дзырдәй, алы хъылматә, хәцгәнизтә.

*Хетәггаты Ольгә, Къостайы хо.
«Дарьял», 1999, № 3*

* * *

Ахуыргәндты әмә туристты әргом Ирыстон йәхимә рагәй здахы. Ацы хәдхуыз әмә цымыдисаг адәмы тыххәй фәса-рәйнаг автортә бирә томтә ныффыстой. Фәлә ирәтты цар-дыуаг әмә әгъдәуттә хатгай раст әвдист не ‘рцәуынц. Сыл-гоймаджы царды тыххәй:

a) Суанг 14 – 15-аздзыд чызджытә дәр зәронд ләгты рәэты

куы фәңгәйщәуынц, уәд сын уыдан салам раттынц, уырдыг сләууынц, афтәмәй.

б) Дыууә нәлгоймаджы фәхыл сты, кәрәдзимә хәңгәртә дәр систой, фәлә уыңы сахат сылгоймаг фәзынди, сә астәү йә кәлмәрзән әрәппәрста. Уәд хылгәнджытә әваст әрләууынц – сылгоймаг сә бафидауын кәны.

в) Сылгоймаг фәндагыл цәуы, әмәй исчи бастыгъта – ахәм хабар никуыма уыд.

Ирәттә рагәй фәстәмә дәсны уыдысты бәгәнәй әмәй арахъхъ кәнинмә. Уый ууыл дзурәг у, әмәй ацы адәммәе кәддәр стыр культурә уыди. Ирәтты адәмон медицина нырма нывыл иртәст нәма у.

(«Труды XIII съезда русских естествоиспытателей и врачей в гор. Тифлисе 16 – 24 июня 1913 года». Т. VI. Тифлис, 1916, стр. 608)

ФАИНӘ РАНЕВСКАЯЙЫ НЫХӘСТАЙ, ЙӘ БЛОКНОТЫ ФЫСТЫТАЙ

* * *

Хүйссәг мәм әемгәрон нә цәуы. Сәррамә мәй бирәе нал хъәуы.

* * *

Адәм, цымә, сәхи афтә тынг цәмән уарзынц? Цымә сәм хорзәй цы ис?

* * *

Ныvgәнәг йә күистән йәхү әнәхъәнәй күү нә ратта, уәд ноль у, әндәр ницы. Уый ныvgәнәг дәр нәу, фәлә, мызд кәмән фыстәуы, ахәм ләппутус.

* * *

Әдәлытыл фылдәр әууәнк ис. Гадз-рахатәй дыл нә раңаудзысты.

* * *

Искәмән пайда хәссыны миниуәг мә туджы кәй ис, уый тыххәй мә бирәтә әдиле әңхъәлынц.

* * *

Аиля (Брик) Сталинмә хъаст ныфғыста... Фәтәг ын йә фыстәг бакаст әмәй йыл резолюци әрәвәрдә: «Әмбал Ежов! Маяковский уыд әмәй бazzайдзәни нае советон дуджы хүыздәр, курдиатджындаәр поэтәй». Бынәй та ма йә ныхасмә бафтыдта, йә номән, дам ын аргъ нае кәнын кәнәй йәм куыдфәндыйи цәстәй кәссын фыдракәнд у. Афтә гъе! Сталин йәхәдәг direktivә radta: фыдракәнд у! Әмәй йә ныхастә канд оргәнты разамонәгмә нае хауынц, фәләе әппәт партионтәм дәр – direktivә rayagътой «Правда»-йы, әрмәст дзы Ежовы кой нал уыди.

Уый фәстәе цас сәртәе акъуырдәуыди – хәйрәг әй базонәд, фәләе иу хабар әңәг у: Маяковскийды дыккаг мәрд акодтой. «Стихи о советском паспорте» алыш ран тъистой, иу концерт дәр әнәй «Во весь голос»-әй нал әвдистой. «И жизнь хороша, и жить хорошо» – хъуыст алырдыгәй. Поэт Сталины кой кәм кәны, уыцы рәнхъытә та плакаттәй әрттывтой бәстәйи алыш тигътә әмәй къуымты.

Цәвиттон, цәмәй Маяковскийды фыстытә әппындаәр мауал кәсой, уымән әппәт фадәттә дәр араәт әрциди. Бронзәйәй иыл бәзджын цъар сәвәрдтой, цырт ын куы наәма уыд, уәд. Пушкинмә афтә куы дзырдта, «я люблю живого вас, а не мумию», уәд, мәгуыр, цәмәй хәйрәг уыд, әмәй йын йәхихи бальзамы «ныннайдзысты»!

* * *

Зәронды бонтә әлгъяг әмәй сыйывд сты. Зәронд устытә араәх вәййынц әдилидзәф әмәй маргзәрдә. Хуыцау ма зәгъәд, адәймаг юморәй бынтон куы бавдәлон вәййы, уыцы цъаммар кармә фәцәрын.

* * *

– Мәхі хорз не ‘мбарын – мә зәрдә мә хъыгдары. Әвәстиатәй педикюр скәнен хъәуы!

– Цәмән?

– Күйд цәмән? Мыййаг куы ‘рбамәлон, уәд әнә педикюрәй цы уыдзынән?

* * *

Цыдтән Ленинградмә. Ахсджиаг фембәлдмә. Парикмахермә уыдтән. Бадзәбәхтә мә кодта. Айдәнмә бакастән – ницы зәгъән ис. Тыхсын: күйд руайдзәни нә фембәлд? Мә хорз зәрдәйил дән. Күпе дәр – иттәг хорз, СВ, дән дзы иунәгәй.

Дуар æрбахостәуыди.

– Мидәмә!

Вагонгәс сылгоймаг:

– Цай дын рахәссон?

– Рахәсс... Иу агуывзә... – худын әм.

Сылгоймаг дуар рассыдта, йә цъәхснаг хъәр әгас вагоныл хъуысы:

– Нюся, мәнә ма зәронд усән цай рахәсс!

Гъәй-да-гъа... Ныр әдылы кәд нә дән, уәд кәдәм рааст дән, и? Цәуыл дардтон мә зәрдә?.. Цымә, поездән фәстәмә раздахән най?..

Кәддәр мын поэт Виктор Боков частушкәтә зарыд. Иу мини бәрц әм ис. Иу дзы – мән тыххәй:

Эх, сапожки, вы, сапожки,

Очень тонкие носки.

Меня лечат от простуды –

Я страдаю от тоски.

ÆЦӘГ ЦАУТАЕ, ХУДӘДЖЫ ХАБӘРТТАЕ

* * *

Китайаг юмористон радзырдты герой Кунлун ракуырдта зәронд сылгоймаджы. Хәдзармә йә куы ‘рбакодтой әмә ләг усы цәсгомыл әнцъылдтә куы ауыдта, уәд әй фәрсы, ңал азы дыл цәуы, зәгъәгә.

– 45 кәнә 46, – дзуапп радта ус.

– Әмә нә бадзырды гәххәттү 38 фыст куы уыд. Әңәгәй-ма зәгъ, ңал азы дыл цәуы?

Ус къәрттәй цъула не ‘ппәрста, 45 мыл цәуы, зәгъгә, цәхгәр ныллаууыд. Уәд Кунлун ахәм хин әрхъуыды кодта. Хъуимацы тәбаз райста әмәй йә усмәе дәтты:

– Амәй-ма уартә мигәнәны цәхх бамбәрз, науәд ай мыстытә бахәрдзысты.

– Худәгәй марыс! – фәхъәр кодта ус. – 68 азы цәрын а дунейыл әмәе фыццаг хатт хъусын, мыстытә цәхх хәрынц, зәгъгә.

* * *

Кунлун сәхимә нә уыд, афтәмәй ус кәйдәр ләджы әрбәкодта. Үалынджы дын хәдзары хицау әнәнхъәләджы күү фәзынид. Ус йәе уазәджы пырындзы голладжы ныббырын кодта әмәй йә фәсдуармә баласта. Фәлә Кунлун голлаг бафиппайд-та әмәе фәрсү, ам цы и, зәгъга. Ус ныккуыттарта, цы зәгъя, уый нал зоны әмәе хъусәй ләууы. Уәд дын йә бәстү «уазәг» голлагәй афтә күү фәкәнид:

– Пырындз, пырындз.

* * *

Къарол Людовик Фыннадәсәмы уарzon мадам Помпадур фәкалд әмәе, сылгоймагән йәе буары хәйттәй әвдисын кәй нә фәтчы, уыңы ран тынг ныццавта. Цәф әддәмә нә зынди, дарәс ай әмбәрзта. Фәлә уәддәр сылгоймаг тарстхуызәй дохтыры афарста:

– Зәгъ-ма, дәе хорзәхәй, мәе цәф зынгә нә кәндзәни?

– Мадам, – дзуапп радта дохтыр, – уый әрмәстдәр дәхицәй аразгә у.

* * *

Сылгоймәгтәе кодтой мадам Помпадуры фыңгой. Сә иу афтә:

– Әз ай хорз зонын. Әхсәрдәс уарзоны йын ис.

– Де ‘взаг нәе бәzzы, мәе хәлар, – дзуури иннае. – Дыууадәс йеддәмәй йын не сты.

* * *

Ференц Лист-иу рояләй күү цагъта, уәд Жорж Санд йә цуры бадын уарзта. Композиторы уарzon Марийән уый тынг хъыг уыд әмәе дын иуахәмә Жорж Сандмә дуэльмә күү фәдзурид. Дам-

бацайы бәстүй йәем уыди... ныхтә. Лист хабар куы бамбәрста, уәд йә кусәнуатмә йәхі байста, дуар сәхтәдта әмәе, цалынмә сылгоймәгтән сә «дуэль» нә ахицән, уәдмә наә рацыди.

* * *

Артисткә Серова фронты Рокоссовскиимә кәй ис, уый дын Сталины хъустыл куы 'р҆цәуид. Әвәстиатәй фәсидти Рокоссовскиймә. Сә ныхас уыди хәрз ңыбыр.

- Уыцы Серова кәй ус у? – бафарста Сталин.
- Константин Симоновы, әмбал Сталин, – дзуапп радта Рокоссовский.
- Әз дәр афтә ‘нхъәл дән, – загъта Сталин. – Ныр сәри-бар дә.

Рокоссовский бамбәрста, фәтәг ңы зәгъынмә хъавыд, уый. Фронтмә ацыд, уыцы бон Серовайы хәдтәхәджы сбадын кодта әмәе йә сәхимә арвыста.

* * *

ССР Цәдисы адәмон артисткә Варварә Массалитинова, Настя, зәгъгә, иу сылгоймаджы йә хәдзармә әрбахуыдта әфснайәгәй. Бирә азты йәем фәкуыста, әмәе куыд зәронддәр кодта, афтә йәхі әвзәрдәр дарын райдыдта – бустә кодта, фәстәмә дзырдта. Артисткә йыл сахуыр әмәе йә атәрын дәр йә цәст нә уарзта. Гъемә-иу әм кусәг куы нал хъуыста, уәд та-иу Массалитинова телефоны хәтәл систа әмәе-иу «Сталинимә дзурын райдыдта»:

– Дә бон хорз, Иосиф Виссарионы фырт!.. О, о... Ногәй та дәм ацы усы тыххәй дзурын. Нал та кәсес мә коммә, әмбал Сталин. Мә иу дзырдән мын дәс дзырдәй дзуапп дәтты. Оргәнәтәм, зәгъыс? Нә, банхъәлмә-ма йәем кәсәм. Мәнмә гәсгә йәем хуыздәр зонд әрпәудзән, Иосиф Виссарионы фырт...

Мәгүыр зәронд усы уырныдта, хәдзары хицау әңгәгәй Сталинмә кәй дзуры, уый. Иуңасдәр рәстәг-иу фәкоммәгәсдәр и, стәй та-иу ногәй йә гаччы сбадти: бустә, хъуыр-хъуыр, гурымыхъехъ митә. Артисткәйы дәр та-иу «Сталинмә дзурын» бахъуыд, әмәе-иу «адәмты фәтәгимә иумә» әгәнөн зәронд усы рохтә әрбалвәстой.

* * *

Фыдыбәстәй Стыр хәсты рәстәг Аннә Ахматова эвакуацийы уыди Ташкенты. Иу бон ын йә зонгә зынаргъ сәкәры къәрттытә әрбахаста. Ахматова йын зәрдиаг арфәтә фәкодта. Үазәджы ацыдыл иу минуты бәрп раңыдаид, афтә уатмә әрбазгъордта сыхәгты фондаздзыд чызг. Поэтессә йын сәкәры къәрттытә иууылдәр йә күхү фәсагъта. Чи йә федта, уымән Аннә афтә: «Ау, әрра сән, ахәм заман сәкәр мәхәдәг күнд хъумә бахәрон?..»

* * *

Номдзыд балеринә Ольгә Лепешинскаяйы ныхәстәй: «Сталин мәм хорз зәрдә дардта. Иухатт антракты рәстәг фәссценәмә әрбаңыди. Не 'ппәт дәр цинәй мардыстәм, табу йын кодтам. Әз уыңы сахат бадтән әмә мә фәллад уагътон. Уый мәм әргүүбыр кодта әмә мын цыдәр загъта. Фырәфсәрмәй афтә стыхстән, әмә йын йә ныхас дәр нә бахъуыды кодтон. Иу дыууә секунды аләууыди мә цуры, стәй ацыди. Сашә Царман, балеты мемә чи кафыд, уый мын уый фәстә рафәзмыйда Сталины ныхас: «Күнд цәрыс, цъырцъыр?» «Адәмты фәтәг» уыди хъәлдзәг, зәрдәмәдзәугә».

* * *

Агатә Кристи уыд әңгәг англ исаг леди – хиуылхәңгә, уәздан, фәлмән юморы хиңау. Иухатт ай бафарстой, археолог ләг, дам, цәмән равзәрстай дәхицән. Уый сын дзуапп радта: «Мә сомбоныл тыхстән. Ус цас зәронддәр кәна, уыйбәрп әм археолог цымыдисдәрәй кәсдзәни. Мәнмә гәстә, кәңзыфәндү сылгоймаг дәр археолог ләтмә бабәлдзәни».

* * *

Драматург Бомаршайән йә хъуылдәйтә алкәеддәр хорз кәй цәуынц әмә алы тыхст уавәрәй дәр дзәбәхәй кәй раңауы, уый уынгәйә, актрисә Софи Арну афтә дзырдта:

– Хуыңауәй уын ард хәрүн, ай фәстагмә ауындзгә әркәндзысты, фәлә бәндән әнәмәнг аскъуыйдзәни!

* * *

Софи Арнуны чызджы бафарстой, дә мадыл, дам, цал азы цәуы.

– Бауырнәд уә, ницы йын зонын, – дзуапп радта чызг. – Мамә алы аз дәр йәз азтәй иу аппараты, әмә тагъд рәстәдҗы аз уымәй фәхистәр уыдзынән.

УАРЗӘГ УДТЫ ФЫСТАДЖЫТАЕ

Дени Дидро – София Воланмә

Дидројән йәз бинойнагимә йә цард нывыл нә цыд әмә бауарзта София Воланы.

Сә лымәндзинад ахаста сыйгоймаджы амәләтү онг – 1883 азмә.

Фыссын, уынгә нә кәнын, афтәмәй. Аәрбацыдтаен дәм. Фәндиди мә: дәк къухән аба кәнон, стәй мәхи айсон. Фәлә мә әнә уыңы хәрзиуәгәй аңауын бахъаудзән. Ныртәккә у 9 сахаты. Уарзын дә, зәгъгә дәм ныффицсынмә хъавын, фәлә мә фыссәнгарз мә коммә бакәса, уйй мә тынг нә уырны. Бәргә, куы ‘рбацәусис әмә дын уыңы ныхас дәхицән куы зәгъин, стәй куы ‘рбадәлдзәх уаин. Хәрзәхсәв, мә София, хәрзәхсәв. Фыщ-цаг хатт фыссын изәрмилты: ахәм уавәры хъуамә мә зәрдәйы ахаст әвәлмас, фәлмән уайд. Фәлә мәм ныртәккә ис иунәг фәндөн: ләуу әмә ләуу ацы ран. Дәу фенйны монц мә уромы әмә, уыныс, ныхастә кәнын, мә дамгъәтә дамгъәтә хуызән сты әви нә, уйй дәр нә зонын, афтәмәй! Дамгъә-иу йә бынаты куы нә разына, уәд-иу зон – уым фыст ис: уарзын дә.

Беттинә фон Арним – Гетеңә

*Беттинә фон Арним (1785–1859) – немын-
цаг фыссәг. Гетеңән кодта стыр аргъ.*

*1807 азы наәлгоймаджы дараң скодта әмә
Веймармә Гетеңы уынынмә ацыд.*

*Йә фембәлды хабәрттә ныффиста йә чи-
ныг «Гете әмә сывәллоны фыстәджытә
кәрәдзимә»-йы. 1811 азы Беттинә чынды ацыд
Арниммә.*

Мә хәлар, аз ацы сахат иунәг дән. Дуне у фынәй, мәнмә та хуыссәг әмгәрон нә цәуы. Аххос: чысыл раздәр демә кәй

уыдтән, уый. Гете, чи зоны, ацы бон мә царды әппәты ахс-
джиагдәр цауәй бazzайа. Чи зоны, уый мәнән уыди тәккә
бәллищцагдәр, тәккә амондҗындәр исдуг. Зонын ай: хуыздәр
бонтә нал фендзынән, стәй мә хъәугә дәр нае кәнынц.

Фәстаг байы фәстә хъумә ацыдаин, фәлә афтә
'нхъәлтон – хъумә дәм әнусы дәргъы хъусон. Иумә цы
бәләсты бынты тезгъо кодтам, уыдан рәзты куы фәцәйцидтән,
уәд мә фәндыйд алы бәласы зәңгыл дәр атыхсын. Уалынмә
әрбайсәфти зонгә цъәх дуне, фәсте аzzадысты зәрдәйән
әхцион әрдүзтә, дә бәстыхай дәр нал зынд. Әрмәст ма мын
арвы фәddжи әмбәхста мә царды сусәгдзинад. Стәй уый дәр
әрбадәлзәх, әмә мәм ницыуал аzzади ме 'хисдә монцәй
дарддәр. Мә цәссыгтә гәр-гәр кодтой, кәй дә фәхицән дән,
уый азарәй. Охх, уыцы сахат мә зәрдыл әрләууыдисты дис-
саджы нывтә: әхсәвигәтты мемә куыд цыдтә, әврағтәм
кәсгәйә дын дәсныфәрсәг куыд басгуылтән, мә уарзты койтә
дын куы кодтон, мә фынтә дын куы дзырдтон, уәд мидбылты
куыд худтә, дымгә сыфтәртә куыд тылдта, сә сыр-сырмә иумә
куыд хъуыстам, дәрдтыл чи ныззылд, уыцы әхсәвы сабырдзи-
над нае куыд рәвдыйдта. Ды мә уарзтай: мә цонгыл хәцгәйә
мә уынгты куы кодтай, уәд ай хатыдтон дә уләфтмә, дә
хъәләсү мыртәм гәсгә. Куыд ай бамбарын кәнон, нае зонын,
фәлә цыдәр сусәг тыхы уацары баҳаудтән. Әмбәрстон ай:
дә уды рәбынтәм, дә мид-дунемә мын бар радтай бацәуынмә.
О, уыцы сахат де 'рғом әрмәст мәнмә здәхт уыд әмә дә
мемә уәвүн йеддәмә ницы фәндыйди. Чи мын байсдзән уыцы
исдуг? Мә хәлар, ныр мәнмә ис, мә цәрәнбонты мәм цы нае
уыд, уый. Әмае кәдәмфәнды куы цәуон, уәддәр мә амонд
мемә уыдзәни, нырәй фәстәмә уый мә райгуырән бастә у.

Александр Герцен – Наталия Захарьинамә

Герцен сабийы бонтәй фәстәмә уарзта Ната-
лия Захарьинайы. Дыууә уды кәрәдзимә фыстой
фыстәджытә. Фәстәдәр Герцен ракуырдта На-
талияйы әмә йә аласта Мәскүйә Владимирмә,
стәй та фәсарәнтәм.

Амондәй зәрдәдзәф фәдән, мә ләмәгъ зәххон риу тыхтә-
амәлттәй уромы, цы диссаджы хәрзтә әмә мын стыр амонд

баләвар кодтай, уыdon. Әз әмә ды кәрәдзи бамбәрстам! Иу әнкъарән иинәмәй баивәм, уымән уәвән нәй. Хәлардзинад нә, уарзт! Уарзын дә Natalia, әвирихъау уарзтәй, удән йә бон ңас уарзын у, уыйбәрц дә уарзын... Мәнә дын мә къух, айс әй, дәу у. Мәнә дын мә ард, мә сомы – рәестәджы әмә уавәрты бон дәр нәу сә басәттын. Әрхәндәг-иу мыл куы бафтыд, уәд-иу ахъуыды кодтон: мә бәллицтән царды бынат нә разындзәни. Кәм хъуамә ссарон, кәй цәрайә цәрон, ахәм уд? Әрмәст әй поэттә әрымысынц, адәмы ‘хән ын уәвән нәй. Әмә мә фарсмә, мә хәдциур дидинәг ракалдта, адәймаг йә фыны дәр кәй нә фендзән, йә фидауцән әмбал кәмән нәй, ахәм уд. Уыцы уд уарзы мән, уыцы уд ды дә, ме ‘рвон зәд. Мә бәллицтә иууылдәр афтә куы сәххәст уой, уәд кәм ссардзынән әз Хуыцауән табу кәныны аккаг ныхәстә?

Цъары фәрстыл:

2. *H. Аксенова. Ирон аргъуаны кәрты.*
3. *Цгъойты Д. Фантази.*
4. *H. Аксенова. Аллегори.*

* * *

Корректор	Заира КАРАЦЕВА
Компьютерный набор	Марина КИРГУЕВА
Компьютерная верстка	Ирида КОДЗАТИ
Дизайн	Залина ГУРИЕВА

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00038 от 30 декабря 2010 г.

Журналы цы әрмәгә рацәуа, уымәй әндәр мыхырын оргән күни пайда кәна, уәд хъуамә амында уа, «Мах дуг»-әй ист кәй у, уый.

Журналмә цы къухфыстытә цәуы, уыдан редакци рецензи нәк кәнны, стәй сә автортән фәстәмә нәк дәтты.

---

*Учредители: Министерство культуры и массовых коммуникаций РСО-Алания,
Государственное учреждение «Литературно-художественный
и общественно-политический журнал «Мах дуг».*

---

*Подписано к печати 15.03.11. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1000 экз. Заказ № 85. Цена свободная.*

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru. Тел. 25-09-64; 25-09-74; 25-22-47.

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247